

Forebyggelse af mistrivsel blandt ældre efterladte i Danmark

**En grounded theory om: Hvilken betydning ældre
efterladte tillægger det offentlige for skabelse af en
meningsfuld hverdag efter ægtefællens død**

*“Når hun så pludselig dør for mig på den her måde... mit livs
kærlighed, så bliver du alene, fuldstændig alene. Skal tage
stilling til alverdens ting og sager. Og der er sgu bare ingen
hjælp at få nogen steder. Jeg vidste ikke, hvor jeg skulle gå hen
og få nogen hjælp, andet end af mine to børn.
Men ved du hvad? De har jo deres liv”.*

Speciale – marts 2014

Kandidat i Socialt arbejde

Line Thoft Carlsen & Anne Tikjøb Grymer

Antal anslag: 238.316

Vejleder: Søren Peter Olesen

Abstract

This project deals with prevention of failure to thrive among elderly spouses bereaved in Denmark. The thesis is divided into two parts.

First part contains a discussion and a summarize of current knowledge, literature, measures and legislation within the field. First part of the project contains a discussion of whether the possible of failure to thrive among elderly bereaved is to be considered a social problem, and also whether elderly bereaved are target groups for social work. Furthermore it's illustrated that social work with elderly bereaved is about the nature and character of the social work, rather which profession who manage the job. Second part of the project contains a research of whom bereaved consider important regarding forming a meaningful existence beyond the primary relatives, after the death of their spouses. The research is placed within a phenomenological framework. A grounded theory as methodology strategy of analysis is used. The research is based on four group interviews and nine individual interviews out of 28 elderly bereaved.

The Research demonstrates that elderly bereaved consider six actors to be relevant, the primary relations and the authorities being the most important. The elderly bereaved consider the public services important in three ways: Direct contact with public employees, Offers facilitated by authorities and offers assigned by the authorities.

Subsequently it is researched for what and why the elderly bereaved consider the authorities important. The research demonstrates that elderly bereaved find that the authorities is a link to create relations, where the elderly can talk about and get understanding for how the every day life has changed after the death of their spouses. They can be of importance for other people and find an acceptance for themselves, pass the time, socialise and share experiences with other.

Finally a theory is presented. This theory is empirically based on the elderly bereaved statements regarding how important the authorities are in order to create a meaningful existence after the death of their spouses.

The aim of the theory is to qualify the social work on a practical as well as a political level with the aim to prevent grief with elderly bereaved.

***A great thanks to the 28 elderly bereaved who maked this thesis possible
Thanks to "Ensomme Gamles Værn" for the financial support to the research.***

Resume

Dette projekt omhandler forebyggelse af mistrivsel blandt ældre efterladte i Danmark.

Specialet har to overordnede dele. Første del er en diskussion og sammenfatning af aktuel viden, litteratur og indsatser og lovgivning på området. Første del af projektet indeholder en diskussion af, hvorvidt ældre efterlattes mulige mistrivsel er at betegne som et socialt problem, og ligeledes hvorvidt ældre efterladte er objekt for socialt arbejde. Ligeledes illustreres at socialt arbejde med ældre efterladte ikke er professions bestemt, men derimod handler om hvad arbejdet omfatter.

Anden del af specialet indeholder en undersøgelse af hvem, ud over primære relationer, ældre efterladte tillægger betydning for skabelse af en meningsfyldt hverdag efter ægtefællens død.

Undersøgelsen har en fænomenologisk refleksionsramme. Der anvendes en grounded theory som metodologisk analysestrategi. Undersøgelsen baserer sig på fire fokusgruppe-interviews og 9 individuelle interviews af i alt 28 ældre efterladte.

Undersøgelsen viser, at ældre efterladt tillægger seks aktører betydning, hvoraf primære relationer og det offentlige er de vigtigste. Ældre efterladte tillægger det offentlige betydning på tre måder: Direkte kontakt med offentligt ansatte, tilbud faciliteret af professionelle og tilbud visiteret af det offentlige.

Efterfølgende undersøges til hvad og hvorfor ældre efterladte tillægger det offentlige betydning. Undersøgelsen viser, at ældre efterladte bruger det offentlige som bindeled til at skabe relationer:

- hvor ældre efterladte kan tale om og få forståelse for hvor forandret hverdagen er efter ægtefællens død
- kan være noget for andre og føle sig bekræftet
- få tiden til at gå, indgå i socialt samvær og at dele oplevelser med andre

Afslutningsvis præsenteres en teori, der er empirisk funderet i ældre efterlattes udsagn, om hvilken betydning ældre efterladte tillægger det offentlige for skabelsen af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død. Målet med teorien er, at kvalificere socialt arbejde både på politisk og praksis niveau med henblik på forebyggelse af mistrivsel blandt ældre efterladte.

***En stor tak til de 28 ældre mennesker, der gjorde dette speciale muligt.
Tak til Ensomme Gamles Værn for økonomisk støtte til undersøgelsen.***

Indhold:

1. Præsentation af forskningsfelt	5
Indledning	5
Inspiration og baggrund for specialet	6
Læsevejledning	7
Hvad kan specialet bruges til?	8
Eksisterende viden om ældre efterladte	9
Statistik og tal om ældre efterladte	9
Initiativer, litteratur og forskning på området	9
Offentlige tiltag rettet mod ældre efterladte	11
Ældre efterladtes mistroivsel som socialt problem	14
Relevansen af at definere ældre efterladtes sorg som et muligt socialt problem.....	14
Hvad er et "socialt problem"?	14
Socialt arbejde i en utraditionel indpakning	17
Præsentation af den tidligere undersøgelse, der danner grundlag for forskningsspørgsmål 1	21
2. Valg af grounded theory som metodologisk analysestrategi	24
Hvad kan grounded theory bidrage med til vores problemfelt?	24
Forskningsspørgsmål	24
Induktiv metodologisk analysestrategi med abduktive elementer.....	25
Hvor grounded er grounded theory?	28
Inspireret af Glaser	29
Begrebsafklaring	32
3. Undersøgelsens kvalitet	36
Har vores undersøgelse gang på jord i en evidensbaseret tidsepoke?	36
Refleksioner om undersøgelsens kvalitet	37
Kvalitet i en grounded theory optik	37
Generelle kvalitetskriterier	39
4. Videnskabsteoretisk referenceramme	42
En fænomenologisk tilgang	42
Epistemologiske valg	44
5. Informanter og kvalitativ metode	48
Kriterier for valg af informanter	48
Interviewrunder	49
Præsentation af informanter.....	51
Åben interviewguide.....	52
Ethiske overvejelser.....	53
Transskribering.....	54

6. Analyseafsnit	56
Analysens form	56
Brug af den åbne, selektive og teoretiske fase i analysen	57
Læsevejledning til analysen	57
Skematisk fremstilling af analysens form og præsentation	59
Kort præsentation af analysens resultater	60
Mætning af forskningsspørgsmål 1: Indikatoren fra den tidligere undersøgelse.....	66
Præsentation af analysen af hvem – Forskningsspørgsmål 2	67
Præsentation af analysens resultat af hvem ældre efterladte tillægger betydning.....	68
Præsentation af de aktører ældre efterladte tillægger betydning.....	69
Aktør: Den ældre selv.....	69
Aktør: Perifære relationer.....	70
Aktør: Patientforeninger og interesseorganisationer	71
Aktør: Etablerede, uforpligtende aktiviteter, der ikke er professionelt faciliteret ...	73
Aktør: Primære relationer	74
Præsentation af kernekategorien det offentlige	80
Kernekategorien det offentlige	80
Samlet analyse af hvem og hvad	81
Fra indikatorer til udvikling af kernekategori	84
Udvælgelse af kernekategori.....	85
Præsentation af kernekategorien: Det offentlige er bindeled til at skabe relationer...86	
Præsentation af den samlede analyses resultater	87
7. Teoriafsnit	106
Hvad er og skal en teori?	106
Er det muligt at lave værdifrie undersøgelser?	107
Abstraktionsniveau for den udviklede teori	107
Faktisk eller formel teori	108
Udvikling af en faktisk teori med generelt sigte	109
Enheder og processer	110
Empirisk funderet teori.....	111
Empirisk funderet teori om, hvilken betydning ældre efterladte tillægger det offentlige for skabelsen af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død ...	111
8. Konklusion og perspektivering	116
Konklusion	116
Perspektivering	117
9. Referenceliste	119
www.danske-seniorer.dk	123
http://www.danske-seniorer.dk/site/om-os/	123
10. Bilag	125

1. Præsentation af forskningsfelt

Indledning

"I Danmark lever vi længere og længere, og andelen af ældre i befolkningen vokser. Med alderen stiger risikoen for at få nedsat funktionsevne (både fysisk og psykisk) – og dermed øges behovet for sociale indsatser som hjemmehjælp. Det betyder, at der er et stort potentiale i at styrke den kommunale indsats for at forebygge tab af funktionsevne hos ældre" (Socialstyrelsen(2)2013:4)

"Der kan f.eks. målrettes psykosociale indsatser mod ældre, hvis partner er død, da de udgør en højrisikogruppe i forhold til udvikling af alkoholmisbrug, ensomhedsfølelse, isolation samt selvmordsadfærd". (Socialstyrelsen(1)2013:4)

Dette speciale har fokus på ældre efterladte i Danmark. På baggrund af de seneste års forskning om ældre efterladte, er der opstået et behov for forebyggelses- og indsatsstrategier for at minimere eller helt undgå de risici, der kan opstå i forbindelse med tabet af en ægtefælle. Både sundhedsstyrelsen og socialstyrelsen indskærpe, at der skal rettes et øget fokus på ældre efterladte.

I Danmark er den største præindikator for at begå selvmord, at man er over 65 år, og har mistet sin ægtefælle (O'Connor 2006, www.pavi.dk). 80 % af alle danskere mister deres ægtefælle efter de er fyldt 65 år. (www.dst.dk). I Danmark betegner 25 % af ældre mennesker sig selv som uønskede alene. De fleste af disse er ældre efterladte (socialstyrelsen(1)2013). I Danmark bliver 15.000 mennesker over 65 år hvert år enke eller enkemand (www.dst.dk 2011:34). *"Risikoen for ensomhed og selvmord stiger, når man mister, og for hver femte er sorgen så voldsom, at de har brug for særlig hjælp"* (www.kristeligdagblad.dk 2014).

Der har igennem de seneste ti år i Danmark været et øget fokus på gerontologi, og igennem de seneste 4-5 år et øget fokus på ældre efterladte, og deres øgede risiko for mistrivsel efter ægtefællens død. Dette sporskifte i anerkendelse af ældre efterladdes sorgproces, bygger blandt andet på nyere danske forskningsprojekter, der har påvist, at ældre, der mister deres ægtefælle eller samlever, har en stor risiko for at mistrives¹.

¹ Initiativer, litteratur og forskning præsenteres mere indgående i et senere afsnit.

Socialstyrelsen publicerede i 2013 nye projektbeskrivelser, der har til formål at udbrede viden om henholdsvis forebyggelse af funktionsnedsættelse og af selvmord blandt ældre mennesker. At miste sin ægtefælle beskrives i begge tilfælde som en stor risikofaktor. Palliative indsatser har figureret på finansloven siden 2004 og inkluderer ifølge WHO's definition af palliation² en palliativ indsats til pårørende og efterladte. Der blev i 2012 afsat yderligere midler, for at styrke den palliative indsats, og samtidig kom Palliativt Videnscenter på finansloven i 2012 (www.retsinfo.dk). Sundhedsstyrelsen har i deres anbefalinger fra 2012 skærpet deres fokus på ældre efterladte (www.sst.dk). Organisationer som Ensomme Gamles Værn, Danske Seniorer og Ældre Sagen, som er repræsentanter for en stor medlemsskare, blander sig i debatten gennem artikler og udtalelser i medierne, og sætter dermed ældre og ældre efterladte på den politiske dagsorden. Projektet "Når to bliver til en" ved Palliativt Videnscenter, ønsker at "udbrede viden til sundhedsprofessionelle og styrke deres indsats for ældre efterladte." (www.pavi.dk).

Inspiration og baggrund for specialet

Dette speciales forskningsfelt er udsprunget af feltet selv, fra en tidligere undersøgelse, der er udarbejdet i et tidligere projekt på Kandidatuddannelsen i Socialt Arbejde på Aalborg Universitet. Her blev det undersøgt, hvad ældre efterladte selv betegnede som betydningsfuldt for håndteringen af perioden efter deres ægtefælles død. Den tidligere undersøgelse havde primært fokus på håndtering af ældre efterladtes sorgproces. Undersøgelsen viste, at der var en stærk indikator for, at ældre efterladte søger hjælp udenfor familien og nærmeste venner i skabelsen af mening i hverdagen efter ægtefællens død. Det er netop dette fund, der har skabt inspiration til specialets forskningsfelt.

Vi mener derfor, at det i specialet vil være relevant at se, om indikatoren, at ældre efterladte søger hjælp udenfor nærmeste familie, gør sig gældende i en bredere repræsentativ informantgruppe. Vi betegner fundet i den tidligere undersøgelse som en indikation, da dette ikke synes tilstrækkeligt mættet, da alle informanterne tidligere havde deltaget i en sorggruppe. Vi ønsker at undersøge denne indikator hos informanter, hvor vi ikke på forhånd ved, om de har haft kontakt med andre end den nærmeste familie og venner i tiden omkring og efter ægtefællens død.

² "offers a support system to help the family cope during the patients illness and in their own bereavement....uses a team approach to address the needs of patients and their families, including bereavement counseling, if indicated". (WHO.int/cancer/palliative/definition)

Vi mener, at viden baseret på ældre efterladdes egne oplevelser er aktuel i en tid, hvor flere offentlige instanser og interesseorganisationer begynder at rette et stort fokus på ældre og ældre efterladte. Vi mener det er vigtigt, at det ikke kun er statistikker og professionelles erfaringer, som fylder i debatten om forståelser og indsatser rettet mod ældreområdet.

Vores sigte og mål med undersøgelsen er at formulere en funderet teori om, hvem og til hvad ældre efterladte tillægger betydning for skabelsen af en meningsfuld hverdag. Målet er at teorien kan kvalificere professionelle i deres daglige arbejde, og kvalificere politikere til at træffe valg på et bredere informativt grundlag.

Læsevejledning

Specialet formidler viden om ældre efterladdes egne forståelser af og mening med de handlinger, de har taget i forbindelse med at skabe en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død.

Specialet er inddelt i seks overordnede afsnit. Det første afsnit omhandler en præsentation af aktuel viden om ældre efterladte og perspektivet med specialets undersøgelse. Andet afsnit præsenterer grounded theory som metodologisk analysestrategi og diskuterer fordele og ulemper ved metoden. Afsnittet udfolder grounded theory og dens præmisser og redskaber, og vejen fra rå data til konceptualisering og afslutningsvis udvikling af en teori. Tredje afsnit omhandler en diskussion af undersøgelsens kvalitet. Fjerde afsnit præsenterer undersøgelsens videnskabsteoretiske fundament. I femte afsnit redegør vi for vores valg af informanter og kvalitativmetode. Sjette afsnit er et analyseafsnit. Her beskrives vejen fra mætningen af indikatoren i den tidligere undersøgelse til analysen af de tre forskningsspørgsmål. Resultatet af analyserne præsenteres i dette afsnit. I syvende afsnit præsenteres en sociologisk diskussion af, hvad en teori er, og en argumentation for, hvad specialets udviklede teori kan bruges til. Afslutningsvis i dette afsnit præsenteres undersøgelsens formulerede teori om ældre efterladte. Ottende afsnit indeholder en konklusion og en perspektivering.

Dette speciales undersøgelse starter med at afdække, om ældre efterladte tillægger aktører udenfor familien og nærmeste venner betydning for skabelsen af en meningsfuld efter ægtefællens død. At tale om en meningsfyldt hverdag kan synes som et

normativt ideal. Hvem skal definere, hvad der er en meningsfuld hverdag? Vi vil ikke gøre os til dommere over, hvorvidt ældre efterladte skal søge eller have en meningsfyldt hverdag, eller hvad en meningsfyldt hverdag er for ældre efterladte. Derimod ønsker vi at skabe et øget fokus på, hvad ældre efterladte selv beskriver som hjælpsomt til at skabe mening og indhold i hverdagen efter ægtefællens død. Dette ønskes for at skabe viden til socialt arbejde med henblik på forebyggelse af kompliceret sorg, ensomhed og øget selvmordsrisiko blandt ældre efterladte.

Vi mener, at den bedste måde at afdække dette forskningsfelt på, er ved at spørge de mennesker det implicerer - de ældre selv. Dette inspirerer os til at anlægge en metateoretisk referenceramme, der er inspireret af Husserls fænomenologi. Vi ønsker at skabe viden, der er baseret på ældres oplevelser. Vi tager dermed afsæt i en kvalitativ tilgang, ved at benytte interviews med en åben interviewguide. Vi anvender grounded theory som metodologisk analysestrategi.

Hvad kan specialet bruges til?

Specialet kan, med udgangspunkt i ældre efterladdes egne beskrivelser og erfaringer, bidrage til en diskussion på både socialpolitisk og på praktisk (socialt arbejde) niveau, i forhold til hvad tilbud og indsatser til ældre efterladte kan indeholde. Undersøgelsen kan øge kvaliteten af de eksisterende tilbud på dette område, og kvalificere og bidrage til debatten om tilbud og interventioner, der tilbydes ældre efterladte. Ligeledes vil undersøgelsen bidrage med viden til professionelle og studerende, der møder ældre efterladte i deres daglige arbejde.

Vi mener, at specialet kan hjælpe til at forebygge mistrivsel så som ensomhed, kompliceret sorg og selvmord blandt ældre efterladte. Specialet kan bruges som et supplement til eksisterende viden og forskning på området, og kan hjælpe til at kvalificere eksisterende indsatser.

Der findes allerede initiativer, litteratur og forskning på området. Vi mener at kunne bidrage med ny viden, da vores forskningsfelt, hvilken betydning ældre efterladte tillægger aktører uden for familien og nærmeste venner, ikke tidligere er afdækket. Før vi præsenterer selve undersøgelsen, vil vi præsentere relevant viden om feltet, og diskutere relevansen i at undersøge, hvorvidt ældre efterladte tillægger aktører uden for familie og nærmeste venner betydning for skabelsen af en meningsfuld hverdag.

Eksisterende viden om ældre efterladte

Statistik og tal om ældre efterladte

I 2009 var 15,9 % af den danske befolkning over 65år. Denne andel forventes i 2035 at være steget til 25 % (Socialstyrelsen(2)2013:9)

I 2011 døde 53.000 danskere. Af dem var 82 % over 65 år. 80 % af de danskere, der mistede en ægtefælle var fyldt 65 år (www.dst.dk). Det er naturligt, at de fleste der dør er over 65 år. Problematikken består, som de sidste ti års forskning viser, at mange ældre efterladte mistrives, når ægtefællen dør.

Den seneste forskning fra 2012 bekræfter dette. For hver femte ældre efterladte er sorgen over tabet af sin ægtefælle så invaliderende, at de har brug for særlig hjælp. De er i en tilstand, der kaldes "kompliceret sorg" (Guldin, M. 2012).

Ensomme Gamles Værn har i en beregning fra 2012 vist, at 65.000 danskere over 65 år lever et liv i ensomhed. Beregninger viser, at det at miste sin ægtefælle, er den største risikofaktor for ensomhed (Egv.dk). Ligeledes viser tal fra ældredatabasen, at 40 pct. af de ældre efterladte, der har mistet sin ægtefælle inden for de seneste fem år, er ensomme (Platz M & Swane C. 2012). Dette bekræftes yderligere af en ny rapport baseret på 25 kommuner, som viser at 25 % af alle ældre ofte eller af og til føler sig ensomme (Socialstyrelsen(2)2013:9).

Nyere dansk forskning viser, at ældre, der mister deres ægtefælle, har en høj forekomst af ensomhed, depression, symptomer på posttraumatisk stress (PTSD) og selvmordsforsøg (O'Connor 2006). Dette ses også af selvmordsstatistikkerne, som viser, at de fleste selvmord i Danmark sker blandt ældre mennesker, hvor tabet af en ægtefælle udgør en særlig risiko (Socialstyrelsen (1)2013:9).

Der er al mulig grund til at have fokus på de ældre. Tallene viser en stor gruppe ældre efterladte, der er i risiko for at opleve mistrivsel, hvorfor det er relevant at have fokus på forbyggende indsatser.

Vi har tidligere nævnt, at denne diskussion om ældre efterladte har taget fart de sidste ti år, og vi ser nu, at der så småt begynder at komme diskussioner omkring, hvordan samfundet skal forholde sig til gruppen af ældre efterladte.

Initiativer, litteratur og forskning på området

Ved en søgning på litteratur og forskningsprojekter med søgeordene "sorg" og "efterladte", fremkommer en del nyere forskningsprojekter. Sammenholdes de 2 søgeord yderligere med begrebet "ældre" begrænses resultaterne væsentligt (Swane et.al.2013:7).

Der har ikke været fokus på at forske i og skrive om ældre efterladdes sorg. En søgning i Danske Bibliotekers database i 2013 viser eksempelvis 39 hit på ordene ældre/gamle/sorg, og 604 hits på tilsvarende ord børn/unge/sorg.

Størstedelen af den fundne litteratur retter sig mod professionelles oplevelse af at arbejde i det palliative felt, eller om hvordan døden opleves for den døende. Ligeledes er der forskning, der fokuserer på bestemte samfundsgruppers oplevelse af døden, eksempelvis ældre med anden etnisk baggrund, subsistensløse etc. Fælles for den fundne litteratur er, at de fleste retter sig mod professionelle eller den døendes oplevelse.

Den mest aktuelle forskning om ældre efterladte i Danmark er O'connors ph.d. fra 2006, der viser en øget risiko for ensomhed, depression, PTSD, og selvmord blandt ældre efterladte og Guldins ph.d. afhandling fra 2012, der påviser, at op mod 20 % af de ældre efterladte udvikler det, der defineres som kompliceret sorg (Guldin:2012, O'Connor:2006). Der foreligger ligeledes en Ph.d. fra 1996 af Pallesgaard Munk om belastninger i alderdommen. Her nævnes ægtefællens død som markant en belastning.

Der er et igangværende projekt: "at være pårørende". Projektet er tilknyttet forskningsenheden for almen praksis i Aarhus. Ifølge projektbeskrivelsen er formålet at undersøge for prædiktorer for et kompliceret sorgforløb" ([www.pavi.dk\(3\)](http://www.pavi.dk(3))).

Palliativt Videnscenter har et udviklingsprojekt med titlen: "Når to bliver til én", der retter sig mod ældre efterladte. Målet med projektet er: "At forebygge mistrivsel og selvmord blandt ældre efterladte" og "At bidrage til, at arbejdet med ældre mennesker er attraktivt." (www.pavi.dk). Der er eksempelvis gennemført et pilotprojekt med efteruddannelse af omsorgspersonale i kommuner. Der er udviklet en model til at udarbejde sorghandleplaner til ældre efterladte på eksempelvis hospitaler og plejehjem (ibid). Endvidere er der udarbejdet en oplysnings/ undervisningsbog om ældre efterladte, der samler aktuel viden på området ([www.pavi\(2\)](http://www.pavi(2))). Aktuelt arbejdes der med et toårigt befolkningsprojekt, der skal sikre, at befolkningen har kendskab til mulighederne for sorgstøtte til ældre efterladte, når ægtefællen dør. "Et projekt, der over to år har til formål at formidle viden til danskerne om lindrende indsats og støttemuligheder, når ægtefællen eller samleveren dør" (ibid).

Projektresultater skal opnås ved udvikling og formidling af viden gennem et OBS-program og oplysningsmateriale generelt i samfundet, og særligt målrettet ældre mennesker.

Der er endvidere en forskergruppe, der arbejder for forebyggelse af selvmord blandt ældre mennesker (www.gerontonet.dk). De fleste selvmord i Danmark sker som nævnt blandt ældre mennesker, hvor tabet af en ægtefælle udgør en særlig risiko (Socialstyrelsen(1) 2013).

Ensomme Gamles Værn har fokus på den uønskede ensomhed, mange ældre oplever, og arbejder for at udbrede viden om dette og forebygge denne ensomhed. Ældresagen og Danske Seniorer søger politisk at påvirke ældres vilkår. De agerer som talerør for forbedringer og mod svigt af ældre (www.aldresagen.dk, www.danske-seniorer.dk).

Der er indledt et tiltag, der ønsker at få fokus på sorggruppers betydning i kirkeligt regi, og at få flere sorggrupper i kirkeligt regi (www.folkekirken.dk).

En kvalitativ undersøgelse fra 2011 baseret på interview med ældre og medarbejdere viser, at tab af en ægtefælle bagatelliseres, når man er ældre. Undersøgelsen har sat fokus på, hvorvidt ældres sorg kan betegnes som "andenrangs sorg" (Andersen og Brünner:2011).

Offentlige tiltag rettet mod ældre efterladte

Som tidligere beskrevet publicerede Socialstyrelsen i 2013 to større rapporter, der handler om at bevare og styrke funktionsevnen, og forebygge selvmord og mistriivsel hos ældre mennesker. Den første vedrørende forebyggelse af funktionsnedsættelser, henvender sig til ældre generelt. Formålet er, at: *"...præsentere den aktuelle viden om sociale indsatser, der har dokumenteret effekt på at forebygge tab af funktionsevne hos ældre. Formålet med vidensnotatet er at bidrage til kommunernes planlægning og udvikling af området"* (Socialstyrelsen (2) 2013).

Skrivelsen om forebyggelse af mistriivsel og selvmord blandt ældre henvender sig bredt til alle ældre, men de skriver indledningsvis, at der bør være opmærk-

somhed på *"..ældre, hvis partner er død, da de udgør en højrisikogruppe i forhold til udvikling af alkoholmisbrug, ensomhedsfølelser, isolation samt selvmordsadfærd"* (Socialstyrelsen (1) 2013:3-4). Der er tale om et projekt, hvor der igennem de næste 3 år skal formidle viden til professionelle og frivillige, der møder ældre, der viser tegn på mistrivsel. Projektet ønsker samtidig at udvikle redskaber, der kan bruges til tidlig sporing af mistrivsel på forebyggende hjemmebesøg (ibid:3).

Sundhedsstyrelsens seneste anbefalinger for den palliative indsats indskærper, at en palliativ indsats, jfr. WHO's definition, inkluderer støtte til pårørende og efterladte (www.sst.dk).

Det er vigtigt at påpege, at disse anbefalinger ikke er juridisk gældende. Der er som navnet antyder tale om anbefalinger. Vi finder, at det er relevant at lægge vægt på, at Sundhedsstyrelsen har et skærpet fokus på ældre efterladte. Det kan konkluderes, at *"I 2010 ... mistede mere end 15.000 personer over 65 år deres ægtefælle"* (www.sst.dk 2011:34), hvorfor der er aktuelt, at der fra det offentliges side er et fokus på tilbud og hjælp til ældre efterladte, idet denne situation i sig selv kan have en belastende karakter. *"... de pårørende er selv en udsat gruppe på grund af den følelsesmæssige belastning, samt det ansvar og den arbejdsbyrde, der følger med, når en nærtstående person – ofte over lang tid – er alvorligt syg"* (ibid:33). Anbefalingerne præciserer yderligere, at: *"Indsats i forhold til pårørende/efterladte drejer sig blandt andet om afklaring af pårørendes/efterladtes økonomi..."* (www.sst.dk:30-31).

Sundhedsstyrelsen understreger ligeledes, at det ikke er alle ældre efterladte, der har et behov for en særlig indsats fra professionelle, og skriver, at det er:

"... væsentligt at være opmærksom på, at ikke alle har behov for professionel støtte, men vil gennemleve sorgen med hjælp fra eget netværk. Samtidig er det væsentligt at finde de efterladte, der har behov for en indsats.... For at identificere de efterladte, der har behov for en indsats, vil det være hensigtsmæssigt, hvis de fagprofessionelle, der havde kontakt til patienten under dennes sygdomsforløb og livsafslutning, tager kontakt til den efterladte efter dødsfaldet." (www.sst.dk 2011:34).

En stor del af de ældre efterladte har været pårørende i en lang periode, hvorfor de af Sundhedsstyrelsen betegnes som en udsat gruppe, hvor nogen har brug for særlig støtte.

Et eksempel på den skærpede opmærksomhed det offentlige kan have på ældre efterladte, er at supplere de forebyggende hjemmebesøg, efter servicelovens § 79 a, med en samtale med ældre, der har mistet deres ægtefælle. I begge skrivelserne fra Socialstyrelsen fra 2013 opfordres kommunerne til at lave flere forebyggende hjemmebesøg og at lave opfølgning på disse. *“Formålet med samtalerne er at fremme hensigtsmæssig sorgbearbejdning og – ligesom ved de “almindelige” forebyggende hjemmebesøg – at fremme trivsel og tryghed”* (Lundsgaard 2013:105).

Dette er i harmoni med Socialstyrelsen og Sundhedsstyrelsens anbefalinger. Disse samtaler er ikke en del af lovens ordlyd, men det er muligt at tilbyde disse indenfor gældende lovgivning. Et eksempel på disse samtaler er Københavns Kommune, *“... der nu lægger op til at tilbyde efterladte besøg i deres hjem til en “samtale om sorgen”* (www.b.dk).

Forebyggende hjemmebesøg til ældre efterladte, som Sundhedsstyrelsen og Socialstyrelsen anbefaler, er ikke lovpligtigt: *“De forebyggende hjemmebesøg har i de seneste år været underlagt store ændringer og besparelser i mange kommuner.”* (Lundsgaard 2013:109).

Der er en stor gruppe ældre der ikke vil få et forebyggende hjemmebesøg efter ægtefællens død. Der er dels den gruppe af ældre, der ikke er fyldt 75 år, og ligeledes kan gruppen af ældre over 75 år, der har krav på et forebyggende hjemmebesøg, lige have haft besøget, hvorfor der kan gå lang tid inden et nyt besøg foranstalles.

Sammenfatning

Der er generelt kommet et øget fokus på gerontologi og palliation i Danmark. Men, som det fremgår af ovenstående afsnit, er det de færreste undersøgelser eller indsatser, der retter sig direkte mod ældre efterladte. De få undersøgelser, der omhandler ældre efterladte, viser at tabet af en ægtefælle medfører en øget risiko for kompliceret sorg, ensomhed og selvmord, hvorfor en forbyggende indsats målrettet denne gruppe, sådan som flere offentlige instanser samt interesseorganisationer påpeger, synes både aktuel og nødvendig.

Debatten om ældre efterladdes sårbarhed domineres af tal, statistikker, samfundsbestemte diskurser og professionelles erfaringer og refleksioner. Vi kan konstatere, at udviklingen af indsatser og fokus på området tager fart. Vi mener, at det er vigtigt, at de centrale aktører og omdrejningspunktet i vores undersøgelse er de ældre efterladte, så deres stemme også kastes ind i debatten om, hvordan kompliceret sorg og mistrivsel blandt ældre efterladte kan forebygges.

De præsenterede initiativer, litteratur og forskning på området har, sammen med vores interesse for forskningsområdet og indikatoren fra det tidligere projekt, dannet grundlag for dette speciale.

Ældre efterladdes mistrivsel som socialt problem

Relevansen af at definere ældre efterladdes sorg som et muligt socialt problem

Med udgangspunkt i den præsenterede forskning på området, litteratur og i gangværende initiativer og tilbud til ældre efterladte, har vi i dette speciale opstillet en præmis, der betegner mistrivsel blandt ældre efterladte som et socialt problem. I diskussionen om, hvordan sociale problemer skal håndteres, kan der tales om løsninger på både praksis og socialpolitisk niveau. Vi mener, at ældre efterladdes mistrivsel er et socialt problem, der kan afhjælpes, og til en vis grad forebygges igennem socialt arbejde. Men det er også et socialt problem, der er afhængig af socialpolitiske beslutninger. Dette ses eksempelvis ved skrivelserne fra både Social- og Sundhedsstyrelserne om eksempelvis forebyggende hjemmebesøg, der opererer på socialpolitisk niveau, hvorimod udførelsen af de foreslåede tilbud opererer indenfor praktisk socialt arbejde.

Vi vil i de følgende to afsnit, om hvad der definerer et socialt problem, og hvad der definerer socialt arbejde, vise, at mistrivsel blandt ældre kan og må forstås som et socialt problem, næsten uanset hvilket perspektiv på sociale problemer og socialt arbejde, der lægges på feltet.

Hvad er et "socialt problem"?

"Sociale problemer bruges almindeligvis som en betegnelse for forhold i samfundet, som man ønsker at ændre" (Ejrnæs & Monrad 2013:51). Med henvisning til vores præsentation af tiltag fra offentlig side kunne vi her stoppe diskussionen

om, hvorvidt mistrivsel hos ældre efterladte er et socialt problem. Vi må desværre erkende, at feltet: ældres sorg og mistrivsel, skønt det har været diskuteret i en årrække, stadig er en diskussion, som holder sig til et lille felt blandt professionelle.

Der er som beskrevet kendte og stærke organisationer, som er begyndt at røre på sig, samt begyndende tiltag fra Sundheds- og Socialstyrelserne, men uden for denne lille skare oplever vi stadig en tavshed omkring feltet: ældre efterladte. Vi mener, at en væsentlig grund til den manglende opmærksomhed kan være, at ældres sorg og mistrivsel ikke hører under de traditionelle grupper, vi normalt forbinder med sociale problemer. Inden vi går i gang med diskussionen er det vigtigt at understrege, at det ikke er det at miste sin ægtefælle og det at sørge, vi ønsker at definere som et socialt problem. Det er de u hensigtsmæssige konsekvenser; de ældre efterladdes mistrivsel, som følge af ægtefællens død, vi betegner som et socialt problem. Det er mistrivsel blandt ældre efterladte, vi mener, kan forebygges eller begrænses med et øget fokus på denne gruppe ældre, der efter ægtefællens død kan være særligt sårbare. Vi mener, at det er vigtigt at definere og betegne ældre efterladdes mistrivsel som et socialt problem, for at kunne *“... formindske problemerne eller forebygge, at de overhovedet opstår”* (ibid:51).

Udfordringen i at få defineret og anerkendt den sorg, ældre efterladte oplever, retter sig ikke alene mod den sorg, ældre efterladte oplever, men mod sorg generelt, som ikke er anerkendt som et socialt problem, som socialt arbejde kan hjælpe med at forebygge. I en bog udkommet i 2013 med titlen: *“Socialt arbejde, teorier og perspektiver”* (Guldager 2013 et.al), der henvender sig til praktikere, politikere og studerende, og som sammenfatter specialviden inden for forskellige områder af socialt arbejde, er hverken sorg- og krisearbejde generelt præsenteret, ej heller ældre efterladte eller ældres udfordringer generelt beskrevet, hvorimod de mere klassiske sociale problemer eksempelvis indenfor beskæftigelsesområdet, fattigdom, flygtninge, hjemløse og misbrugere.

Traditionelt retter sociale problemer sig mod sociale afvigelser eller dysfunktioner i samfundet. De er synlige, og der er en konsensus om, at samfundet gerne vil være det foruden: arbejdsløshed, sygdom, kriminalitet, børn der mistrives etc. De før omtalte “normale” sociale problemer er problemer, som størstedelen af

³ Vi anerkender fuldt ud, at der er mennesker der lever i fattigdom, med en diagnose osv., der igennem lange perioder eller størstedelen af deres liv er i berøring med sociale problemer.

befolkningen vil have på afstand, og ikke har et personligt forhold til. For størstedelen af den danske befolkning vil det, at være en del af et socialt problem, eksempelvis arbejdsløshed eller en sygemelding fra arbejdsmarkedet, være af kortere varighed³. Ældre efterladte som socialt problem differentierer sig ved, at alderdom og tabet af en ægtefælle eller andre tætte relationer er uundgåeligt og et eksistentielt vilkår i livet. Samtidig er der ikke tale om en afgrænset periode, hvor en forstyrrelse udefra har udløst et problem, som kan fjernes igen. Tabet af ægtefællen er en blivende tilstand, som ikke kan ændres. Da denne situation er en uundgåelig del af livet, identificerer de ældre efterladte sig formodentlig ikke som et potentielt "socialt problem", og de har ikke før været objekt for socialt arbejde. Det er den forandrede hverdag, efter ægtefællens død, som kan resultere i et mistet fodfæste og mistrivsel, der kan beskrives som et socialt problem.

Vi ønsker at illustrere nødvendigheden af, at anerkende risikoen for mistrivsel for ældre efter tabet af ægtefælle, som et socialt problem. Payne skriver, at diskussionen om, hvad der er sociale problemer og socialt arbejde, er uendelig og uafsluttet. Sociale problemer er således ikke stationære, men vil typisk være både kultur- og kontekstbestemte (Payne 2005:kap.1), hvorfor vi måske kan tale om, at tiden har forandret sig, og at vi står midt i et paradigmeskifte, hvor vi må begynde at interessere os både for sorg som et generelt socialt problem, og i særdeleshed, at de ældre efterladdes potentielle mistrivsel ved tabet af en ægtefælle, må anerkendes som et sådant.

Men hvordan er vi kommet hertil, hvor ældre efterladdes sorg pludselig er at betegne som et socialt problem? Hvordan er diskursen om, at ældre menneskers sorg ikke er lige så tung som andre menneskers sorg blevet så markant, at den ligeledes dominerer professionelle i deres daglige arbejde? I artiklen: *"Er ældre menneskers sorg andenrangssorg?"* står der at: *"... sorgkulturen er så indgroet i vores måde at se verden på, at vi ofte ikke lægger mærke til, at vi tilpasser os den og dermed er med til at vedligeholde den"* (Andersen og Brünner 2011:15). Jacobsen beskriver ligeledes, at *"Gerontofobi kan ses som et udtryk for den kendsgerning, at selv de unge en dag vil dø, og da denne vished er ubærlig, skaber den afstand til de ældre"* (Jacobsen 2013:27). O'Connor udtaler, at: *"Tidligere mente man også, at det sundeste var at udleve sin sorg, og derefter sige farvel til afdøde"* (www.kristeligt-dagblad.dk 2014).

16 Vi anerkender fuldt ud, at der er mennesker der lever i fattigdom, med en diagnose osv., der igennem lange perioder eller størstedelen af deres liv er i berøring med sociale problemer.

Der har ligeledes været en forståelse i samfundet om, at en naturlig død til tiden, forstået som når man har nået en vis alder, ikke udløser en stærk sorgreaktion (Dahlgaard 2013). Der er, som illustreret i ovenstående, mange mulige kilder til den dominerende diskurs om, at ældre efterladte ikke har brug for hjælp til at håndtere ægtefællens død.

Vi mener, at den primære årsag til diskussionen om, hvorvidt vi kan eller skal anerkende ældre efterladdes potentielle mistrivsel som et socialt problem, er de forskellige diskurser, der er om ældre efterladdes sorg.

Sammenfatning

For os er det ikke afgørende, hvilken definition der bedst beskriver, at mistrivsel blandt ældre efterladte er et socialt problem, men derimod at præsentere nogle af de diskurser, der hersker om ældre efterladte, og ligeledes at illustrere, at ældre efterladdes mulige mistrivsel kan defineres som et socialt problem i en bred kontekst.

Socialt arbejde i en utraditionel indpakning: forebyggelse af mistrivsel hos ældre efterladte

Egelund skriver at:

”Socialt arbejde er mangefacetteret, modsætningsfyldt og foranderligt i tid og rum. Det praktiske sociale arbejde er – måske i højere grad end andre menneskebehandlende fag – så snævert knyttet til omgivelsesforventninger og samfunds- og politiske strømninger, at det ikke giver nogen mening at forsøge at indhegne det definitoriske ude af sammenhæng med den kontekst det indgår i” (Guldager 2013:11).

Som illustreret i ovenstående citat er det at definere socialt arbejde komplekst, hvorfor det må anses for omsonst at begynde at indkredse og redegøre for en endegyldig definition af dette. I en optik, hvor socialt arbejde er så tæt forbundet med samfundet, samtiden og den kulturelle kontekst, vil det sociale arbejde befinde sig i en konstant forandring og udvikling. I det følgende vil vi diskutere og argumentere for, at ældre efterladdes potentielle mistrivsel og forebyggelse af kompliceret sorg, bør være objekt for socialt arbejde.

Det øgede fokus på ældre efterladdes sorg er som nævnt relativt nyt, hvorfor der er begrænset viden og erfaring, både forskningsmæssigt og i praksis indenfor socialt arbejde på dette felt. Nissen, Pringle og Uggerhøj argumenterer for at se *“... socialt arbejde som en realitet, der er indlejret i, forholder sig til, og ”tilpasser” sig, og derfor også i et vist omfang reproducerer samfundsmæssige forandringer og (betydnings)strukturer”* (Nissen et.al.2012:11).

De åbner op for en mere flydende og relativ forståelse af socialt arbejde, som knytter sig til sin samtid, hvorfor problemer skal forstås i lyset af samfundets indretning og sociale karakter. Med den seneste forskning, der påviser en markant risiko for mistriivsel blandt ældre efterladte, så som ensomhed, depression, PTSD og suicidal adfærd, mener vi, at samfundet efterlyser sociale indsatser, samt et behov for mere viden inden for dette felt.

I det følgende vil vi, med udgangspunkt i forskellige definitioner af socialt arbejde, argumentere for, at forebyggelse af mistriivsel hos ældre efterladte er at betegne som socialt arbejde. Da vi ser, at de største konsekvenser i hverdagen for ældre efterladte er ensomhed, isolation og depression, har vi valgt at præsentere definitioner og tilgange med en fællesnævner i form af et inkluderende sigte. International Federation of Social Workers har følgende definition af socialt arbejde:

“Det sociale arbejde virker til fremme for social forandring og problemløsning i menneskelige forhold. Det støtter det enkelte menneske i at frigøre sig og blive i stand til at øge dets trivsel. Ved hjælp af teorier om menneskelig adfærd og sociale systemer, griber socialt arbejde ind på de områder, hvor mennesker og miljø påvirker hinanden. Principperne for menneskerettigheder og social retfærdighed er fundamentale for socialt arbejde”

(www.socialrdg.dk).

Høgsbro skriver at socialt arbejde er en indsats: *“... der har til hensigt at bringe mennesker tilbage til sociale relationer, de er afskåret eller marginaliseret fra”* (Høgsbro:2009).

Nissen skriver om socialt arbejde, at:

"... der findes sociale systemer, der på problemorienteret og primær vis er rettet mod og styret af forventningen om, at det er hensigtsmæssigt og muligt at afhjælpe (dvs. forebygge, løse eller kompensere for) sociale problemer i og for samfundet gennem hjælp til inklusion" (Nissen 2010:64).

Skytte supplerer dette med følgende beskrivelse: *"Socialt arbejde er karakteriseret ved indsats, som sigter mod at muliggøre alles deltagelse i samfundet"* (Guldager 2013:11), og følger således det inkluderende spor.

Ældre efterladdes forhøjede risiko for kompliceret sorg, ensomhed, depression etc. argumenterer for, at man igennem socialt arbejde kan søge at forebygge, løse og kompensere for disse uuhensigtsmæssige følger af det uundgåelige, at ældre mennesker mister en ægtefælle. Hjælp til sorgarbejde og etablering af en ny hverdag efter ægtefællens død, kan hjælpe til inklusion i samfundet i den nye tilværelse som enke.

Sundhedsstyrelsen direktør udtaler:

"Den palliative indsats i forhold til de efterladte bliver en del af vores anbefalinger. Men der er helt givet mennesker, som kan håndtere problemstillingen med den støtte, de allerede får i dag fra familie og professionelle. Det er dem med særlige problemer, som kan få gavn af den indsats, vi nu vil opprioritere." (www.kristeligt-dagblad.dk 2012).

Sammenfatning

Der er ændret fokus på nødvendigheden af en indsats fra offentlig side til forebyggelse af mistriksel blandt ældre efterladte. Ældre efterladdes sorg kan betegnes som et socialt problem og kan forebygges og afhjælpes gennem socialt arbejde igennem øget viden til politikere og professionelle, der i deres arbejde møder ældre efterladte.

Hvem udfører socialt arbejde?

Vi har nu argumenteret for, at mistriksel blandt ældre efterladte kan anses som et socialt problem, der i et vist omfang kan forebygges igennem socialt arbejde.

Det er derfor relevant at følge op på denne diskussion med en præsentation af, hvem vi mener, der udøver socialt arbejde. Ligeledes vil vi argumentere for, at det ikke er hvem eller hvilken profession der, udfører det sociale arbejde, men hvilke opgaver arbejdet indeholder, der er relevant i forhold til at definere, hvem der udfører socialt arbejde.

Ejrnæs og Monrad skriver:

"... politikere, statslige, regionale og kommunale ledere, planlæggere, professionelle praktikere og frivillige medarbejdere inden for den sociale sektor. Socialrådgivere, socialpædagoger, sundhedsplejersker samt en stor del psykologer, læger, sygeplejersker, social- og sundhedsassistenter har sociale problemer som deres primære genstand for deres opmærksomhed og arbejde" (Ejrnæs & Monrad 2013:51).

Palliativt Videnscenter har følgende beskrivelse af hvem de professionelle er, der møder ældre efterladte i deres daglige arbejde: *"Sygeplejersker, social- og sundhedshjælpere og -assistenter, forebyggende medarbejdere, præster, læger, socialrådgivere og psykologer"* (www.pavi.dk).

Christine Swane, direktør i Ensomme Gamles Værn, skriver om professionelles rolle og ansvar i forhold til forebyggelse af ensomhed blandt ældre:

"Private og frivillige gør en kæmpe indsats, som både forebygger og afhjælper ensomhed. Men professionelle har også en vigtig rolle, fordi bl.a. hjemmehjælpere, forebyggere, fodterapeuter og praktiserende læger kan være med til at få øje på ensomme ældre. Ensomme gamle rækker ikke ud efter andre. Derfor må vi andre række ud efter dem" (Swane2013:29).

En stor del af de ovenfor beskrevne personer møder i deres arbejde ældre efterladte. Den gruppe af ældre mennesker, der i Danmark har størst risiko for at blive ensomme, udvikle depression, PTSD og udvise suicidal adfærd, er ældre efterladte (O'Connor 2006, Guldin 2012, Pavi.dk og EGV.dk).

De før omtalte professionelle varetager den form for socialt arbejde, som Morén beskriver som *"omgestaltninger af borgerens livssituation"* (Guldager og Skytte 2013:23).

Denne form for socialt arbejde udføres til mennesker i svære livssituationer og handler eksempelvis om at tilbyde *"... et samfundsmæssigt tilbud om menneskelig bistand til at synliggøre nye tolknings- og handlemuligheder i en utilfredsstillende eller destruktiv livssituation"* (ibid:24).

Derudover vil en stor del af disse faggrupper udføre, hvad Morén beskriver som tilpasning til borgerens livssituation: klassisk socialt arbejde som eksempelvis økonomi i forbindelse med sygdom og dødsfald, visitering af hjælpemidler, hjemmehjælp, eller forebyggende hjemmebesøg. (ibid)

Vi skelner således ikke imellem hvilke professioner, der udfører socialt arbejde, men derimod hvilken type af arbejde der udføres. Vi mener således, at mange professioner, der typisk betegnes som sundhedsprofessionelle, udfører socialt arbejde.

Omsorgen og kontakten med ældre mennesker og plejen af syge og terminale patienter varetages i højere grad i offentligt regi. En undersøgelse fra 2010 viser, at 74 % af alle dødsfald i Danmark fra 2004-2006 var på plejehjem eller hospital (www.pavi.dk(1)).

Sammenfatning

Der udføres således socialt arbejde af mange professionelle og frivillige. I forhold til ældre efterladte vil det være både i den sidste levetid, i forbindelse med og efter ægtefællens død, enten som personale på plejehjem, som medarbejder i hjemmeplejen eller palliativt team, på hospice eller på sygehuset, forebyggende medarbejdere på aktivitetscentre, plejehjem og lignende. Kontakten vil dels være i form af somatisk pleje og praktisk bistand, men også i mange tilfælde i form af samtaler og sociale relationer. I mange tilfælde vil den primære daglige kontakt ældre efterladte har til omverdenen, være en professionel.

Præsentation af den tidligere undersøgelse, der danner grundlag for forskningsspørgsmål 1

Da der ofte vil blive refereret til undersøgelsen fra det tidligere projekt, kommer her en kort opsummering af indhold og de vigtigste fund fra denne.

Undersøgelsen afdækkede, hvad ældre efterladte selv beskriver som betydningsfuldt for håndteringen af perioden efter deres ægtefælles død. Undersøgelsen havde en fæ-

nomenologisk refleksionsramme og byggede på interviews fra 13 ældre efterladte.

Projektets undersøgelse viste, at der ikke er et entydigt svar på, hvad ældre efterladte beskriver som betydningsfuldt for håndteringen af deres ægtefælles død. Derimod viser undersøgelsen flere overordnede temaer. Projektets undersøgelse viser

- At kontakten med det offentlige som betydningsfuldt for håndtering af perioden efter ægtefællens død, og særligt til skabelsen af en ny hverdag.
- At ældre beskriver (manglende) forståelse for ændringen i hverdagen og identitetsopfattelsen, har stor betydning for deres håndtering af perioden efter.
- at ældre efterladte, ligesom alle andre, planlægger og drømmer om fremtiden.

Sammenfattende blev det konkluderes, at ældre efterladtes sorg er ligeså individuel og relevant at forholde sig til, som alle andre aldersgruppers sorgproces. Omgivelserne må forholde sig til ældre efterladtes sorg, og de professionelle skal være opmærksomme på den ældres individuelle sorgproces og den forandrede hverdag, når man bliver enke.

Undersøgelsen viste, at der var en indikator på, at ældre efterladte søger hjælp udenfor familien og nærmeste venner i skabelsen af mening i hverdagen efter ægtefællens død. Det er netop disse fund, der har skabt inspiration til specialets forskningsfelt. I det følgende illustreres baggrunden for indikatoren med få udvalgte citater.

Erik 82 år: *"Jeg synes det er svært når man vågner op og morgenen og **ser en ny dag foran sig, ene igen, altså, jeg synes det er svært**, og jeg ved ikke om det bliver bedre? Det gør det måske, men..."*
(FI nr. 1: 131-136)

Kirsten 65 år: *".... **det er j din hverdag der bliver ødelagt** (...) fordi**deres** (familiens) **liv går jo lidt videre, som det gjorde førhen** (...)
Den der står tilbage, dens liv går jo ikke videre....man er jo berørt hele tiden".* (FI nr. 1: 147)

Lilly 75 år: *“Men vi kom nok alle sammen, fordi **der var nogen** (aktivitetscenter) **der havde skubbet til os og sagt, var det ikke noget...** når man lige har mistet en, så har man altså **ikke noget initiativ**”.*
(FI nr. 2: 16-17)

Lilly 75 år: *“... **man skulle have sådan et tilbud om at komme...**og få sin middagsmad og **spise sammen med andre...**” (FI nr. 2: 35)*

Else 72 år: *“Og **se på nogle andre mennesker** i stedet for at man sidder der. **I stedet for at man sidder alene, det er frygteligt altså, den tomhed der.** Det er simpelthen ikke til at holde ud, og når man så kommer så vidt, at man skal til og have lykkepiller, og altså...”*
(FI nr. 2: 32-35)

2. Valg af grounded theory som metodologisk analysestrategi

Hvad kan grounded theory bidrage med til vores problemfelt?

Valget af grounded theory som metodologisk analysestrategi⁴, er et ønske om med en induktiv tilgang, at lade teorien emergerer i takt med, at viden indsamles og bearbejdes, og der skabes teorier om virkeligheden, som den viser sig i empirien (Jacobsen 2002 kap. 3:78). Grounded theory betegnes som særligt egnet til at udforske handlinger og sociale processer, hvilket gør den særlig relevant i forhold til vores fokus i dette speciale (Guvå og Hylander 2005:38). Grounded Theory bruges som et metodisk redskab til at analysere og formidle den indsamlede empiri. Det er altså ikke en analysemodel, men en tilgang, der bruges med et bestemt sigte: at skabe viden og udvikle en teori om et uudforsket felt. *"Formålet er at fange kompleksiteten i den virkelighed, der ikke kan forstås og forklares i enkle, kausale sammenhænge"* (ibid:9), således at det igennem empirien er muligt *"... at samle og udvikle ideer, der er genererede ud fra disse data"* (ibid 2005:9). *"Tanken bag metoden er, at hvis en teori udvikles på den rigtige måde, og dermed er ordentlig funderet i data, så har man gode grunde til at tro, at den er en korrekt beskrivelse af virkeligheden – man kan "stole" på den"* (Hartmann 2005:18). Ligeledes beskriver Jacobsen, at grounded theory *"kan højne vores viden om det sociale liv, og særligt i forbindelse med uopdyrkede eller ukendte områder"* (Jacobsen 2002:79). Det er specialets mål at udvikle en teori om et forholdsvis uudforsket felt. Grounded theory er derfor anvendelig til at analysere og generere ny viden om hvem og til hvad ældre beskriver andre aktører som betydningsfulde for skabelsen af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død.

Forskningsspørgsmål

Undersøgelsen har tre forskningsspørgsmål. Forskningsspørgsmål 3 er emergeret af undersøgelsen, og først formuleret efter besvarelse af forskningsspørgsmål 1 og 2.

Forskningsspørgsmål 1

Tillægger ældre efterladte, andre end familie og nærmeste venner betydning for skabelse af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død?

-Dette forskningsspørgsmål skal afdække indikatoren fra den tidligere undersøgelse.

Forskningsspørgsmål 2

Hvem tillægger ældre efterladte en betydning for skabelse af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død?

24 ⁴ Grounded theory beskrives i litteraturen som både metode, metodologisk tilgang, forskningsperspektiv, teori osv. Vi vælger at kalde det en metodologisk analysestrategi, da vi mener, at det er en kombination af et metode valg og en mådetil at analysere empirien.

Forskningsspørgsmål 3

Til hvad tillægger ældre efterladte det offentlige en betydning for skabelsen af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død?

Induktiv metodologisk analysestrategi med abduktive elementer

At arbejde induktivt med grounded theory som metodologisk analysestrategi betyder, at data indsamles og bearbejdes så teorineutralt som muligt. En induktiv teoriudvikling kan beskrives som en rejse mod at skabe en teori, der udspringer af den indsamlede empiri. Det er en rejse, hvor vejen findes, mens man går på den. Man ved således ikke, hvor man ender, kun at man ender med en empirifunderet teori om et givet forskningsspørgsmål. Eksempelvis kunne vi ikke på forhånd have formuleret forskningsspørgsmål 3.

Dette står i modsætning til mere traditionelle analysestrategier, der ofte med udgangspunkt i eksisterende anerkendte teorier forsøger at analysere empirien, eller søger teoretiske hypoteser afdækket empirisk. Jacobsen beskriver dette som verifikationisme. *“Verifikationismens hovedsigte er netop at efterprøve og bekræfte hypoteser og teorier gennem empiriske undersøgelser...”* (Jacobsen 2002:98). Dette står i kontrast til Grounded Theory, hvor ny viden opstår og udvikles igennem empiriske opdagelser.

Teorier kan ifølge grounded theory emergere af empirien ved, at forskeren gentagne gange vender tilbage til empirien, for derved at mætte eller opdage nye “fund”. Denne proces fortsætter, indtil teorien eller forklaringerne anses for at være empirisk grounded og mættede (Bryderup 2010:45).

Til beskrivelsen af grounded theory som en induktiv tilgang skal tilføjes, at på trods af, at forskningsspørgsmålet i grounded theory er induktivt udsprunget, har hele tilgangen et naturligt abduktivt islæt. Dette skyldes den dynamiske proces, og ligeledes den konstante sammenligning mellem analysen og empirien. Igennem teoretiske koder og noter, opstår ideer til indikatorer og begreber. Disse må testes i den eksisterende empiri og yderligere mættes i ny empiri, hvorfor det er tale om en induktiv tilgang med naturlige abduktive elementer.

At vælge at benytte grounded theory som metode, er ikke “bare” at tage et valg og

udføre dette. Der findes utallige metodebøger, der fører denne diskussion. Vi vil ikke lave en længere udredning af denne diskussion, men henvise til relevante metodebøger. Vi illustrerer kort kompleksiteten i følgende diskussion, hvor vi ligeledes præcisere vores eget ståsted og udgangspunkt for behandling af empirien. Ydermere vil vi i følgende afsnit diskutere noget af den kritik der rettes mod anvendelsen af grounded theory.

To tilgange indenfor grounded theory

Der eksisterer divergerende opfattelser af, hvad grounded theory er. Det er derfor afgørende at præcisere, hvordan undersøgelsen udføres, og hvordan og hvorfor vi fortolker og bruger begreber indenfor grounded theory.

Tilgangen blev første gang beskrevet af Glaser og Strauss i 1967 i bogen *“The Discovery of Grounded Theory”*. Målet var dengang at udvikle en metode til *“... at formulere en teori eller elementer til en teori undervejs i analyseprocessen”* (Brinkmann og Tanggård 2010:207). Siden har Strauss i samarbejde med Corbin udgivet bogen: *Basics og Qualitative Research*.

Man kan tale om, at der eksisterer to primære tilgange indenfor grounded theory, ført af Glaser overfor Strauss og Corbin. Distinktionen imellem de to tilgange er ret markant, og vi har haft mange diskussioner omkring hvilken vej, vi skulle, eller overhovedet kunne gå. Vi er, som det vil fremgå, primært inspireret af Glaser i formuleringen af forskningsspørgsmålet, og ligeledes i faserne. Andre steder er vi inspireret af Strauss og Corbin, eksempelvis i forskerens rolle i interviewsituationen og i etiske overvejelser, udvalgte begreber etc.. Andre steder har vi fundet og formuleret vores egen vej, et sted midt i mellem. Vi har fortolket, valgt og brugt de redskaber i den værktøjskasse, der følger med hele grounded theory diskussionen, som vi har fundet mest aktuelle og hjælpsomme for os.

En del af diskussionen er startet af Glaser, der retter en kritik mod Strauss og Corbins bog. Kritikken går på, hvorvidt bogen er repræsentant for grounded theory, eller om *“... bogen snarere fremstiller en metode, hvor både indsamlingen af data og fortolkningen af det indsamlede datamateriale bliver styret af et allerede forud fastlagt system af begreber”* (Hartmann 2005:20). Glaser mener, at den meget metodiske tilgang strider mod det oprindelige formål med grounded theory: at lade en teori emergerer

emergerer af empirien. Ifølge Glaser er det unikke i grounded theory: at lade en teori emergerer af empirien, og der er risiko for at selve ideen med grounded theory forsvinder, hvis energien bruges på at følge forud fastlagte manualer, frem for at være funderet i data (Hartmann 2005:kap 5). Glaser mener, at teorien fremtræder naturligt af empirien, hvorimod Strauss og Corbin mener, at teorien konstrueres (Guvå og Hyl-lander 2005:35).

Forskellige tilgange til forskningsspørgsmålet

Ifølge Strauss og Corbin kan baggrunden for at lave en undersøgelse være; at en forsker bliver ansat til at lave en undersøgelse om et problemfelt, at forskningen udspringer af tidligere undersøgelser, hvori der viser sig at være videnshuller, at forskeren har en personlig og/eller professionel interesse i at undersøge og skabe viden om et område, og at feltet selv formulerer det problem, der er relevant at undersøge (Strauss og Corbin 1998:kap 4). I modsætning hertil mener Glasers kun, at der er en mulig tilgang til forskningsspørgsmålet: feltet selv. Forskningsspørgsmålet i denne undersøgelse er udsprunget af feltet selv, og funderet i empirien fra en tidligere undersøgelse.

Er det muligt, at formulere en problemformulering funderet i empiri fra en anden undersøgelse i grounded theory?

I den tidligere undersøgelse blev der, i en grounded theory optik, udforsket et forskningsområde, "ældre efterladte", uden et bestemt problem i tankerne.

"Man nærmer sig det enkelte spørgsmål om, hvad der egentlig går for sig hos disse mennesker, hvordan de håndterer deres problemer. Hvilke problemer, det drejer sig om, må man holde åbent, eftersom man endnu ikke har data, der identificerer dem"

(Hartmann 2005:85).

Den tidligere undersøgelse, afdækkede helt åbent, hvad ældre efterladte beskrev som betydningsfuldt for perioden efter ægtefællens død.

Fra den tidligere undersøgelse fremgik en klar indikator på, at ældre efterladte beskrev at, familien og nærmeste venner ikke er tilstrækkelig for at skabe en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død. Det er denne indikator, udsprunget af empirien, der har dannet grundlaget for denne undersøgelse. En kritik heraf kan gå på, hvorvidt vi bevæger os ind på verificering af en hypotese, og dermed tager et deduktivt afsæt, i stedet for at lade feltet selv frembringe en problemstilling. Vi imødegår denne kritik,

med at der i vores undersøgelse er tale om, et forskningsspørgsmålene er udsprunget af feltet selv. Der er i den tidligere undersøgelse gengivet den livsverden og meningsforståelser, informanterne selv forstod, og valgte at beskrive. Dette er i harmoni med Glasers anbefalinger til formulering af forskningsspørgsmål. Det anbefales, at *“forskningens spørgsmål skal vokse frem ud af data... Læg her mærke til, at det “problem”, Glaser taler om, er det problem, de mennesker man undersøger slås med”* (Hartmann 2005:85). Omskrevet til vores problemfelt betyder ovenstående citat, at vi ser en indikator på en aktuel problemstilling for ældre efterladte i en tidligere grounded theory undersøgelse, nemlig behovet for kontakt med, og hjælp fra andre end familie og nærmeste venner, hvilket vi nu ønsker at undersøge empirisk.

Glaser rejser en kritik af Strauss og Corbins tilgang, idet han ser en risiko for at undersøge et område, der ikke er relevant for feltet: de ældre efterladte. Strauss og Corbins svar til dette er, at ved at følge metoderne, og eksempelvis kriterierne om transparens, vil det fremgå tydeligt, hvad undersøgelsen og den udviklede teori kan sige noget om. Vi har diskuteret vores forskningsspørgsmål meget. Er dette reelt udsprunget af feltet på baggrund af den indikator, som viste sig i den tidligere undersøgelse? Vi valgte, som det fremgår af forskningsspørgsmålene og det senere analyseafsnit, først at mætte indikatoren fra den tidligere undersøgelse for dernæst at besvare forskningsspørgsmål 2 og 3. Dette er gjort, fordi vi i værste fald, i følge Glaser, kunne finde svar på noget, der reelt ikke er aktuelt for ældre efterladte, men kun var aktuelt for informanterne fra den tidligere undersøgelse. Det er denne faldgrube, vi ønsker at undgå, ved at gå ud og mætte fundet fra den tidligere undersøgelse med nye informanter.

Hvor grounded er grounded theory?

At benytte grounded theory som metodologisk analysestrategi er kompliceret. Ud over diskussionen om gyldige tilgange til undersøgelsesspørgsmålet, diskuteres, hvornår kernekategorien kan udvælges, samt sværhedsgraden af at benytte grounded theory og krav til transskriberings- og detaljeringsgrad i analysen.

Eksempelvis skriver Guvå og Hylander, at grounded theory som tilgang er: *“... meget kompleks. Eftersom den anvendes af mange forskere og praktikere, findes der desuden en mængde forskellige opfattelser af, og meninger om, hvordan denne forskningsstrategi bedst anvendes”* (Guvå og Hylander 2005:10). Omvendt beskriver

Brinkmann og Tanggård at: *”Grounded Theory er relativt nemt at sætte sig ind i, forstå og anvende”* (Brinkmann og Tanggård 2010:229). Ligeledes beskriver Brinkmann og Tanggård Grounded Theory som en forskningsmetodik (ibid 2010:207), hvorimod Guvå og Hylander betegner det som et forskningsperspektiv eller en forskningsstrategi. Hartmann rammer essensen af ovenstående diskussion:

”Desværre virker det, som om metoden ikke er særlig godt forstået, selv af de, der benytter sig af den i deres egen forskning ... Funderet teori er ikke nogen ukompliceret metode, men er tværtimod en metode fyldt med regler og anvisninger (Hartmann 2005:18-19).

Jacobsen beskriver Grounded theory som en metodologisk tilgang, der involverer:

”... en udfordrende, kreativ og engageret forskningsproces, der i høj grad involverer den enkelte forsker aktivt igennem hele forløbet, allerede fra planlægningen af undersøgelsen, til den afsluttende afrapportering” (Jacobsen 2002:77).

Forskerens involvering i og indflydelse på processen møder meget kritik. *”I grounded theory er det den enkelte forskers beslutninger, vurderinger og forståelser, der bestemmer, hvordan analyseprocessen gribes an, hvilke elementer data den skal indeholde m.m.”* (Boolsen 2010:211). Vi kan ikke ignorere denne pointe, bl.a. fordi vi selv i dette afsnit er i gang med en præcisering af vores forståelse og fortolkning af grounded theory. Denne kritik fordrer stor transparens, hvilket bl.a. søges igennem dette afsnit. Vi finder, at kritikken er relevant, og det har været en udfordring, da vi hele tiden har været tvunget til at stille spørgsmål ved, hvad vi så, fandt og forstod ved empirien. Vi har på den måde hele tiden måttet diskutere og redegøre for de valg, vi har truffet, og synliggøre og tydeliggøre dem for læseren.

Inspireret af Glaser

I vores konkrete tilgang til analysestrategien, er vi overvejende inspireret af Glaser, men har ligeledes hentet inspiration hos Strauss og Corbin. Vores primære valg af Glaser er inspireret af hans tilgang til formulering og afsæt for forskningsspørgsmålet, og ligeledes den tidlige indsnævring til kernekategorien. Diskussionen går som tidligere på, hvordan man griber det analytisk an, så en teori funderer sig på data. Både Strauss og Corbin og Glaser taler om, at teorien må emergere ud fra empirien, og ikke være influeret af forskerens egne forståelser og interesser for feltet. Dette konstante fokus på empirien gribes forskelligt an. Strauss og Corbin tager udfordringen op ved at forholde forskeren til en fastlagt og stringent manual, hvor Glaser mener

at empirien naturligt vil skabe sit fokus, en kernekategori, så længe man holder fokus på, hvad empirien fortæller og lader dette træde frem (Hartmann 2005: kap 5). Processen for de to analyser har derfor et forskelligt forløb. Hvor Strauss og Corbin arbejder med flere kernekategorier, indsnævre Glaser hurtigt sit fokus på en vigtig kernekategori, som udfoldes og teoretiseres. Glaser betegner ifølge Hartmann at: *“De kategorier, som er kandidater til at blive kernekategorier, er de, der er de hyppigste forekomne i datamaterialet”* (ibid:102). Samtidig relaterer der sig flest kategorier til kernekategorien, som bliver den vigtigste at fokusere på. En del af Glasers argumentation for den tidlige udvælgelse til kernekategori, er også en kritik af Strauss og Corbin. Han skriver: *“at angive relationer mellem kategorier, som siden hen sorteres fra, er naturligvis et slag i luften”* (ibid:63), og antyder at det er spild af tid at forholde sig til alt, stort som småt, som empirien fortæller, men at fokus som sagt må ske tidligt i processen. Vi har valgt at fokusere og indkredse kernekategorien tidligt i processen. At udvælge kernekategorien tidligt, giver os mulighed for at være mere selektive og komme mere i dybden af vores forskningsspørgsmål. Vi er bevidste om, at der med denne tidligere indsnævring kan forekomme emner, som ikke vil blive fulgt op, og som har potentielt interessante ting at fortælle. Vi er åbne omkring disse valg og fravalg, og præsenterer i forskelligt omfang alle vore fund.

Med valget af en tidlig udvælgelse af kernekategorien, lader vi os inspirere af Glasers tre faser.

Vi vil inden præsentationen af de 3 faser lave en kort begrebsafklaring.

Præsentation af Glasers tre faser

Den åbne fase

Ifølge Glaser gennemgås empirien ved at man spørger sig selv, hvad den siger om forskningsspørgsmålet. Kernekategorien vælges i den første og åbne fase. Denne vælges på baggrund af det problem, der fremstår tydeligt for informanterne (de ældre efterladte). Udvalget af den kernekategori, der arbejdes videre med, foregår i en processuel vekselvirkning mellem indsamling af data og analyse. Det er en dynamisk proces, hvor der med den konstante komparation gøres nye opdagelser, hvorefter man som forsker må tilbage og fundere dem i den eksisterende empiri, eller forkaste dem, hvis det viser sig, at det ikke er muligt at mætte opdagelserne.

Den åbne fase afsluttes, når kategorierne er mættede og kernekategorien (= det problem der står i centrum for de personer, man undersøger) er fundet.

Den selektive fase

I den selektive fase udvælges de kategorier, der relaterer sig til kernekategorien. Der er ifølge Glaser flere kriterier. Dels skal kun de kategorier og det data, der vedrører kernekategorien indgå i den videre analyse, og dermed i den videre teori. Kernekategorien skal desuden være i en *"... nødvendig relation til undersøgelsesproblemet. Forskeren kan kun med denne fokusering være sikker på, at undersøgelsen bliver relevant for området"* (Hartmann 2005:115). Her er det relevant at knytte en kommentar til forholdet imellem fænomenologi og grounded theory. For hvordan kan vi sige, at vi arbejder fænomenologisk og benytter epoche som metodisk redskab og samtidig har undersøgelsesspørgsmålet med i baghovedet? Dette gøres, fordi vi netop, grundet den dynamiske proces som grounded theory fordrer, hele tiden må tilbage i empirien, og på ny kode og undersøge gammel og ny empiri for sammenhænge og forskelle. De løbende memoer og diagrammer hjælper med konstant at sætte vores forforståelse og de fund, vi har gjort i parentes.

En vigtig erfaring i den forbindelse er Glasers anbefaling om, at noter m.m. ikke skal skrives i den udskrevne empiri, men derimod i andre dokumenter (Guvå og Hylander 2005:47). Vi har ligeledes haft god erfaring med at printe empirien i mange eksemplarer, for at kunne læse og kode empirien mange gange uden forstyrrelse af tidligere kommentarer.

I den selektive fase gennemgik vi den eksisterende empiri og den nyindsamlede empiri flere gange med henblik på igen at opnå den endelige mætning af kernekategorien og tilhørende underkategorier.

Den teoretiske fase

I den teoretiske fase sammenskrives de løbende memoer og diagrammer til en sammenhængende teori, baseret på de teoretiske begreber, der igennem analysen er fremkommet. De dynamiske begreber må nu gøres teoretiske og statiske, for at kunne indskrives i teorien. De teoretiske begreber er andenordens konstruktioner, baseret på de koder, indikatorer på mønstre, substantive begreber, og vores konstante sammenligninger og konceptualiseringer, som gennemgangen af empirien har afstedkommet. Den endelige konceptualisering, og deraf følgende begrebsudvælgelse og teoretisering løfter sig fra kun at være en deskriptiv fremstilling af, hvad de ældre efterladte har fortalt os, til at give en ny forståelse af ældre efterladdes hverdag og skabelsen af denne.

Begrebsafklaring

Der er med begreberne inden for grounded theory, som med hele diskussionen om tilgange, forskellige forståelser og brug af begreber. Følgende afsnit er en præsentation af de begreber, vi har valgt, samt vores fortolkning af de mest generelle begreber inden for grounded theory.

Teoretisk udvælgelse

Glaser og Strauss beskriver, at teoretisk udvælgelse er baseret på formålet med undersøgelsen, og at informanterne skal kunne bidrage med relevant viden om feltet. Formålet med en grounded theory undersøgelse, er således at opdage så meget som muligt om feltet, og relevansen retter sig mod, at de udvalgte informanter, kan bidrage med mest mulig relevant viden herom (ibid:98-99). Teoretisk udvælgelse kan inddeles i flere stadier. *"I begyndelsen er udvælgelsen åben. Derefter bliver den mere strategisk med det formål at skabe maksimal variation, for til sidst at blive mere selektiv for at forankre kerneprocessen"* (Guvå og Hylander 2005:38). Vi har valgt informanter, vi forventede kunne bidrage med mest viden om forskningsspørgsmålet. Vi har eksempelvis valgt informanter, der var mentalt friske og kunne deltage i et interview. Vi har således ikke interviewet eksempelvis ældre demente mennesker. Dette er ikke en negligering af deres sorgproces, men baseret på et valg om at få mest mulig viden om feltet. Det var ligeledes afgørende for os, at vi eksempelvis i interviewrunde to ikke på forhånd vidste, om de nye informanter havde søgt hjælp udenfor familien. Samtidig ville vi gerne repræsentere så mange ældre som muligt, hvorfor vi havde fokus på informanternes køn, alder, tid siden dødsfald og geografisk spredning. Dette betyder, at vi kan udarbejde en god og fyldig besvarelse af forskningsspørgsmålet, ved en *"maksimering af forskellene mellem sammenligningsgrupper øger muligheden for at indsamle forskellige og varierende data"* (Hartmann 2005:100), hvorfor vi med analysen af empirien, der kodes i kategorier, begreber og til sidst formuleres i en teori, forhåbentlig er repræsentativ for en bred gruppe af ældre efterladte.

At kode empirien

Kodning er en måde at organisere data på for at få overblik over, hvad informanterne beskriver og finder vigtigt. Strauss og Corbin kalder kodning: at stille spørgsmål til datamaterialet: *"What is going on?"* (Strauss og Corbin 1998:103). Som beskrevet tidligere er det at arbejde med grounded theory en dynamisk proces: *"... senere kodes også de kategorier af hændelser, der efterhånden udvikles til begreber. Derefter*

kodes relationer mellem begreber, og til sidst kodes en såkaldt kernepoces" (Guvå og Hylander 2005:41). Kodningen kan altså betegnes som en proces, hvorved empirien bearbejdes, begreber udvikles og tager en mere teoretisk form. Ved hjælp af kodningen er det muligt at gå fra den transskriberede empiri til ideer og overblik over, hvilke indikatorer og mønstre, der optræder i empirien (ibid:56). I starten er kodningen åben og forudsætningsløs, og alt har interesse (ibid:41).

Der arbejdes med in vivo og in vitro koder, hvoraf in vivo er udsprunget af empirien og in vitro er navngivet af forskeren. Vi har konkret igennem kodning og gennemlæsningen af empirien, markeret relevante steder for at få en ide om, hvad empirien indeholder. Kodningen giver en idé om empiriens indhold og betydningen af denne.

Klynger

Vi har under kodningen inddelt empirien i klynger, overordnede temaer, hvilket har hjulpet os i starten som et metodisk redskab til at kode, hvad empirien indeholdt, og til at få ideer til, hvad der kan betegnes som indikatorer på betydningsfulde faktorer. *"Gennem denne analyse skabes "klynger", der udgør forstadiet til mere overordnede kategorier"* (ibid:54). Glaser betegner disse klynger som *"kodningsfamilier"* (Hartmann 2005: 113). Det er her den første komparation begynder at tage form. *"Hvilke koder høre sammen, på hvilken måde høre de sammen, og hvilke koder høre ikke sammen"* (Guvå og Hylander 2005:54). Der arbejdes både på et konkret (substantiv) og på et mere abstrakt (teoretisk niveau).

Indikatorer

En indikator hjælper til at skabe overskuelighed i processen. *"Indikatorerne giver en indikation eller fingerpeg om en hændelse eller et hændelsesforløb i datasættet, som forskeren finder tilstrækkeligt interessant til at registrere"* (ibid: 42). Vi har arbejdet med en indikator fra den tidligere undersøgelse, og ligeledes har vi løbende i memoer og diagrammer nedskrevet indikatorer på mønstre og sammenhænge i empirien.

Mætning

At mætte en indikator retter sig mod to spørgsmål: *"Hvor mange grupper man skal vælge, og hvor dybt man skal undersøge hver gruppe"* (Hartmann 2005:100). At mætte en indikator vil sige at *"... der ikke kan findes yderligere data, som ikke har en plads i teorien, det vil sige kan placeres under en egenskab eller teori. Man kan,*

for at være sikker på, at teoretisk mætning er opnået, søge efter grupper, som maksimere forskelle" (ibid:101).

Glaser og Strauss beskriver allerede i 1967 at: "Mætning betyder, at der ikke bliver fundet yderligere data..." (ibid:100). Vi mener således, at en indikator er mættet, når "... det er samme eller lignende situationer eller samme data, som dukker op gang på gang. Det medfører, at ingen nye data bliver tilføjet materialet" (Hartmann 2005:101).

Der er i denne proces, med at mætte indikatorer en konstant komparation og konceptualisering. Nogle kategorier og begreber vil være mættet før andre, og "der er altid mulighed for at gå tilbage og mætte et begreb, der senere viser sig, at være ufuldstændigt" (Guvå og Hylander 2005:41). At mætte fund hænger således uløseligt sammen med den teoretiske udvælgelse af informanter.

Komparation

Komparation betyder at man sammenligner empirien og de fund, kodninger, indikatorer på mønstre etc., der opstår i undersøgelsen. Den konstante komparation kan beskrives som analytisk deduktion, hvor man afprøver de ideer, der opstår i løbet af analysen, med både det eksisterende empiri og det empiri der løbene indsamles. Denne abduktive proces foregår i løbet af kodningen, målet med komparationen, at få mættet kategorierne og begreberne. Nye indikatorer vil opstå ved denne abduktive og dynamiske proces, og "ved gentagende sammenligninger får forskerne idéer om, hvordan kodede indikatorer kan samles i forskellige kategorier, der så (igen) kodes" (ibid: 44). "Komparation bliver således en vedvarende, sammenlignende proces, hvor indikatorer, begreber og efterhånden også processer og delprocesser sammenlignes med hensyn til lighed og ulighed, hvad angår betydningsindhold" (ibid: 45), hvad hører sammen og hvordan er sammenhængen?

Konceptualisering

Da grounded theory er teorigenererende, er konceptualisering et vigtigt element i forhold til at generere særlige indsigter omkring ældre efterladte.

Om at konceptualisere empirien beskriver Glaser "at forskningsprocessen hele tiden bør karakteriseres af teoretisk nytænkning og begrebskonstruktion.... Formålet er ikke at lave en beskrivelse, men at finde nye begreber, der giver en ny forståelse af det der sker" (ibid:45).

Begrebsdannelse

Glaser og Strauss skelner mellem in vivo-koder, det vil sige indikationer, der skabes på baggrund af informanternes egne ord, eller in vitro-koder, som er mere teoretisk funderede. Det er ud fra disse indikationer, at dynamiske begreber udvikles. Begreberne er dynamiske, da nye "fund" kan ændre begreberne. Det bliver således i den abduktive proces, at begreberne kan ændre sig. Når den endelige teori skal formuleres, er det nødvendigt at gøre begreberne statiske, for at formulere teorien (ibid: 43).

Feltnoter

Vi har valgt at lave memoer og diagrammer efter alle vores gennemlæsninger, kodning og diskussioner af og om empirien. Memoer beskrives af Strauss og Corbin som *"et analyserende produkt, der repræsenterer den abstrakte tænkning, mens diagrammet er den grafiske repræsentation af forholdet mellem begreber"* (Guvå og Hylander 2005:47).

Det har været hjælpsomt for os, med et dels komplekst design, ligeledes, at vi har været to til at skrive specialet. Vores undersøgelse er vokset undervejs, da vi eksempelvis først skulle mætte indikatoren. Vi har derfor brugt diagrammerne til på en *"systematisk måde at sætte sammenhænge op i skemaer på, for at kunne gå på tværs af datamaterialet"* (Bryderup 2010: 56). Diagrammerne har været et redskab til at overskueliggøre data, og har samtidig hjulpet os i både komparationen og konceptualiseringen, til at fastholde os i, hvor og hvornår indikatorer er fundet, og ligeledes været en måde at skelne, hvad vi tror; og hvad der rent faktisk står i empirien (Corbin og Strauss 2008:kap 8).

Sammenfatning grounded theory

Der findes mange fortolkninger af, hvad grounded theory er. Vi har hentet inspiration fra flere fortolkninger og har i ovenstående afsnit præsenteret og argumenteret for vores forståelse, brug og valg af begreber og elementer fra de forskellige fortolkninger.

Med inspiration fra Glasers tilgang til grounded theory, besvares de tre forsknings-spørgsmål. I den teoretiske fase udvikles en teori, der er funderet i empirien. Vi vil nu præsentere en diskussions undersøgelsens evidens, relevans, og kvalitet.

3. Undersøgelsens kvalitet

Har vores undersøgelse gang på jord i en evidensbaseret tidsepoke?

At arbejde med grounded theory som metodologisk analysestrategi betegnes af mange som uvidenskabelig. Kritikken går på det kvalitative og induktive afsæt, som forbindes med grounded theory, og er således en diskussion om metode. Der hersker en kamp mellem tilhængere af et evidenshierarki og tilhængere af evidensstypologi. Vi vælger ikke side i denne diskussion, men finder det relevant at forstå, med hvilken fordel, man kan vælge en metode frem for andre. Valget om den ene eller anden tilgang til at frembringe viden udspringer helt grundlæggende af det epistemologiske spørgsmål om, hvilke muligheder videnskaben har for at opnå erkendelse af "sand" viden om sociale fænomener. Det er således afgørende, *hvad* der ønskes undersøgt, og hvilke epistemologiske overvejelser man gør sig. Vi mener således, at en stillingtagen til dette kommer forud for spørgsmålet om, hvordan denne viden metodologisk indsamles. (Krogstrup 2001:kap.8).

Evidenshierarki

Igennem det seneste årti har evidens fået større betydning i socialpolitik. Evidens "er blevet et plusord, ikke blot i forskningskredse, men også i politik, forvaltning og professionel praksis" (Bhatti m.fl. 2006:11). Evidenshierarkiet beskrives som en top-down styring, hvor forskningen i værste fald dikterer, hvad der er løsningen og fratager faglige refleksive skøn og metodefrihed, og reducerer socialt arbejde til blot at følge en manual (Bergmark og Lundstrøm 2006:104). Eksempelvis skrives der i Socialstyrelsens anbefalinger om forebyggelse af funktionsnedsættelser, at der "*henvises til forskning vi ved der virker*" (Socialstyrelsen(2)2013:4). Som eksemplificeret bliver evidens ofte synonymt med sand viden, der blandt andet kan garantere en effekt og kvalitet. Evidenshierarkiet er angivende ved bestemte metoder, som er de bedste metoder til at afdække, hvad der virker (Rieper og Hansen, 2007). Evidenshierarkiet rangordner forskningsdesigns med en logik om, at bestemte metoder er mere troværdige end andre, og dermed giver bedre videnskabelige resultater. Øverst i hierarkiet står de randomiserede, kontrollerede forsøg (RCT), som betragtes som den gyldne forskningsstandard, mens kvalitative undersøgelser er placeret nederst (Rieper og Hansen 2007)

Kvalitativ forsknings lave placering i hierarkiet forklares med kritikken af forskerens subjektivitet og undersøgelsens manglende generaliserbarhed. Undersøgelserne viser

kun et øjebliksbillede af en interaktion mellem forskeren og informanterne, hvorfor den ikke kategoriseres, som sand viden. (Rieper og Hansen 2007)

Evidenstypologi - en pragmatisk løsning

I modsætning til evidenshierarkiet har tilhængere af evidensstypologier et bredere evidensbegreb, og i stedet fokus på, hvad der ønskes undersøgt. Fortalere for evidensstypologi argumenterer for, at metodens relevans må stå i forhold til, hvad der ønskes undersøgt, og derved afgørende for valg af metode (Rieper og Hansen 2007).

Krogstrup skriver, at der findes en mere pragmatisk tilgang, der lader beslutningen om metodevalg afhænge af, hvad: *"undersøgelsen logisk set efterspørger"* (Krogstrup 2001:141). Fortalere for evidensstypologier leder efter *"what works for whom, in what circumstances"* (Pawson 2006:25), og supplerer med, at det ikke er en diskussion om kvantitativ eller kvalitativ forskning, men derimod et ønske om at finde de tilgange, der bedst kombinerer forskningsområde, kontekst og resultat (Pawson 2006:kap 2).

Vi har således baseret en del af vores argumentation for forskningsfeltets aktualitet for socialt arbejde i kvantitative undersøgelser, og supplerer nu den eksisterende viden med ny kvalitativ viden, som kan fortælle mere om ældre efterladte fra en anden vinkel. En undersøgelse som nærværende, kan ifølge Pawson indfange noget, der ikke kan indfanges af RCT, og påpeger derfor, at der ved udvikling af viden om og til socialt arbejde må suppleres med forskning, der undersøger, hvad der virker for hvem, og i hvilken kontekst, samt anerkender bruger- og praksiserfaring (Pawson 2006:22-25).

Refleksioner om undersøgelsens kvalitet

Kvalitet i en grounded theory optik

Diskussionen af metodens videnskabelighed og anvendelighed, som udlagt ovenfor, er ikke interessant i grounded theory regi. Her arbejdes med egne kvalitetsregler, hvor validitet måles i undersøgelsens relevans og resonans i et retrospektivt lys, i forhold til feltet, i vores tilfælde de ældre efterladte. *"Validering er ikke nogen endegyldig verifikation eller produktkontrol. Verifikationen er indbygget i hele forskningsprocessen med kontinuerlig kontrol af resultaternes troværdighed, plausibilitet og pålidelighed"* (Kvale og Brinkman 2009:276).

Kravene til teorien er i en grounded theory optik, at denne må være relevant, have en funktion og være modificerbar (Hartmann 2005:76-79).

Relevansen

Relevans i en grounded theory optik går på, hvorvidt teorien beskriver det, der fra starten er tiltænkt. Funderer teorien på informanterne og beskriver den det, der er vigtigst for dem undersøgelsen omfatter? Her har det stor betydning, at de konceptualiseringer og begreber, som teorien bygger på, er funderet i teorien, og kan holdes op på, hvad der faktisk beskrives i empirien. Dette fordrer igen transparens af analysen og udviklingen af begreber (Hartmann 2005:77). Vi opfylder relevanskriteriet, idet forskningsspørgsmålet er udsprunget af feltet selv. Vi har i et tidligt stadie selektivt udvalgt en kernekategori på baggrund af, hvad der optog informanterne.

Kernekategorien samt underkategorier såvel som begreber, er benævnt med invivo koder, som udspringer af citater fra de ældre selv. Derved har vi holdt faglige begreber og eksisterende viden om teorier eller feltet udenfor, for at gå på opdagelse og skabe nye begreber og viden om det udforskede og ukendte felt. Vores undersøgelse har vist sig at være relevant for dem undersøgelsen omfatter. Man kan tale om, at undersøgelsen har vækket resonans hos ældre efterladte. *“Do the findings resonate/ fit with the experience of both the professionals and the participants, who took part in the study... can participants see themselves in the story...?”* (Corbin og Strauss 2008:305) Vi sikrede os, at teorien og undersøgelsens fokus stadig var relevant, ved gentagende at vende tilbage og kode empirien, for at se, om de mønstre og indikatorer vi mente at kunne se, virkelig var at finde i empirien. Den endelige mætning viste sig ved den tredje og selektive interviewrunde, hvor vi fik mættet og stadfæstet kernekategorien og de tilhørende underkategorier. Der dukkede ikke ny viden op under den sidste interviewrunde. Samtidig blev teorien bekræftet gennem stærke og tydelige udsagn fra informanterne, hvilket bekræftede teoriens relevans. Vi har ydermere efter udarbejdelse af teorien, fremsendt den til ældre efterladte, og til relevante politikere, interesseorganisationer og professionelle, og har fået bekræfter, at problematikkerne og forklaringerne i teorien er genkendelige. (Svarene kan ses i bilag 1.)

Funktionalitet

Et andet kriterium i grounded theory er kravet om, at teorien må kunne fungere.

Den skal kunne vise sin anvendelighed i praksis, ellers vil den fremstå værdiløs (Hartmann: 2005:78). Vores teori henvender sig bredt, både til ældre selv, pårørende, professionelle og på socialpolitisk niveau. Den har en stor anvendelighed i praksis. Den har både en deskriptiv og forklarende karakter. Vores afdækning af forholdet mellem familien og det offentlige giver ny viden til debatten om, hvordan vi må forstå omvæltningen ved at blive enke, og på hvilke områder de ældre er sårbare. På den måde kan undersøgelsen bruges som afsæt til udarbejdelse af eventuelle indsatser. Samtidig har teorien en høj anvendelighed i praksis, idet den viser det allerede eksisterende gode sociale arbejde, som det offentlige udfører. Den indeholder desuden beskrivelser fra de ældre af konkrete tiltag, som de efterlyser, og som allerede vil kunne udføres i praksis indenfor den eksisterende lovgivning og inden for eksisterende struktur og tilrettelæggelse af det sociale arbejde rettet ældre i Danmark. På denne måde viser vores teori sig at have et funktionelt niveau, idet den både kan agere som afsæt til refleksion, men også rummer operationelle og implementerbare anvisninger af konkret socialt arbejde, målrettet ældre efterladte, i forhold til skabelsen af en ny hverdag, og til forebyggelse af mistrivsel.

Som det fremgår under ovenstående afsnit om relevans, har vores fremsendelse af teorien til relevante professionelle bekræftet, at problemstillingerne er genkendelige, og at teorien dermed kan være funktionel.

Modificerbarhed

Det tredje og sidste kriterium er, at teorien må kunne modificeres. Teorien må kunne undergå forandring, på samme måde som samfundet er i konstant udvikling. Idet grounded theory er funderet i virkeligheden, må teorien kunne ændre sig i takt med at virkeligheden ændrer sig (Hartmann 2005:79).

Generelle kvalitetskriterier

De mere generelle kvalitetskriterier for sociologiske studier er reliabilitet, validitet og generaliserbarhed. Vi vil blot nævne dem kort, da vi finder ovenstående kvalitetskriterier de mest relevante i forhold vores undersøgelse. Alligevel ønsker vi, som svar på den tidligere evidensdiskussion, at vise, at en grounded theory undersøgelse kan stå sin distance, også overfor de klassiske kvalitetskrav.

Reliabilitet

Reliabilitet omhandler, hvorvidt undersøgelsen vil kunne repeteres af andre med udgangspunkt i samme forskningsspørgsmål og metode, og stadig komme frem til samme resultat (Olsen2003:88). Der er tale om et krav til metoden om transparens af bearbejdningen af empirien, såsom eksplicite analytiske procedurer. Vores undersøgelse er reliable. Vi har gennem kodninger, memoer og skemaer været eksplicite omkring vores analytiske bearbejdning. Vi har transskriberet og vedlagt alle interviews. Alle citater er nummererede med klare henvisninger til, hvorfra de er hentet. Vi er opmærksomme på, at udvælgelse af citater m.m. er bestemt af forskeren. Vi mener alligevel, at vores undersøgelse vil vise det samme resultat, med valgte kernekategori etc., hvis den blev reproduceret af andre.

Validitet

Validitet omhandler forskningsspørgsmålets overensstemmelse med undersøgelsens resultater. Har vi undersøgt det, vi sagde vi ville gøre? (Olsen 2003:87). Vores fænomenologiske afsæt har vist sig at være frugtbart i forhold til undersøgelsens resultat. Vores ønske om at rette intentionaliteten alene mod de ældre efterladte, og lade alt andet ude af udforskningen af forskningsspørgsmålet, har vist sig brugbart, velbegrunderet og resulteret i undersøgelsens fyldige teori.

Et andet spørgsmål er, om metoden viste sig anvendelig i forhold til forskningsspørgsmålet – altså om det var den bedst egnede metode til besvarelsen (Olsen 2003:87, Kvale og Brinkmann 2009:278) I forhold til vores epistemologiske overvejelser jfr. fænomenologien, viste både indsamlingen af empiri ved kvalitative interviews og grounded theory som metode sig anvendelig, til besvarelse af vores forskningsspørgsmål.

Verifikation af en kvalitativ metode

Sandhed er ikke et mål eller anvendeligt i fænomenologisk sammenhæng. Her er det de ældre efterladtes oplevede virkelighed, som er interessant og af sandhedsværdi.

Det siger sig selv, at verifikation af nærværende undersøgelse i en positivistisk forstand, hvor kriterierne er, at undersøgelsens resultater skal være et eksakt billede af den objektive virkelighed, vil dumpe med et brag (Olsen2003:85-90). Vores undersøgelse vil hverken kunne verificeres eller falsificeres i forhold til en reel virkelighed. Vi siger dog på intet tidspunkt, at vi vil dette, men har gennem projektet udtrykt et

ønske om at afdække virkeligheden som den viser sig for ældre efterladte. I den sammenhæng holder vores undersøgelse stand i forhold til at være sand.

Generaliserbarhed

Spørgsmålet om generaliserbarhed går på, hvorvidt undersøgelsen kan overføres fra lokal interesse til andre informanter og situationer, altså hvorvidt der er tale om ekstern validitet (Kvale og Brinkman 2009:287). Kan vi sige, at de ældre efterlattes virkelighed, som den er beskrevet, vil være svarende til andre ældres, der også har mistet deres ægtefæller? Vi kan tage tråden op fra ovenstående diskussion omkring den form for viden, undersøgelsen har resulteret i. Hvorvidt vores teori er generelle lovmæssigheder om menneskelig adfærd, må vi henvise både til fænomenologiens svar på erkendelsesinteresse og til diskussionen om modificerbarhed.

Ifølge de overvejelser er enhver situation unik og i konstant forandring, og det bliver derfor ikke interessant at diskutere universel viden i forhold til generaliserbarhed (Kvale og Brinkmann 2009:287-288). Alligevel vil vi, med henvisning til afsnittet om udvælgelse af informanter, argumentere for, at den store variation af informanter, med stor aldersspredning, geografisk spredning m.m., betyder, at vores undersøgelse kan fortælle noget generelt om at være ældre og blive enke, og dermed giver mulighed for analytisk generaliserbarhed. Begrebet "intersubjektivitet", der bliver præsenteret i afsnittet om videnskabsteoretiske refleksioner, argumentere ligeledes for dette.

Sammenfatning

Med udgangspunkt i overstående argumentation, mener vi, at have lavet en undersøgelse og efterfølgende formuleret en funderet teori, der opfylder hvad der kan betegnes som videnskabelige kvalitetskrav. På baggrund af tilbagemeldinger, der er vedlagt som bilag, mener vi, vigtigst af alt, at vi har udviklet en teori informanterne kan genkende, og en teori, der er funktionel og kan bidrage med kvalificeret viden.

4. Videnskabsteoretisk referenceramme

En fænomenologisk tilgang

Vores valg af videnskabsteoretisk referenceramme er udsprunget af, hvad der ønskes undersøgt, og hvordan vi mener, at denne viden bedst kan frembringes. Målet med denne undersøgelse er at opnå mest mulig viden om ældre efterladdes egne oplevelser, og forståelse af, om andre end familie og nærmeste venner har betydning for skabelse af en ny hverdag.

Der er således ikke tale om universelle sandheder, men om en undersøgelse, der på et bestemt felt vedr. ældre efterladte tilbyder ny viden til socialt arbejde, baseret på ældre efterladdes egne oplevelser, hvorfor vi må gå til "sagen selv", og derfor have en fænomenologisk referenceramme.

Som vi allerede har afsløret, anvender vi grounded theory som metodologisk analysestrategi af vores empiri. Dette valg af analysestrategi beror på nogle videnskabsteoretiske grundantagelser. Vi vil i dette afsnit tydeliggøre valget af fænomenologi og nogle af de videnskabsteoretiske præmisser, der ligger til grund for valget af grounded theory.

Vores valg af tilgang er valgt ud fra ønsket om at give den bedste besvarelse på vores forskningsspørgsmål. Som vi har diskuteret i afsnittet om evidens, er det ikke et valg om hvilken metode, der viser sig mest evident jf. evidenshierarkiet, men hvilken metode, der viser sig bedst i forhold til at kunne svare på det, vi spørger til. Det må ikke forveksles eller reduceres til kun et spørgsmål om måden, hvorpå vi indsamler empiri, såsom kvalitative interviews, observation etc, men sandelig også et spørgsmål om, hvordan vi må eller kan forholde os i forhold til empirien, for at forstå denne bedst, og samtidig skabe og videreformidle viden på et højere abstrakt niveau, men stadig tro mod empirien.

I forsøget på ovenstående er vi inspireret af den tyske filosof Edmund Husserl og hans udlægning af fænomenologi. Vi finder fænomenologien og i særdeleshed hans tanker omkring det at forholde sig til og forstå fænomener interessante og brugbare i forhold til at forstå hvem og hvad, der har betydning for ældre efterladte i skabelsen af en ny hverdag.

I dette afsnit vil vi, gennem udfoldelse af Husserls fænomenologiske filosofi og tilhø-

rende begreber, vise hvordan og hvorfor fænomenologien er brugbar til at forstå de ældre efterladte, i forhold til hvem og hvad, der gør sig gældende for skabelsen af en ny meningsfuld hverdag. Afslutningsvis argumenteres der for fænomenologiens relevans i studiet af sociale og samfundsmæssige undersøgelser.

Edmund Husserl kaldes fænomenologiens fader. Hans begreber og udlægning af fænomenologien er blevet diskuteret af mange, både modstandere og meningsfæller. Der findes således mange teoretiske udlægninger inden for det fænomenologiske spektrum, ført af blandt andre Merleau-Ponty, Hegel og Heidegger som de mest fremtrædende. De differentierer sig inden for det fænomenologiske spektrum i deres positionering i forhold til førstepersons-perspektivet.

Husserls førstepersons perspektiv

Førstepersons-perspektivet er Husserls forklaring på, hvordan vi inddrager subjektiviteten i vores møde og forståelse af verden. Verden er, fordi vi retter vores bevidsthed mod den. Zahavi formulerer: *"...vi kan kun give mening til verden, for så vidt den fremtræder og forstås af subjekter"*. Det er derfor ikke muligt at lave en objektiv beskrivelse af et fænomen, da fænomenets fremtrædelse altid vil være afhængigt af det menneske, der ser, sanser og forstår – influeret af det Husserl kalder førstepersons-perspektivet.

Zahavi skriver følgende om førsteordens-perspektivet:

"... Når fænomenologerne har været så optaget af at beskrive og analysere de grundlæggende træk ved subjektiviteten, herunder beskaffenheden af dens intentionalitet, dens kropslighed, dens temporalitet, dens historicitet, dens intersubjektive indlejring osv., så skyldes det en overbevisning om, at en tilbundsgående undersøgelse af fænomenerne, af den fremtrædende verden, nødvendigvis må inddrage subjektiviteten... ethvert fænomen, enhver genstands fremtrædelse, altid er en fremtrædelse af noget for nogen" (Zahavi 2010:16).

Husserl anvender begrebet intentionalitet i forklaringen af bevidsthedens betydning for forståelsen af fænomener. Bevidstheden er altid rettet mod noget, og det er gennem denne rettedhed, at noget kommer til syne for nogen. Fænomenologien bliver herved både en teori om, og en metode til, at afdække det, der foregår i bevidstheden, som tilføjer mening til oplevelse.

Det er dette, vi må være os opmærksomme på, når vi ønsker at undersøge vores felt. Vores væren i verden, hvor vores bevidsthed af omverdenen er forankret i vores subjektivitet, fordrer at vi må stille visse krav til os selv som forskere, i forhold til, hvordan vi forholder os til, og arbejder med feltet. Zahavi skriver endvidere:

“Ønsker vi at fatte genstandens virkelige beskaffenhed, bør vi tværtimod interessere os for den måde, som de manifesterer og fremtræder på, det være sig i sanseerfaringen eller i de videnskabelige analyser. Genstandens virkelige beskaffenhed er ikke skjult bag fænomenet, men udfolder sig netop heri” (Zahavi 2010:15).

Vi er således ikke på jagt efter en objektiv virkelighed bagved fænomenerne, som vi videnskabeligt og objektivt kan afdække (Juul 2012:65, Zahavi 2010:18). Husserl opløser diktomien af subjekt og objekt, og af fænomen og virkelighed. Der er ikke tale om et verdensløst subjekt, hvor virkeligheden blot foreligger og eksisterer løsrevet fra en erfaringskontekst (Zahavi 2010:18, Juul 2012:66). Zahavi skriver, at *“... verden fremtræder, og strukturen af dens fremtrædelse er betinget og muliggjort af subjektet, der imidlertid kun kan forstås i sin relation til verden”* (Zahavi 2010:18), virkeligheden er og skabes således samtidig igennem subjektets meningstillæggelse.

Epistemologiske valg

Husserls syn på forskerens rolle

Hvor sætter vi an som forskere? Det er i dette spørgsmål, at Husserl adskiller sig væsentligt fra andre filosoffer. Husserl argumenterer for en tilbagetrukken og objektiv forsker, der ikke inddrager sin egen for-forståelse i arbejdet mod en forståelse af undersøgelsesfænomenets meningsbærende betydning. Han taler om, at forskeren må starte forfra og kaste et blik på genstanden, som den umiddelbart fremtræder. Med dette mener han, at vi skal suspendere enhver for-forståelse og dogmatisk betragtning, som vi må have, om hvem og hvad ældre efterladte finder af betydning for skabelsen af en ny hverdag. I stedet for at lave hypoteser, skal vi (forskerne) gå til sagen selv og kaste bort naturvidenskabens forestilling om eksistensen af en absolut virkelighed. Han skriver, at forskeren absolut ikke må fortolke det sete væk på grund af fordommens tvang (Juul 2012:70-76, Zahavi 2010:25-28) I metoden til at gå til sagen selv anvender Husserl det analytiske greb, epoche til at forhindre dogmatiske forestillinger i at drukne sagen selv.

Begrebet Epoche

Epoche er i sin forenkling at gå til *sagen selv*. Ved udelukkende at rette fokus på sagen som den fremtræder, og sætte vores *naturlige indstilling* i parentes, ved at suspendere vores accept af, hvordan verden hænger sammen, ved at afklæde os vores naturlige naivitet og hypoteser, og i stedet vende os mod virkeligheden, som den fremtræder, kan vi udforske den. Præcis derfor er epochen så vigtigt et analytisk begreb for os, da vi fagligt og erfaringsmæssigt har en stor interesse og viden inden for feltet om ældre. Vi kan nemt fanges i for-forståelser og hypotesdannelse, i stedet for at se på feltet selv. Målet med undersøgelsen er at skabe ny kompletterende viden, hvorfor epocheen hjælper os til at møde feltet forudsætningsløst.

Er Epoche muligt?

Epoche er ophav til stor provokation og diskussion i den videnskabelige verden og ses af mange som en naivitet og stor svaghed ved fænomenologien. Heidegger og andre åbner en diskussion af Husserls epoche.

Heidegger stiller spørgsmåltegn ved, hvorvidt aprioriske bestemmelser til forståelse af fænomener kan muliggøres. Er det muligt at løsrive os fra vores væren i verden, og forholde os forudsætningsløst til fænomener? (Zahavi 2010:43-47, Juul 2012:72-76). Det er ikke helt irrelevant, når Heidegger stiller sig kritisk overfor denne forudsætningsløshed, og hvorvidt den overhovedet lader sig gøre. Husserl skriver om dette, at epocheen ikke er en udelukkelse af verden, men netop en suspension af dogmatiske forestillinger af verden, en parentes om dens gyldighed (Zahavi 2010:21). Husserl skriver, at det er vigtigt ikke at forstå verden som udelukket eller irrelevant for fænomenologien, men forskningsfeltet skal beskyttes fra den, for at kunne udforske det (Zahavi 2010:20-24). Vi er ligesom Heidegger opmærksomme på den anstrengelse, det kræver at anvende Husserls epoche. Vi bekender, at vi har en viden og erfaring, vi bærer med os om feltet, men vi forsøger ved hjælp af epochen at lade empirien tale, og sætte spørgsmål ved gyldigheden af vores for-forståelser, for at opdage nye forklaringsdannelse om ældre og sorg. Det er til vores fordel, at vi har været to forskere igennem denne proces, da vi har kunnet stille spørgsmål og krav til hinanden om argumentation og dokumentation af, hvad vi så, at empirien sagde.

Intersubjektivitet

Et andet og ligeså relevant diskussionspunkt ved Husserls fænomenologiske filosofi

og –metodologi, er anklagen om at være irrelevant i samfundssammenhænge grundet sin ontologiske grundantagelse. Habermas kalder Husserl og fænomenologien for solipsisk, og dermed ikke bidragende i forhold til at producere viden om det sociale og de kollektive erfaringsdannelser (Juul 2012:76, Zahavi 2012:80). Hvordan kan vores undersøgelse gøre sig tanker om at fortælle noget om ældres behov generelt, når vi retter et fokus på bestemte ældre mennesker og jf. ontologien erkender, at denne virkelighed er subjektivt forankret i netop disse ældres meningsdannelse? Hertil inddrager Husserl intersubjektiviteten til at illustrere menneskets indlejring i verden, temporaliteten og historiciteten. Intersubjektiviteten fører tilbage til den naturlige indstilling og livsverden. Vores livsverden og naturlige indstilling baserer sig på vores tidligere erfaringer, og ledes derfor af normalitetsforventninger om den (Zahavi 2010:83). En virkelighed som deles af mange og opleves som givet og naturlig, udgør derfor en fælles objektiv virkelighed. Hermed modsiger Husserl kritikken om solipsisme, for gennem denne erfaringsdeling med andre eksisterer verden ikke kun her og for mig, men også for andre. Derfor kan vi handle og forstå hinanden, fordi vi handler ud fra samme virkelighed. Vi forbindes af intersubjektiviteten, som konstituerer en verden, som eksisterede før os, og derfor indeholdende en fortid, nutid og fremtid (Jørgensen 2008:227-230). Dette muliggør, at vi kan hæve os til et 2. ordens perspektiv og konceptualisere og generalisere om, hvordan det formodentlig forholder sig for ældre efterladte.

Virkeligheden er ikke universel, men foranderlig over tid. Der er tale om en vekselvirkning mellem menneske og samfund, hvor subjektets *naturlige indstilling*, som oplevelsen af hvordan virkeligheden hænger sammen, influerer på subjektets måde at forstå verden, samtidig med at subjektets oplevelser og meningsdannelser er med til at forme den sociale virkelighed. På den måde er subjektet både underlagt, men også medskaber af den samfundsmæssige virkelighed (Zahavi 2010:80-83). For at forstå samfundets sociale verden, konstruktionen af sociale meninger og handlinger, er forskeren nødt til at rette blikket mod de aktører, for hvem verden erfares og opleves (Zahavi 2010:82-83). På denne måde udvides fænomenologien fra kun at være subjektfokuseret til at beskrive hvordan subjektiviteten skabes socialt gennem interaktion mellem mennesker, og argumenterer derfor for sin samfundsteoretiske relevans (Juul 2012:16, Zahavi 2010:80).

"... det enkelte individ befinder sig i en fysisk, social og kulturel omverden.... Der findes ikke to individer, som har den samme placering i forhold til disse faktorer, men der er

mange individer der placerer sig i nærheden af hinanden og derfor får en høj grad af fælles erfaringer...” (Jørgensen 2008:229).

Informanterne, de ældre efterladte, deres erfaringer med sorgen og tiden efter, vil derfor kunne sige noget generelt om ældre efterladte, der befinder sig i samme situation, idet de er forbundet af den sammen virkelighed: at bo i Danmark, være over 65 år, og have mistet sin ægtefælle.

Sammenfatning

Ved at vælge en fænomenologisk tilgang, der er inspireret af Husserl undersøgelsen, er vi særlig skærpet på de fordomme, vi selv og videnskaben har om ældre efterladte. Vi vil i undersøgelsen benytte Husserls begreb epochè for at sætte disse forforståelser i parentes og søge at forstå empirien fra et førstepersonsperspektiv. Da vi ønsker, at udvikle en teori, der har bredere rækkevidde end de informanter, der bidrager med viden i undersøgelsen benytter vi ligeledes begrebet intersubjektivitet.

5. Informanter og kvalitativ metode

Kriterier for valg af informanter

Informanterne er valgt ud fra kriterierne for teoretisk udvælgelse og analytisk generaliserbarhed. Vi har kombineret de to kriterier, for at opnå mest viden om feltet, og opnå generaliserbarhed til andre ældre efterladte i Danmark. Man kan argumentere for, at dette ville blive opnået ved at kombinere den teoretiske udvælgelse med teoretisk mætning. Vi har dog vurderet, at kriterierne for analytisk generaliserbarhed vil mætte vore fund yderligere.

Teoretisk udvælgelse af informanter

Vi søgte derfor informanter, hvor vi ikke på forhånd vidste, om de havde søgt hjælp udenfor familien. Vi ønskede desuden, at de havde en mental tilstand hvor det var muligt for dem at formidle deres oplevelser omkring ægtefællens død. Strauss og Corbin, skriver om dette, at man må søge de informanter, der må forventes at kunne og ville besvare ens problemstilling *"A reseacher may look for persons, sites, or events, where he or she purposefully can gather data related to the categories, properties, and dimensions"*. (Corbin og Strauss 2008:153).

Analytisk generaliserbarhed

Informanterne er ligeledes valgt med det formål at skabe analytisk generaliserbarhed, og dermed mulighed for overførbarhed til andre ældre efterladte i Danmark. Den teoretiske udvælgelse er således kombineret med strategisk selektion,

"hvor fordringen er, at alle tematiske og, af hensyn til en eller flere problemstillinger, relevante personkarakteristika er repræsenteret i informantgrupper... Det kan fx være begge køn eller aldersgrupper eller forskellige uddannelsesmæssig baggrund"

(Olsen 2002:83).

Informantgruppen har en spredning i forhold til alder, tidshorisont for ægtefællens død, geografi, social baggrund, familieforhold m.m. Vi har interviewet otte mænd og 20 kvinder med en aldersspredning fra 65 år til 92 år på interviewtidspunktet. Det er mellem 3 måneder og 30 år siden informanterne har mistet deres ægtefælle. Informanterne er bosat i fire forskellige kommuner, hvoraf både små kommuner samt en af landets største kommuner, er repræsenteret. Tre informanter har ingen børn. Tre af informanter har mistet voksne børn. Alle informanterne beskriver selv, at de har gode sociale netværk. Vi mener dermed, at undersøgelsen repræsenterer et bredt udsnit af ældre efterladte i Danmark, og at man dermed kan agitere for sandsynlig analytisk generaliserbarhed.

Rekruttering af informanter

Vi søgte informanter forskellige steder, eksempelvis gennem private netværk, hos Ældresagen, hjemmeplejen, aktivitetscentre, sociale medier osv. Vi søgte ældre mennesker, der har mistet deres ægtefælle. Informanterne skulle være over 65 år på interviewtidspunktet. Vi havde et krav om, at vi ikke måtte kende informanterne på forhånd, og ikke måtte kende til deres forhistorie.

Interviewrunder

Interviewrunde 1

Den indsamlede empiri fra den tidligere undersøgelse har dannet grundlag for formuleringen af indikatoren/forskningsspørgsmålet. Denne betegnes interviewrunde 1. Der er i denne runde interviewet i alt 13 efterladte i to fokusgruppeinterviews. Fælles for disse informanter er, at de alle har deltaget i en sorggruppe. Empirien fra denne interviewrunde er desuden brugt i den selektive fase af analysen af forskningsspørgsmål 2. Vi mener, det er muligt og konstruktivt at benytte empirien fra den tidligere undersøgelse til at undersøge, hvem og til hvad ældre efterladte inddrager andre end familien og nærmeste venner. Det er muligt, at bruge empirien fra første interviewrunde, til mætning af forskningsspørgsmål 2 og 3, da indikatoren fra den tidligere undersøgelse, hvor empirien er indsamlet, bliver mættet ved forskningsspørgsmål 1.

Interviewrunde 2

I interviewrunde 2 er der i alt interviewet 11 mennesker. De er fordelt på syv individuelle interviews og et fokusgruppeinterview. I anden interviewrunde søgte vi de første nye informanter, der kunne bidrage med viden til at undersøge og mætte indikatoren. Der viste sig meget hurtigt et mønster, der hjalp til at mætte indikatoren. Vi fortsatte dog med at søge informanter til denne runde, indtil vi opnåede en teoretisk mætning. Interviewrunde to er ydermere blevet brugt til både den åbne og den selektive fase af forskningsspørgsmål 2 og 3. At pendle i empirien er en del af den konstante komparation: *“Toward the end of the research, when a researcher is filling in categories, he or she may return to old sites, documents, and persons, or go to new ones to gather the data necessary to saturate categories and complete a study”* (Corbin og Strauss 2008:155).

Interviewrunde 3

I interviewrunde 3 har vi, for at få mest mulig viden om feltet/forskningsspørgsmålet, målrettet søgt informanter, der kunne give fyldige beskrivelser, dvs. at vi her har haft en selektiv, teoretisk udvælgelse af informanter i denne runde, for at få mest mulig viden om kerne-kategorien og de udvalgte, tilhørende kategorier. Informanterne i denne runde havde henvendt sig tidligere i forløbet, og vi vidste, at de havde kontakt med det offentlige efter ægtefællens død.

Sammenfatning kriterier for valg af informanter

Der er indsamlet empiri fra i alt 28 informanter, fordelt på tre interviewrunder. Målet med en teoretisk udvælgelse af informanter, ønsket om analytisk generaliserbarhed samt valget af tre interviewrunder, var at hæve os fra det substantive niveau til det formelle, ved at lade teorien "... forankres indenfor mange forskellige og indbydes adskilte områder, samtidig med, at den modificeres ud fra den viden, der vokser frem " (Guvå og Hylander 2005:89). Dette mener vi er lykkedes.

Præsentation af informanter

Interviewrunde 1	Interviewrunde 2	Interviewrunde 3
Fokusgruppe interview 1	Individuelle interviews	Individuelle interviews
Signe 87 år	1 Peter 90 år	8 Niels 77 år
Gerda 76 år	2 Ditte 66 år	9 Marie 74 år
Anna 78 år	3 Agnes 79 år	Fokusgruppe interview 4
Ida 65 år	4 Børge 84 år	
Erik 82 år	5 Sonja 65 år	
Kirsten 65 år	6 Lise 90 år	
Fokusgruppe interview 2	7 Gustav 92 år	Laura 67 år
Dagmar 75 år	Fokusgruppe interview 3	Kirstine 76 år
Lilly 75 år	Gerda 94 år	
Else 72 år	Lillian 77 år	
Alfred 80 år	Viola 91 år	
Carl 85 år	Margrete 87 år	
Christian 68 år		
Mary 80 år		

Kritik af valg af informanter

Der kan rettes en kritik imod, at vi har valgt informanter, der er velformulerede og primært bor i egen bolig eller ældrebolig⁶. En oplagt tanke er, at de mennesker, der frivilligt melder sig til et interview eller har deltaget i en sorggruppe, er velformulerede, udadvendte og ikke mistrives. Vores erfaring er, at dette ikke er tilfældet. En stor del af informanterne er meget berørte under interviewene. Mange af informanterne bruger antidepressiv medicin. En del beskriver søvnproblemer. Enkelte omtaler suicidale tanker. Hvis hypotesen om, at det på trods af ovenstående argumentation er rigtigt, at det er de mest udadvendte, ressourcestærke og velformulerede, der har meldt som informanter til undersøgelsen, vil teorien om ældre efterladte, som undersøgelsen danner grundlag for, formodentlig også være gældende for andre ældre efterladte, der ikke har samme veltalenhed, sociale netværk og overskud til at deltage i et interview.

Åben interviewguide

For at få en afdækning af ældres oplevelse af betydningsfulde faktorer for skabelse af en ny hverdag efter ægtefællens død, har vi brugt en åben interviewguide. Vi har indledningsvis givet informanterne en kort introduktion til undersøgelsen, og hvordan vi vil bruge interviewene. Derefter har vi bedt informanterne fortælle. Som udgangspunkt har vi holdt os så passive som muligt, og gentaget undersøgelsens formål, hvis dette var aktuelt.

Interviewene omhandlede et emne, der både vækkede minder, stærke følelser, smil, grin og mange tårer. Informanterne inviterede os ofte som interviewere til at anerkende, eller som et minimum, forstå det, de beskrev for os. Vi håndterede dette dilemma ved inden og i løbet af interviewene at beskrive og forklare, at vi så vidt muligt søger at lade dem fortælle, og at vi nikker eller siger ja for at vise, at vi lytter og hører deres historier. I interviewene forsøgte vi at guide informanten tilbage i interviewet og bede dem fortælle sin historie.

Fordelene ved at kombinere gruppe og individuelle interviews

Ved at benytte individuelle og fokusgruppeinterviews har vi indsamlet en bred viden. Ved individuelle interviews har interviewerens ofte en større kontrol med interviewet, og informanten har mulighed for at give mere dybdegående og detaljerede beskrivelser. Dette dog under forudsætning af, at informanten har tillid til interview-

52 ⁶Vi har ingen informanter, der bor på plejehjem. En undersøgelse fra Ældresagen fra 2006 viser (www.aeldresagen.dk), at kun 4 % af ældre i Danmark over 65 år bor på plejehjem.

eweren. Retrospektivt kan vi konstatere, at informanterne har talt flydende, og det har kun været nødvendigt med få opfølgende spørgsmål i de individuelle interviews.

Vi har suppleret de individuelle interviews med fokusgruppeinterviews.

”Fokusgruppeinterviews er velegnede til eksplorative undersøgelser på et nyt område, eftersom livlige, kollektive ordvekslinger kan bringe flere spontane ekspressive og emotionelle synspunkter frem... Når det drejer sig om følsomme, tabubelagte emner, kan gruppesamspillet gøre det lettere at udtrykke synspunkter, der ikke er tilgængelige” (Kvale og Brinkmann 2009:170).

Der kan således være ubevidst viden og relevante emner, som kan fremkomme i fokusgruppeinterviews, fremfor i individuelle interviews, da informanterne lytter til hinanden, og dermed supplerer og inspirerer hinanden. I vores fokusgruppeinterviews har informanterne kendt hinanden i forvejen, og sagt ja til at deltage sammen. Fordele ved, at informanterne kender hinanden er, at de har tillid til hinanden.

I de individuelle interviews har vi fået mere dybdegående og nuancerede beskrivelser, hvor vi i fokusgruppeinterviewene har fået mere brede og varierede beskrivelser.

Kritik af kvalitative interviews som metode

Järvinen retter en generel kritik mod at benytte kvalitative interviews som grundlag for at indsamle viden. Hun mener, at et interview kun kan fortælle noget om de indbyrdes positioneringer, både mellem informant og interviewer, eller mellem informanterne i en fokusgruppe. Järvinen mener, at informanten ønsker at blive opfattet på en bestemt måde, og kommer således til at positionere sig. Ligeledes kan intervieweren (ubevidst) presse informanterne til at tale om fortrolige emner, grundet det ulige forhold en interviewsituation kan betegnes som (Järvinen 2005:27-48). Vi er dette bevidst, og anerkender til dels den kritik Järvinen retter. Samtidig mener vi, at positionering og et bevidst eller ubevidst ønske om at fremstå på en bestemt måde, er et menneskeligt vilkår.

Etiske overvejelser

Vi er bevidste om, at vi interviewer potentielt sårbare informanter. Det er derfor vigtigt med klare rammer for interviewet, og for hvordan empirien bruges fremadret-

tet. Det er forskerens ansvar at bringe sensitivitet og fortrolighed ind i rummet, og samtidig ikke at misbruge informanternes tillid (Corbin et.al. 2008:32). Dette ansvar, mener vi, rummer et skærpet etisk ansvar. Vi informerer informanterne tydeligt om formålet med undersøgelsen, alle informanter har gennemlæst en kort beskrivelse af undersøgelsen, inden de sagde ja til deltagelse (se bilag 2), og der afsættes tid til at tale med informanterne efter interviewene. Efter interviewet er afsluttet underskrives en fuldmagt om, at interviewet må benyttes. Ligeledes anonymiseres alle interviewene.

Der kan være en sårbarhed, og dermed et etisk dilemma, i at afdække, hvorvidt ældre efterladte finder den hjælp de får fra familie og nærmeste venner tilstrækkelig. Vi mener dog, at det er nødvendigt og afgørende at afdække dette, for at få den fulde forståelse af, hvem og til hvad ældre efterladte søger hjælp, med henblik på at forebygge mistriivsel hos ældre efterladte. Ved at benytte grounded theory som metodologisk analysestrategi og fænomenologi som metateoretisk referenceramme, medtages kun det de ældre efterladte fortæller os. Analysen og den teori, der vil emergere af denne, beskriver hvad der fremtræder for informanterne. Ved at benytte den åbne interviewguide har vi således ikke lagt noget i munden på de ældre efterladte, eller, som Glaser beskriver, afdækket noget, som ikke er relevant eller aktuelt for informanterne. Vi har forholdt os til det, de har fortalt os.

Transskribering

Vi har optaget vores interviews og efterfølgende transskriberet dem. Vi har selv transskriberet en del af interviewene, de øvrige er professionelt transskriberet. At overføre et mundtligt interview til skrift er ikke uden udfordringer og komplikationer.

“Forsøg på ordrette interviewtransskriptioner skaber hybrider, kunstige konstruktioner, der måske hverken er dækkende for den levende mundtlige samtale eller de skrevne teksters formelle stil. Transskriptioner er oversættelser fra talesprog til skriftsprog... Transskriptionen af interviewsamtalen til en skriftlig form indebærer endnu en abstraktion, hvor stemmeleje, intonationer og åndedræt går tabt. Transskriptioner er kort sagt forarmede, dekontekstualiserede gengivelser af direkte interviewsamtaler” (Kvale og Brinkmann 2008:200).

Vi kan ikke genkende til det indsatte citat. Vores informanter har været mellem 65 år og 94 år. Der har været mænd og kvinder. Vi har talt om et emne, der har udløst stærke følelser. En af udfordringerne har været, at da mange af informanterne er ældre, har deres stemmer været svage, og i nogle tilfælde har deres stemmer været svære at høre. Det har krævet en intensiv aflytning af optagelserne. Ligeledes talte mange af informanterne med stærk accent. I interviewsituationerne har vi flere gange måttet bede informanterne forklare betydningen af bestemte ord og udtryk. Vi har valgt at transskribere på rigsdansk, for at gøre empirien mere anvendelig for analysen og den senere kategorisering mm. Vi har noteret pauser, følelsesmæssige udbrud, gentagelser, eksempler hvor informant eller interviewer afbryder hinanden, fyldeord som øh..., ehm... osv.

Der er ingen tvivl om, at en del af autenciteten i de meget intense og følelsesladede interviews går tabt, ved det manglende kropssprog og transskriberingsprocessen. Vi mener, at der delvis bliver kompenseret for dette i vores loyalitet mod empirien, med vores valg af videnskabsteoretisk referenceramme og med valg af grounded theory.

Sammenfatning

Vi har nu præsenteret vores informanter og kriterierne for udvælgelsen af disse. Ligeledes er vores overvejelser om etik, valg af kvalitativmetode mm. beskrevet. Vi vil nu præsentere den samlede analyse.

6. Analyseafsnit

I dette afsnit præsenteres indledningsvis analysens form og vores anvendelse af Glasers tre faser i analysen. Dernæst præsenteres kort resultatet af analysen, af empirien og svaret på de tre forskningsspørgsmål. Afslutningsvis præsenteres en detaljeret læsevejledning til gennemgang af besvarelsen af de tre forskningsspørgsmål.

Forskningsspørgsmål 1

Tillægger ældre efterladte andre end familie og nærmeste venner betydning for skabelse af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død?

Dette forskningsspørgsmål skal afdække indikatoren fra den tidligere undersøgelse.

Forskningsspørgsmål 2

Hvem tillægger ældre efterladte en betydning for skabelse af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død?

Forskningsspørgsmål 3

Til hvad tillægger ældre efterladte det offentlige en betydning for skabelsen af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død?

Analysens form

Vi havde forestillet os at lave analyserne kronologisk, men når vi kodede empirien for, **hvem** ældre efterladte tillagde betydning, blev der implicit svaret på **hvad** og omvendt. Ligeledes blev det tydeligt, at vi ved at spørge empirien om henholdsvis **hvem** og **hvad**, ofte fik svar på begge dele, samt præsenteret en yderligere dimension: **hvorfor**. Empiriens besvarelse af **hvorfor**, kan beskrives som forklaringen og sammenhængen imellem **hvem** og til **hvad**. Analysen af **hvorfor**, illustreres implicit i præsentationen af analyserne af **hvad** og **hvem**, og præsenteres således ikke som en selvstændig analyse. Efter præsentationen af analysen, sammenfattes sammenhængen af **hvem** og til **hvad** og **hvorfor** i en samlet teori om skabelsen af en meningsfuld hverdag for ældre efterladte.

Den samlede analyse er et produkt af empiri indsamlet fra 28 ældre efterladte. Indsamlingen af empiri og analysen af denne er foregået i parallelle, men let forskudte processer. Eksempelvis indsamlede vi først empiri fra 11 informanter for at mætte

indikatoren om, at ældre efterladte tillagde aktører uden for familien og nærmeste venner betydning. Empirien fra de 11 informanter, mættede indikatoren, og supplerede yderligere med viden om **hvem** og til **hvad** ældre efterladte tillægger andre aktører betydning. De første mønstre til **hvem** og **hvad**, blev således formuleret i memoer og diagrammer, allerede i de første gennemlæsninger og kodninger af empirien under mætning af indikatoren om, at ældre efterladte tillagde aktører udenfor familie og nærmeste venner betydning.

Herefter analyserede vi **hvem** og til **hvad** og **hvorfor** ældre efterladte tillagde aktører udenfor familien og nærmeste venner betydning. Undersøgelsen har været en dynamisk proces, hvor empirien har været styrende. Ved at skrive memoer og skematisk illustrere aktuelle fund i diagrammer ved hver gennemlæsning, har det været muligt at overskue penduleringen mellem de parallelle analyser.

Brug af den åbne, selektive og teoretiske fase i analysen

Vi har været inspireret af Glasers tre faser: den åbne, den selektive og den teoretiske fase (Hartmann 2005:kap.7). Vi har i den åbne fase i hver af analyserne, i henhold til Glasers anbefalinger, indsnævret undersøgelsesfeltet til en udvalgt kernekategori. At finde og navngive kategorier og, som følge deraf, udvælge en kernekategori, har været en langvarig proces. Processen har været bølgende, ofte 2 skridt frem og 3 til siden, og 2 tilbage igen, for endnu engang at kunne bevæge os fremad. At udvælge kernekategorien kommer ikke alene ved kodningen af materialet. Derimod sker dette igennem de indikatorer og teoretiske ideer, der hele tiden opstår igennem gennemlæsningen og kodningen. Vi har arbejdet med komparation af fundene og konceptualisering, både i den enkelte analyse og parallelt mellem analyserne af **hvem** og til **hvad**.

Dette er illustrativt for den abduktive proces, som grounded theory er.

Læsevejledning til analysen

Analysen besvarer, hvorvidt ældre efterladte tillægger andre aktører end primære relationer betydning. Svaret på dette er: ja, og den mest omtalte aktør, ud over de primære relationer, er **det offentlige**.

Begrebet "**det offentlige**", er dækkende for de institutioner og personer, der nævnes af informanterne, eksempelvis, kommune, aktivitetscenter, ældrebolig, hjemmeplejen, lægen etc.

Undersøgelsen drejer sig ikke om effekten af det offentlige contra andre aktørers hjælp og tilbud. Der er ikke tale om en evaluering af de nævnte offentlige tilbud eller af andre aktørers indsats. Der er med andre ord tale om en undersøgelse af ældre efterlattes oplevede virkelighed af **hvem**, der har betydning og til **hvad**, i forhold til at skabe en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død. Undersøgelsen præsenterer, i alt sin enkelhed, den livsverden ældre efterladte har præsenteret for os. Dette er vejledende for, hvilken betydning andre ældre efterladte tillægger primære relationer og offentlige aktører efter ægtefællens død.

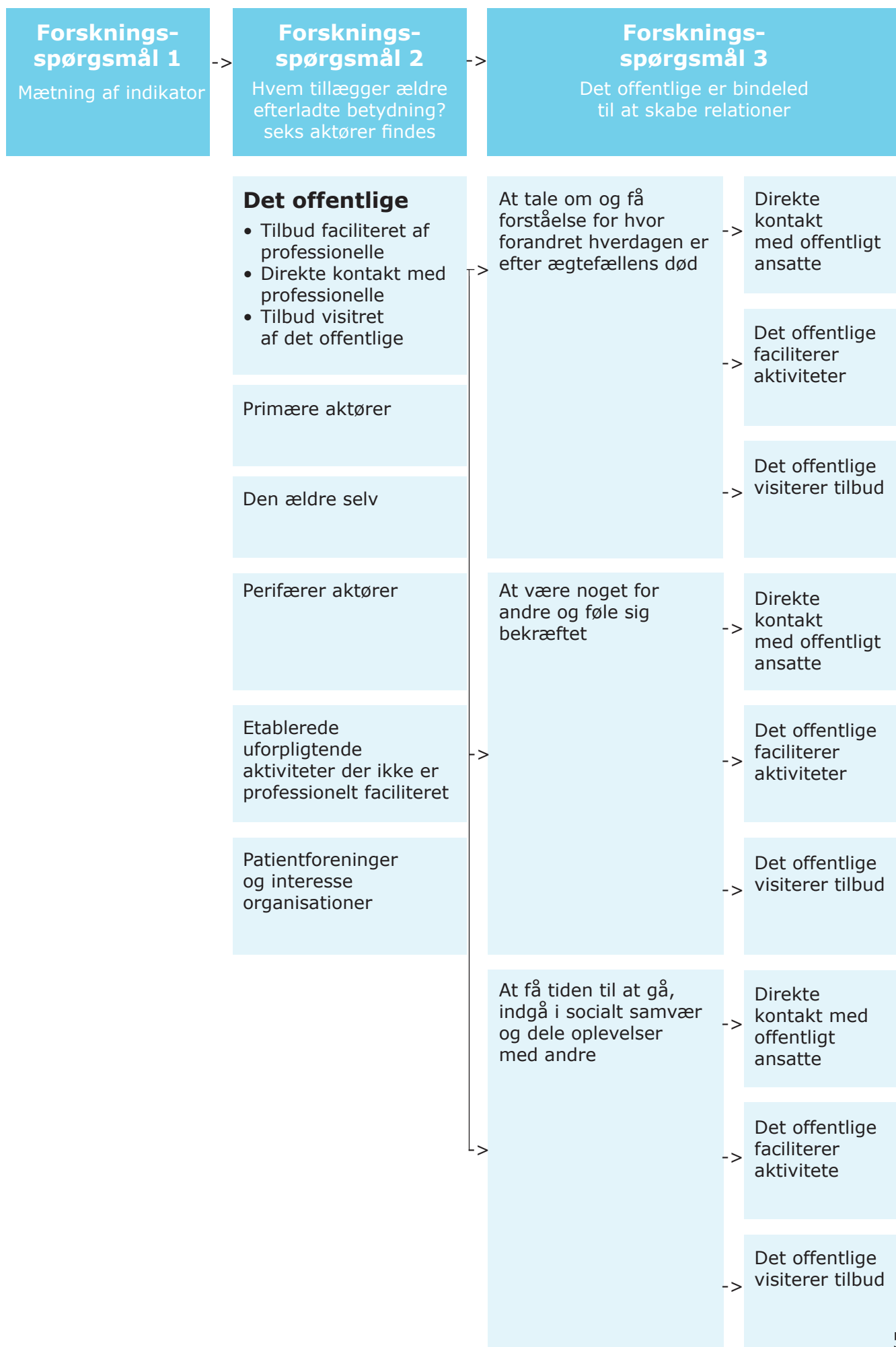
Efter præsentationen af mætningen af indikatoren, og en fremlæggelse af analysens resultat af **hvem** ældre efterladte tillægger betydning, sammenfattes de parallelle analyser af **hvem** og til **hvad** og **hvorfor** i en afsluttende fælles analyse.

I præsentationen af den samlede analyse bruges kernekategorien **det offentlige** tre underkategorier: direkte kontakt med det offentlige, det offentlige faciliterer og det offentlige visiterer, som operationelle begreber til at vise til hvad **det offentlige er bindeled til at skabe relationer**. Det vil sige, at de to kernekategorier fra henholdsvis **hvem-** og **hvad-**analysen sammenfattes og præsenteres i den samme analyse, understøttet af de resterende fem aktører.

Der vil optræde citater, der går igen i flere forskellige kategorier, idet deres indhold er repræsentativt for flere kategorier.

Nogle informanter vil være mere citeret end andre i analysen. Dette skyldes, at de er velformulerede, og deres udsagn repræsenterer mange af de udsagn, som de andre informanter giver udtryk for, men har svært ved at formulere i enkle og korte afsnit.

Kategorierne præsenteres som overskrifter. Herunder præsenteres underoverskrifter i form af in vitro koder, som favner essensen af kategorien. In vivo koder er i de indsatte citater fremhævet med fed, for at vise, hvorfra de er udsprunget. Lange citater er forkortet, idet fyldeord og gentagelser er klippet ud. Dette er illustreret med: "...". Hvis der er tale om personer, der er klippet ud, eksempelvis i fokusinterviews, hvor informanterne har afbrudt hinanden, er det illustreret med "(...)".

Kort præsentation af analysens resultater

Mætning af indikator

Vi har mættet indikatoren om, at ældre efterladte tillægger andre end familien og nærmeste venner betydning for skabelsen af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død.

Hvem tillægger ældre efterladte betydning?

Vi har afdækket, at ældre efterladte tillægger seks aktører betydning for skabelse af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død. Aktører kan både være menneskelige og ikke-menneskelige aktører. Ikke-menneskelige aktører benævnes arenaer. Det offentlige er udvalgt som kernekategori.

Disse seks er

- **Det offentlige**
 - Direkte kontakt med professionelle
 - Tilbud faciliteret af professionelle
 - Tilbud visiteret af det offentlige
- **Primære relationer (erstatte begrebet: familie og nærmeste venner i teksten fremadrettet)**
- **Den ældre selv**
- **Interesseorganisationer og patientforeninger**
- **Perifere relationer**
- **Etablerede, uforpligtende aktiviteter, der ikke er faciliteret af det offentlige**

Alle seks aktører bliver præsenteret, da vi opdagede, at de alle har en forklaringsværdi som operationelle begreber for **hvem** og til **hvad** ældre efterladte bruger det offentlige efter ægtefællens død. Vi bruger empirien fra alle tre interviewrunder til at mætte disse kategorier. Hvis vi havde været 100 % tro mod Glasers tilgang, havde vi kun mættet de kategorier, der knytter sig til den udvalgte kernekategori i den åbne fase, og derefter ikke benyttet dem mere. Som vi har beskrevet ovenfor, har vi valgt at præsentere dem og mætte dem yderligere, fordi de har en forklaringsværdi for den samlede analyse. Vi har ligeledes valgt at undersøge og beskrive de øvrige kategorier i detaljer, for at få en fuld forståelse for, hvilke aktører ældre efterladte bruger, og for

at sikre os, at vi ikke for tidligt udvalgte kernekategorien **det offentlige**, og dermed overså vigtig viden. Den udførlige gennemgang af alle aktører har givet os viden om samspillet mellem de forskellige aktører, og viser samtidig, at de ældre efterladte beskriver, at det de bruger det offentlige til, ikke er enestående for **det offentlige**, men derimod kan repræsenteres af mange aktører. Vores undersøgelse viser dog tydeligt, at det er det offentlige ældre efterladte nævner som værende mest betydningsfuldt for skabelse af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død, udover de primære relationer.

Dette skema besvarer HVEM ældre efterladte beskriver som betydningsfulde for skabelsen af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død.

Aktøreren/Arenaer	☐ Under Kategorier ☒ Invitro koder ☐ Koder
Det offentlige	☐ Direkte kontakt med professionelle ☒ Relationen mellem den ældre efterladte og den offentlige ansatte beskrives som betydningsfuld ☐ De kommer altid hen og omfavner mig og sådan, så er man godt liet. ☒ Kontakten før dødsfaldet får betydning ☐ Så havde jeg ligesom fået snakket forløbet igennem ☐ Tilbud faciliteret af professionelle ☒ Eksisterende tilbud ☐ I det fællesskab som vi har fået efterhånden, kender vi hinanden og kan aflæse hinanden ☒ Aktiviteter tilrettelagt, hvor man bare kan deltage ☐ Så kom jeg i gang med yoga, så er jeg kommet til at tale med en anden dame derinde ☒ Mulighed for samvær med andre ☐ Vi spiser altid sammen i cafeen ☐ Tilbud visiteret af det offentlige ☒ Gode fysiske rammer ☐ Jeg går rundt her. Der er jo fliser hele vejen op ☒ Møde andre ældre efterladte ☐ På den måde kom jeg hurtigt til at kende noget
Primære relationer	☒ Uvurderlig hjælp og ubetinget tilstedeværelse ☐ Hun kom med det samme ☐ Det jeg ikke selv kan ordne det ordner han ☐ Hjalp mig med praktiske ting ☒ Muligt at dele minder ☐ Det er ikke kun mig der savner ☐ Nej som vi savner

	<ul style="list-style-type: none"> ● Ambivalens i forhold til primære relationer <ul style="list-style-type: none"> ○ De gør alt for mig, de forstår mig bare ikke ○ Dårlig samvittighed ● Behov for at tage hensyn og skåne de primære relationer <ul style="list-style-type: none"> ○ Man kan ikke forlange at de skal sidde her ○ At jeg ikke er en belastning ○ Skjuler sorgen ● Ældre efterladte fravælger i nogle tilfælde bevidst de primære relationer <ul style="list-style-type: none"> ○ Ikke alt man kan tale med børnene om ○ Så forstår de mig ikke
Den ældre selv	<ul style="list-style-type: none"> ● Personlig styrke <ul style="list-style-type: none"> ○ Selv komme videre ○ Være åben ○ Rejse sig fra hvor man er faldet ● Tidligere erfaringer i livet <ul style="list-style-type: none"> ○ Det bliver man stærk af ○ Så måtte jeg klare mig selv
Perifere relationer	<ul style="list-style-type: none"> ● Fællesskabet afleder tankerne <ul style="list-style-type: none"> ○ Få tankerne et andet sted hen ● Noget at se frem til <ul style="list-style-type: none"> ○ Noget der interesserer mig
Patientforeninger og interesseorganisationer	<ul style="list-style-type: none"> ● Sorggrupper <ul style="list-style-type: none"> ○ Dejligt at mødes i gruppen ○ Det som jeg gik og følte og tænkte og sådan nogle ting, det var ok ● Besøgsvenner <ul style="list-style-type: none"> ○ Bare at have noget at snakke med ● Tilbud om socialt fællesskab <ul style="list-style-type: none"> ○ Komme lidt væk fra det
Etablerede uforpligtende aktiviteter der ikke er professionelt faciliteret	<ul style="list-style-type: none"> ● Eksisterende tilbud man kan deltage i <ul style="list-style-type: none"> ○ Der var jo nogen hele tiden ● Genoptagelse af tidligere aktivitet og interesser <ul style="list-style-type: none"> ○ Hvis jeg ikke havde haft min musik ○ Jeg var vant til

Til hvad tillægger ældre efterladte det offentlige betydning

Vi har afdækket, at de ting, ældre efterladte benytter andre aktører til, kan beskrives i otte kategorier. Vi har udvalgt kernekategorien: **Det offentlige er bindeled til at skabe relationer**, med tilhørende underkategorier:

- o at tale om og få forståelse for, hvor forandret hverdagen er efter ægtefællens død
- o At være noget for andre og føle sig bekræftet
- o At få tiden til at gå, indgå i socialt samvær og at dele oplevelser med andre

Dette skema besvarer til HVAD ældre efterladte beskriver det offentlige som betydningsfulde for skabelsen af en meningsfuld hverdagen efter ægtefællens død.

<p>Det offentlige er bindeled til at skabe relationer hvor ældre efterladte kan</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● In vitro koder o In vivo koder
<p>Tale om og få forståelse for hvor forandret hverdagen er efter ægtefællens død</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● Forandret hverdag <ul style="list-style-type: none"> o Så bliver du alene, fuldstændig alene o Man har brug for at snakke om dagligdagen for at komme videre ● Føler sig forstået <ul style="list-style-type: none"> o Det kalder jeg omsorg o Vi fik en god snak o Personalet kan aflæse os ● Føler sig svigtet <ul style="list-style-type: none"> o Der følte jeg et svigt... han var slettet! o Så står jeg mutters alene med alle, alle, alle problemer, og alle ting
<p>Være noget for andre og føle sig bekræftet</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● Den naturlige følelse af at være en del af noget forsvinder med ægtefællens død <ul style="list-style-type: none"> o Man er ikke bare nul og niks o Jeg ikke skal føle mig alene o brug for mig

	<ul style="list-style-type: none"> ● Ikke længere på arbejdsmarkedet <ul style="list-style-type: none"> ○ Vi står faktisk for porcelænshistorien ○ Så ville hun godt låne mig lidt, til at sidde og underholde dem ● Behov for at betyde noget for nogen <ul style="list-style-type: none"> ○ Der er nogen der gider, at have noget med en at gøre ○ Det betyder ret meget ○ At jeg er noget værd ● føle at andre har brug for en <ul style="list-style-type: none"> ○ Så laver jeg sådan, det mad til dem, de ellers ikke får... ○ Jeg fik et venskab til min nabokone, vi er som to røde køer
<p>Få tiden til at gå, indgå i socialt samvær og dele oplevelser med andre</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● Den almindelige small talk derhjemme er væk. <ul style="list-style-type: none"> ○ Jeg ville blive tosset hvis jeg skulle sidde derhjemme og kukkelure ○ Og når jeg så kommer hjem, så er der fanme ingen ● Der er færre praktiske gøremål <ul style="list-style-type: none"> ○ Men så solgte jeg jo huset ○ Der kom et meget stort tomrum bagefter ● Dagene er lange <ul style="list-style-type: none"> ○ Og når så det er ovre alt det der, hvad skal du så? ○ Ikke sidde derhjemme og se fjernsyn hver eneste dag ● Et sted at gå hen <ul style="list-style-type: none"> ○ Når man er sammen med andre mennesker, så sidder man ikke bare og tænker ○ Så går jeg derop hvis der er noget der interessere mig

Mætning af forskningsspørgsmål 1

Indikatoren fra den tidligere undersøgelse

Detaljeret beskrivelse af hvad vi gjorde for at mætte indikatoren

Ved mætningen af indikatoren fra den tidligere undersøgelse, søgte vi at møde empirien uden forforståelse. I den første kodning af empirien afdækkede vi alle de steder, hvor informanterne beskrev nogen eller noget som betydningsfuldt for skabelse af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død.

Vi gjorde det ved at markere, hvem ældre efterladte fortalte havde haft betydning. Vi markerede alle de gange ældre efterladte nævnte noget (arenaer) eller nogen (aktører), der havde haft betydning.

Vi spurgte således ikke til, hvorvidt de eksempelvis brugte familien eller det offentlige. Informanterne beskrev uopfordret, hvorfor det for dem var "selvfølgelig" at få hjælp fra andre end familien. Empirien viste, at der var tale om 34 forskellige aktører, som informanterne benævnte som betydningsfulde. Vi samlede disse i et skema (bilag 1).

Det var tydeligt, at mange andre aktører, udover de primære relationer, blev tillagt betydning. Indikatoren om, at ældre efterladte tillægger aktører uden for familien og nærmeste venner, blev dermed mættet.

Andre fund ved besvarelse af forskningsspørgsmål 1.

Under mætningen af indikatoren viste der sig et mønster om, at der er en sammenhæng mellem den betydning ældre efterladte tillægger forskellige aktører. Eksempelvis er den betydning det offentlige tillægges tæt forbundet med den betydning, de primære relationer tillægges.

Det blev ligeledes tydeligt, at vi måtte medtænke en tidsmæssig dimension, nemlig på hvilket tidspunkt de forskellige aktører blev oplevet som hjælpsomme eller fraværende. Her tænkes konkret på tiden før dødsfaldet samt tiden efter dødsfaldet. Eksempelvis tillægges offentligt ansatte, som den ældre efterladte har mødt i ægtefællens sidste levetid, i flere tilfælde betydning for skabelsen af hverdagen efter ægtefællens død.

Sammenfatning af mætningen af indikatoren

Ældre efterladte tillægger aktører udenfor familien og nærmeste venner betydning for skabelse af indhold og mening i hverdagen efter ægtefællens død.

Præsentation af analysen af hvem – Forskningsspørgsmål 2

Detaljeret beskrivelse af hvad vi gjorde for at indkredse betydningsfulde aktører

Analysen af **hvem** ældre efterladte tillægger betydning for skabelsen af en meningsfuld hverdag, begyndte under besvarelsen af forskningsspørgsmål 1. Vi gennemlæste derefter empirien gentagende gange. Den mest lige vej havde været kun at undersøge, hvornår informanterne nævnte andre aktører end primære relationer, men det blev hurtigt tydeligt, at der ikke var en entydig adskillelse mellem de forskellige aktører. I den åbne fase afdækkede vi de forskellige aktører. Der fremkom her otte kategorier med forskellige aktører, som ældre efterladte tillægger betydning. På baggrund af empirien fra anden interviewrunde blev det klart, at den primære aktør, ud over de primære relationer, var det offentlige. Der var tre kategorier, der beskrev offentlige tilbud. Vi samlede disse i en kategori: **Det offentlige**, der dermed var kernekategorien. Begrebet "**det offentlige**" er dækkende for de institutioner og personer, der nævnes af informanterne, eksempelvis kommune, aktivitetscenter, ældrebolig, hjemmeplejen, lægen etc.

Det blev ligeledes tydeligt for os, at det var nødvendigt både at undersøge og beskrive kategorien **primære relationer** ligeså detaljeret som kernekategorien. **Primære relationer** kan betegnes som en kompletterende kategori til **det offentlige**, da den betydning **primære relationer** tillægges, bidrager til at forklare den betydning, det offentlige tillægges af ældre efterladte. Ligeledes undersøgte vi de øvrige kategorier, for at få en forståelse af, hvad de kunne tilbyde ældre efterladte. Det blev tydeligt, at det ikke er enestående for det offentlige, men derimod kan repræsenteres af mange aktører.

I den selektive fase inddragede vi igen interviewene fra anden interviewrunde. I denne fase ønskede vi at mætte kategorierne yderligere, hvorfor vi gennemgik empirien igen, for at få mest mulig viden om de forskellige aktører, som kategorierne repræsenterede. Vi supplerede yderligere med empirien fra første interviewrunde. Ved hjælp af denne komparation begyndte egenskaberne for kategorierne tydeligt at træde frem, og kategorierne nærmede sig en mætning.

I den parallelle analyseproces af til **hvad** ældre efterladte brugte andre aktører end de primære relationer, for skabelsen af en meningsfuld hverdag, blev der i den selektive fase indhentet yderligere empiri fra fire informanter. Empirien fra disse fire informanter er ligeledes anvendt i den selektive analyse af **hvem**, og en endelig teoretisk mætning af kernekategorien **det offentlige** og de tilhørende underkategorier blev opnået. Empirien fra de fire informanter tilføjede ikke nye kategorier. Derimod fik vi skærpet de fundne kategorier og deres egenskaber yderligere.

Præsentation af analysens resultat af hvem ældre efterladte tillægger betydning

I analysen af hvem, der har betydning for skabelsen af en ny meningsfuld hverdag, nævner de ældre efterladte seks forskellige aktører:

- **Det offentlige**
 - o Tilbud faciliteret af det offentlige
 - o Direkte kontakt med professionelle, offentligt ansatte
 - o Tilbud visiteret af det offentlige
- **Primære relationer**
 - Den ældre selv
 - Perifere relationer
 - Interesseorganisationer og patientforeninger
 - Etablerede, uforpligtende aktiviteter, der ikke er professionelt faciliteret

Samlet kan man sige om alle de fundne aktører, der ikke tilhører primære relationer, at de tillægges en betydning der kompletterer det, familien kan tilbyde. Disse kategorier anvendes som operationelle begreber til at forklare både hvorfor det offentlig bruges, men også hvorfor andre undværer det offentlige. Indledningsvis præsenteres kategorierne: **den ældre selv, perifere relationer, interesseorganisationer og patientforeninger og etablerede uforpligtende aktiviteter, der ikke er professionelt faciliteret**, med få citater. Derefter præsenteres kategorien primære relationer detaljeret med tilhørende citater.

Efterfølgende præsenteres kernekategorien **det offentlige** og de tilhørende underkategorier i tekst. Derefter sammenkobles analyserne af **hvem** og til **hvad** således, at den endelige præsentation af kernekategorien det offentlige præsenteres sammen

med kernekategorien, det offentlige bruges som bindeled til at skabe relationer, fra analysen af til hvad ældre efterladte bruger det offentlige.

Præsentation af de aktører ældre efterladte tillægger betydning

Aktør: Den ældre selv

De ældre efterladte beskriver personlige karaktertræk som betydningsfulde for, hvordan de er kommet videre efter tabet af deres ægtefælle. Det kan eksempelvis være opvækstbetingelser og tidligere tab, der tillægges betydning for håndteringen af svære situationer. Andre tillægger godt humør og et lyst sind betydning, og andre igen lægger vægt på deres gode talegaver og evner til at skabe bånd.

Karakteristisk for denne kategori er, at de tillægger egen personlig styrke og livserfaringer betydning for skabelsen af en ny hverdag.

In vitro kode: Personlig styrke

Signe 87 år: *"Jeg er **selv kommet videre** ved at være **udadvendt**, og ved at **komme ud** og tage på højskole, og snakke med, og i det hele taget at være til stede i hverdagen.*

Ida 64 år: *"... **tage sig selv i nakken og komme ud**".
(Fokusgruppeinterview¹ nr. 1:20-21).*

Lise 90 år: *"... og så er der noget der hedder: **Jeg kan, jeg skal, jeg vil!**"
(interview² nr. 6:75).*

Gustav 92 år: *"Min kone, hun var nok sådan lidt mere, hvad skal man sige, der var altid lidt mere distance til andre mennesker, indtil man lærte dem at kende rigtigt. **Jeg har altid været mere åben**" (I nr. 7:85).*

Marie 74 år: *"Så jeg har **altid været meget aktiv** i alt, hvad jeg har foretaget mig, og har aldrig **haft døj med at komme i gang** med noget". (I nr. 9:45).*

Ditte 66 år: *"jeg har nok også sådan en idé om at... Det er nok også noget af det, jeg synes, der har hjulpet mig, det er, **at når man falder, så synes .jeg, at det er vigtigt, at man rejser sig, derfra hvor man er faldet**".
(I nr. 2:12).*

¹Fokusgruppeinterview forkortes i resten af analysen til FI

²interview forkortes i resten af analysen til I

In vitro kode: Tidligere erfaringer i livet

Lise 90 år: *Vi har prøvet at miste en søn engang ved et vådeskud og en bror ved et vådeskud ved militæret. **Jeg har prøvet sådan lidt...** (Tænkepause).*

Det gør mig stærk. *Min mor faldt ned af et læs hø, da jeg var otte år, og lå på sygehuset i 3/4 år. Vi var seks børn. De to, de var ude og tjene. Så, så skulle man jo alt. **Man skulle jo alt selv.** Det var ikke sådan et foretagende, hvor man havde hjælp nogen steder... Men så er det også det, jeg har altid haft sådan et gå på mod. Men så er det også det, jeg syntes også at man, **det jeg har prøvet, det bliver man stærk af**". (I nr. 6:12,14,20).*

Viola 91 år: *"Det var en ulykke, det var skrækkeligt (taler om sønnens død), det var skrækkeligt, det var det, i den alder. Han var gift, nygift. Han giftede sig med en pige, hun havde et par børn, søde børn, han havde ikke nogen. Men **sådan er det at blive så gammel, man mister mange**, man mister sine søskende, man mister en bror, **der kommer jo andre sorger i livet. Sådan er livet jo.** Vi har bare overlevet så længe, at vi har efterlevet de andre" (FI nr. 3:10).*

Peter 90 år: *"Vi andre, som er opvokset med ikke at blive kælet for... Vi var elleve søskende i mit hjem, så det er ikke fordi... Ja, **vi har skullet klare det lige fra starten af.** Jeg kom ud at tjene som 13-årig, **så måtte jeg klare mig selv**". (I nr. 1:35-37).*

Aktør: Perifære relationer

Perifære relationer omfatter mennesker, som de ældre efterladte ikke beskriver en dybere følelsesmæssig relation til. Det kan være familiemedlemmer, som de ældre sjældent ser, eller ikke har kontakt med. Andre mennesker, som de møder gennem aktiviteter og arrangementer, eksempelvis fester, holdaktiviteter, højskoleophold m.m., tillægges betydning igennem deres tilstedeværelse som deltagere.

Karakteristisk for denne kategori er, at de ældre efterladte ikke er emotionelt engageret i disse relationer. Aktørerne i denne kategori er repræsenteret i kategorierne: **etablerede, uforpligtende aktiviteter, der ikke er professionelt faciliteret, patientforeninger og interesseorganisationer og det offentlige**, som betydningsfulde i form af deres tilstedeværelse.

In vitro kode: Fællesskabet afleder tankerne

Børge 84 år: *"Ja, lige til at begynde med. Så må man jo **finde ud af at komme ud og snakke med nogen**. Jeg **kørte ned på campingpladsen, der var jo nogen hele tiden...** Det hjalp lidt på mit humør... Ja, der var jo en masse at komme sammen med dernede, og komme til at **snakke om noget andet og få tankerne et andet sted hen**". (I nr. 4:12).*

Marie 74 år: *"Jeg tror faktisk, det var **min redning** i at holde mig oppe til overfladen. Det var, at jeg havde en hel del foreningsarbejde. Jeg er formand for en **stor seniorklub, hvor vi kun er kvinder, hvor vi er 200 medlemmer**. Og **vi er mellem 140 og 150** hver gang vi mødes en gang om måneden. Og vi kører på endagsudflugter. Og de sidste tre år har jeg arrangeret ugeture". (I nr. 9:5).*

In vitro kode: Noget at se frem til

Agnes 79 år: *"Ja, det er det. Og så er der jo nogle aktiviteter deroppe på xxx. Vi har **en forening**, der hedder xxx's venner, og der går jeg så også op, hvis det er noget, der **interessere mig**. I morgen er vi inviteret til høstfest heroppe. Men vi er bare inviteret, os hernede. Det er så sammen med **beboerne**". (I nr. 3:11).*

Niels 77 år: *"**Dem** har jeg spillet for i ti år. Og jeg spiller der til deres forårsfest og til deres julefest - og det har jeg så lige gjort nu. Og det har jeg det **bare så godt med**". (I nr. 8:55).*

Lillian 77 år: *"Ja, hvis der er **nogen der vil danse** med mig. Jeg skal herned på fredag. Der skal vi spise fra 18-19, og så spiller de fra 19-22.30". (FI nr. 3:379).*

Aktør: Patientforeninger og interesseorganisationer

Aktørerne i denne kategori tillægges betydning i forhold til eksempelvis at udbyde besøgsvenner og sorggrupper. Disse tilbud giver mulighed for meningsfuldt og ligeværdigt samvær med andre mennesker. Det er ofte igennem det offentlige, at ældre efterladte får kendskab til tilbuddene. Ældre efterladte får eksempelvis kendskab til muligheden for at få en besøgsven igennem forebyggende hjemmebesøg. Denne type tilbud

har fælles egenskaber med det offentlige. Det er tilbud, hvor der typisk kræves en visitation, og hvor en professionel eller frivillig er ansvarlig for tilbuddet.

Under denne kategori har vi både placeret tilbud, der ikke har et terapeutisk eller forebyggende sigte. Det kan eksempelvis være udflugter, kortspil, højskoleophold etc. Disse tilbud har fælles egenskaber med kategorierne **perifere relationer** og **etablerede uforpligtende aktiviteter, der ikke er professionelt faciliteret**. Det handler om at få tiden til at gå, uden en forpligtende følelsesmæssig relation.

Karakteristisk for denne kategori er, at det er organiserede, veletablerede og ofte gratis tilbud.

In vitro kode: Sorggrupper

Carl 85 år: *"Sorggruppen... det har da været en god ting at komme her. Det tror jeg, vi er enige om her".*

Lilly 75 år: *"For jeg tror nok, som Dagmar hun har været inde på tidligere, at det er **dejligt at mødes i gruppen**". (FI nr. 2:1,3)*

Ditte 66 år: *"Jeg har også prøvet at **deltage i en sorggruppe igennem XXX... Jeg fik lidt ud af det, for jeg fik egentlig det ud af det, at det som jeg gik og følte og tænkte og sådan nogle ting, det var ok. Det var ikke fordi jeg var anderledes eller forkert eller sådan et eller andet. Så det fik jeg ud af det. Men ellers så... Jo, så har jeg fået et godt ven-skab ud af det med en veninde jeg fandt derude**". (I nr. 2:6).*

In vitro kode: Besøgsven

Signe 87 år: *"...hun har nu været hos mig i over et halvt år. Det sødeste, rareste menneske. Ja vi er blevet veninder, selvom, ja hun er jo ung, sidst i 30'erne... Vi har samme interesser... **Vi kan tale om det hele, XXX og jeg. Vi klinger sammen... Jeg er så glad for det**". (FI nr. 1:396-398).*

Peter 90 år: *"Bare man har nogen at snakke med. Det er det... Børnene har ikke tid og bor længere væk. Det er ikke fordi der er en forskel. Lige fra starten, da jeg blev alene, der havde jeg mere behov for det. Nu er jeg mere fri, og kan nemmere tænke...". (I nr. 1:83)*

In vitro kode: Tilbud med et socialt fællesskab

Signe 87 år: *"...for eksempel **højskole**, kan jeg sige. Det er en virkelig **god anbefaling** og jeg må...*

Kirsten 65 år: *"Der er også mange der er alene ikke?"*

Signe 87 år: *Jeg var på Bornholm første gang lige efter min mands død. Det var da hårdt fordi jeg tænkte "hvad skulle jeg egentlig her?". Men **så søde mennesker jeg mødte, og jeg havde det så dejligt**. Så er det lige som om, man **kommer lidt væk fra det**". (FI nr. 1:53-55)*

Carl 85 år: *"... jeg kommer jo sammen med så mange mennesker i gennem **XXX-foreningen**". (FI nr. 2:222).*

Aktør: Etablerede, uforpligtende aktiviteter, der ikke er professionelt faciliteret

Det fælles for denne kategori er, at de ældre har fundet hjælp i tiden efter, ved aktiviteter, der ikke var faciliteret af professionelle. Det fælles for de søgte aktiviteter er, at de ældre vidste, at de kunne få nye oplevelser og ligeledes kunne møde andre, og dermed få mulighed for at indgå i nye relationer.

Karakteristisk for denne kategori er, at det er eksisterende tilbud, hvor deltagelse er mulig uden et særligt tilhørsforhold. Eksempler på dette kan være: fagforeningsarbejde, camping, musik og rejseaktiviteter. Der er ofte tale om genoptagelse af tidligere aktiviteter og interesser. Det er muligt at få oplevelser og at indgå i nye relationer.

In vitro kode: Eksisterende tilbud man kan deltage i

Kirsten 65 år: *"Jeg har forsøgt, godt nok at gøre det sådan, at jeg **går til lidt**, sådan at jeg går til **gymnastik om mandagen, vandgymnastik om tirsdagen, korsang om onsdagen, torsdag slowgang**. Og så skal jeg også støvsuge engang imellem. Men **du bliver nødt til at skal et eller andet**, synes jeg". (FI nr. 1:83).*

Børge 84 år: *"Så må man jo finde ud af at komme ud og **snakke med nogen...** Jeg kørte ned på campingpladsen. **Der var jo nogen hele tiden**". (I nr. 4:83-85).*

In vitro kode: **Genoptagelse af tidligere aktiviteter og interesser**

Niels 77 år: *"Hvordan fa'en kommer du videre, xxx? Ikke? Hvor jeg så siger: **Hvis ikke jeg havde haft min musik og kom i klubben hver mandag.** Og en af mine kammerater har taget sig af mig, og har **taget mig med i noget bowling, hvor jeg også kommer.** Hvad det angår, har jeg det godt". (I nr. 8:110).*

Gerda 94 år: *"Min mand og mig vi rejste jo også meget før i tiden, så det var **jeg vant til**, det var hyggeligt... Ja, det har det også været, for et halvt år efter **tog jeg ned til søen dernede.** Hvad er det nu den hedder? Gardasøen. **Og det hjalp mig utroligt meget**". (FI nr. 3:75-79).*

Aktør: Primære relationer

Primære relationer omfatter, børn, svigerbørn, søskende og svigerfamilie og nærmeste venner. Fælles for aktørerne i denne kategori er, at de af informanterne blev tillagt en meget følelsesmæssig relation. Karakteristisk for aktørerne i denne kategori er, at de beskrives som de vigtigste personer i ældre efterladdes liv.

Denne følelsesmæssige relation kan afstedkomme ambivalens, i forhold til hvor meget, og til hvad ældre efterladte ønsker at involvere de primære relationer. De ældre efterladte beskriver et ønske om, at roller og relationer til de primære forbliver intakte. Det ønskes (ofte) ikke, at børn og nærmeste venner kan eller skal erstatte tomrummet efter ægtefællen i hverdagen. Derimod gives der udtryk for et behov for at indgå i nye relationer og at tilføje nye meningsfulde aktiviteter i hverdagen, der foregår uafhængigt af primære relationer.

De primære relationer beskrives detaljeret igennem fem in vitro koder:

- Uvurderlig hjælp og ubetinget tilstedeværelse.
 - Mulighed for at dele minder.
 - Ambivalens i forhold til primære relationer.
 - Behov for at tage hensyn og skåne de primære relationer.
- 74 • I nogle tilfælde bevidst fravalg af de primære relationer.

Kategorien **Primære relationer** beskrives detaljeret i forhold til de øvrige underkategorier, da de er en vigtig del af forklaringsgrundlaget for, hvorfor kernekategorien **det offentlige** tillægges betydning for skabelsen af hverdagen.

In vitro kode: Uvurderlig hjælp og ubetinget tilstedeværelse

Ældre efterladte tillægger hjælp fra primære relationer stor betydning. De omtaler primære relationers hjælp som uvurderlig, og beskriver en oplevelse af ubetinget omsorg og støtte. De har en forventning til og erfaring om, at de primære relationer vil hjælpe og støtte dem uanset hvad. De ældre skal ikke formulere et ønske om hjælp. Den kommer naturligt qua relationen.

Ældre efterladte beskriver en taknemmelighed over den hjælp, de får fra de primære relationer. Hjælpen beskrives som omsorg, og er ofte af en praktisk karakter, såsom økonomi, begravelse, kontakt til myndigheder, indkøb og overflytning til ældrebolig etc. Hjælpen kan ligeledes have form af samvær, middage, opringninger og knus og kram. Hjælpen opleves som meget stor og vigtig.

Gustav 92 år: *"...så henvender jeg mig altid til min datter. Så hjælper hun, eller min svigersøn. Men det er sådan noget, der er **uvurderligt**. Hvis ikke man har det, nogen der **kan hjælpe sig, så er man altså på den. Rigtig på den** (bliver berørt)". (I nr. 7:104)*

Agnes 79 år: *"Og så har vi en søn i xxx. Og så har jeg en svigerinde, der er alle tiders. **De hjalp mig meget**. Den svigerinde, **hun var den første jeg ringede til om morgenen, og hun kom med det samme ..."**. (I nr. 3:43).*

Lise 90 år: *"Sønnen han kommer da **hver uge**. Han er **min revisor**, han hjælper med økonomien. **Det jeg ikke selv kan ordne, det ordner han"**. (I nr. 6:92).*

Sonja 65 år: *"(Min søn) **hjalp mig med praktiske ting, de fysiske ting**. Men nu er jeg blevet stærkere. Han har været **flink til at komme og være ved mig** og snakke om tingene, ikke også? Det har han været god til". (I nr. 5:94)*

Kirstine 76 år: "Engang imellem tager jeg til xxx, til **min datter deroppe i weekenden**. Så det går fint nok. Jeg har vist ikke noget at klage på. **Jeg laver ikke mad selv. Det kommer ovre fra min datter.** Hun bor ovre i nummer tre". (FI nr. 4:16).

Niels 77 år: "Så min søn... **han har hjulpet mig med alt det økonomiske**. Han har fået sat mig ind i det. **Han har fået styr på det**. Han har **fået rettet op på al det**, der skulle betales og sådan noget, for jeg havde jo ikke en ... klap forstand på det". (I nr. 8:13).

In vitro kode: Mulighed for at dele minder

Ældre efterladte tillægger primære relationer en vigtig betydning i forhold til at mindes afdøde. De primære relationer har ofte kendt afdøde godt og i mange år. De ældre beskriver, at det har betydning, at andre også savner og mindes afdøde. Eksempelvis ved at tale om den afdøde, besøge gravstedet eller se på billeder sammen.

Børge 84 år: "Nej, men vi kommer da **sommetider tilbage til det**... Særligt ham nede i XXX, han var nok sådan lidt mere en mor-dreng... Ja, **for de kunne altid finde på noget - ham og hende**". (I Nr. 4:112-117).

Marie 74 år: "Men det var så noget af det, der slog mig meget, at endnu kan **nogle af dem finde på at sige: Nej, som vi savner xxx**. Så siger jeg til mig selv: **Det er ikke kun mig, der savner ham. Det er mange andre også (berørt)**". (I nr. 9:7).

Agnes 79 år: "Men når nu xxx skal gå alene hjem fra skole, så går hun tværs over, og så kommer hun langs stendiget til kirkegården. Og så går hun indenom, og **der er xxx's grav, og så vander hun blomsterne. Og hun er seks år (betonet)**. Det lyder så sjovt, så sagde hun: **Hvis jeg engang dør så vil jeg altså også være her ved oldefar**, for så kommer jeg også op til englene. Hun fortalte, at dem vander jeg, og så plukker jeg det visne af". (I nr. 3:261-263).

In vitro kode: Ambivalens i forhold til primære relationer

Sonja 65 år: "Det er simpelthen sådan et spil, hvor man altså ligesom skal til og sige til sig selv, altså nu kommer min søn, så må man ligesom sige til

sig selv: **Nu græder du altså ikke**, du gør ham bare ked af det". (I nr. 5:126).

Anna 78 år: "Men jeg har jo netop det problem med min datter. Som hun sagde: **"Mor, det der, det kan jeg ikke, det kan jeg simpelthen ikke tage mig af"** Også tænker jeg: **Hvor går jeg hen?** Ikke? Der er så mange ting, der alligevel sidder inden i én". (FI nr. 1:231-234).

Signe 87 år: "Det er præcis sådan. Men jeg har sådan et godt forhold til både min datter og mine piger over i XXX. De vil mig det bedste, alle tre, og **de gør alt for mig. De forstår bare ikke** den der ensomhed, man har ind imellem". (FI nr. 1:239-241).

In vitro koder: Tager hensyn og ønsker at skåne primære relationer

Ældre efterladte ønsker ofte ikke, at deres sorg skal være en belastning for deres primære relationer. De beskriver en opmærksomhed på, at de primære relationer selv er i sorg. Samtidig forventer og oplever de ikke, at primære relationer kan forstå eller afhjælpe tabet mere end de allerede gør. De har meget forståelse og respekt for, at voksne børn har en travl hverdag, som ikke efterlader meget tid til overs.

Mange ældre efterladte giver udtryk for overraskelse og forundring over, hvor ramte de er af ægtefællens død. Mange bebrejder sig selv, at de ikke kan komme videre, og undrer sig over, at savnet stadig er så nærværende og aktuelt. De fortæller, at deres nærmeste pårørende kan have svært ved at forstå sorgens udtryk, længde og dybde. Denne forståelse forventer de heller ikke, da de er af den forståelse, at de pårørendes tab ganske enkelt har en anden karakter. Der er forskel på at miste sin ægtefælle igennem et langt liv, og på at miste sin "gamle" far, mor eller ven gennem mange år.

De ældre beskriver, at de tager hensyn til og beskytter de primære relationer. Eksempelvis kan det være svært at vise de pårørende sorgens dybde, idet den ældre efterladte også har rollen som eksempelvis mor eller far, hvorfor de tager hensyn og beskytter deres børn mod den sorg, de selv bærer på. Mange skjuler deres sorg for ikke være en byrde eller belastning.

De ældre bruger meget energi på at vise overskud og glæde i primære relationers nærvær. Mange er opmærksomme på ikke at kræve for meget og blive en belastning.

De giver ikke udtryk for, hvordan de virkelig har det, da det vil vække bekymring hos deres nærmeste. En bekymring, der kunne resultere i medlidenhedsbesøg eller -telefonopkald. De ældre efterladte beskriver medlidenhed meget negativt og vil hellere være alene og ensomme, end tage imod medlidenhedsbesøg.

Karakteristisk er, at de ældre efterladte kæmper med sorgens tyngde, som de har svært ved selv at bære. Samtidig er det vigtigt for dem at beskytte de primære relationer mod viden om sorgens tyngde og omfang.

Niels 77 år: *"Når hun så pludselig dør for mig på den her måde... mit livs kærlighed, så bliver du alene, fuldstændig alene. Skal tage stilling til alverdens ting og sager. Og der er sgu bare ingen hjælp at få nogen steder. Jeg vidste ikke, hvor jeg skulle gå hen og få nogen hjælp, andet end af mine to børn. Men ved du hvad? **De har jo deres liv.** Min søn er skolelærer. Han er idrætsmand og har en masse med fodbold at gøre, og jeg skal komme efter det. Og min datter sidder ude på xxx ude i xxx, og har også hendes og hendes børn.Ved du hvad? Jeg kan da ikke belaste mine... **Jeg kan da ikke lade mit liv pludselig gå ud over mine børn.** At det er mine børn, der skal til at finde ud af: Hvad skal den gamle?" (I nr. 8:54).*

Agnes 79 år: *"Jamen, de kommer en gang imellem (sønnen), men de har selv to små børnebørn, stort hus og stor have og går på arbejde begge to, så **de har nok at se til. Man kan ikke forlange, at de skal sidde her**". (I nr. 3:109).*

Margrete 87 år: *"Jeg flyttede jo herhen alene. Vi boede i XXX. Vi boede i et hus derude, så boede jeg alene der i 4 år, inden jeg kom herind, ja. Det var mine børn der syntes jeg skulle herind og bo. **Jeg kunne ikke blive ved med at holde det derude. Det var jo min søn, det gik ud over.** Han boede oppe på xxx vej, nu bor han i en anden by, **så det blev lidt besværligt**". (FI nr. 3:109).*

Ditte 66 år: *"det var min mands søskende, og de var jo rigtig, rigtig berørt ... Han døde også af det samme, som deres far døde af, så derfor var der nogle ting idet. Så derfor... Jamen, vi har nok aldrig snakket sådan særlig dybt med dem. Men det har vi gjort med vores venner og min søster. Hun var meget tæt på*

Sonja 65 år: *"Fordi jeg skal også **hele tiden tænke på**. Min søn skal jo også videre. For jeg skal jo også tænke på, **at jeg ikke er en belastning for ham**. Han er jo også i sorg, bare en anden sorg. Han har jo også mistet sin far. Og så har han også mig han skal passe på. Der har jeg haft det sådan, **jeg har skullet passe på ikke at belaste ham for meget**". (I nr. 5:120).*

Maria 74 år: *"Jeg gør så det, og har gjort det, at når jeg har haft det dårligt og savnet mest - det er så måske en fejl - men så **bliver jeg hjemme ved mig selv**. Og det gør jeg fordi, at så tænker jeg på: Jamen der er ikke ... mange, der gider at sidde og være sammen med nogen, når man sidder og er meget ked af det. **Altså, man må godt have lov at udtrykke, men folk de tænker: Kan det blive ved?**". (I nr. 9:17).*

Laura 67 år: *"Nej, det er jo nok det. Man synes jo nok, at man kan ikke snakke med dem om det hele, for så føler jeg det sådan, **at de skal tage mine sorger...**". (FI nr. 4:41).*

In vitro kode: Ældre efterladte fravælger i nogle tilfælde bevidst børnene

Der er emner, der er så svære og private, at ældre ikke finder det naturligt og gavnligt at tale med de primære relationer om dem. De ældre beskriver en bekymring for, hvorvidt det er muligt at bevare de primære relationer intakte, hvis eksempelvis voksne børn får kendskab til de dybeste tanker. De kan eksempelvis være bange for at være en byrde, bange for ikke at kunne klare sig selv, ensomme og kæmpe med selvmordstanker. De ældre efterladte fortæller, at det har stor betydning, at de ikke er en belastning for deres nærmeste. Det beskrives som vigtigt at dele sorgens afmægtighed med andre ligesindede, som oplever den samme type tab, som dem selv: andre ældre efterladte. De ældre beskriver ydermere, at det kan være hjælpsomt at tale med professionelle, da det har en betydning, at de ikke skal tage hensyn til den professionelles følelsesmæssige tilstand.

Gerda 94 år: *"Ja, det betyder meget. Børnene er søde, **men det betyder meget, at komme ud og snakke med andre mennesker**". (IF nr. 3:93).*

Anna 78 år: *"Du må **gå til andre mor**. Dét der, det **kan jeg ikke klare**". (FI nr. 1:236).*

- Ida 65 år:** *“Engang i XXX, også da vi kører ud til flyet, så siger, snakker vi om min mand og om forløbet og, ja det fylder jo meget for mig, altså alle de der sørgelige, så siger min søn pludselig til mig: “Altså mor, jeg vil godt høre på dig, men synes du ikke **vi skal begynde at tale omdet positive i det, og de gode minder?” det sagde han. Og det synes jeg ikke lige, at jeg var klar til**”.* (FI nr. 1:19).
- Kirstine 76 år:** *“Jeg synes ikke altid, at de forstår det. Måske gør de det alligevel. Det er bare mig, der ikke synes det. **Jeg synes heller ikke, at det er alt, man kan snakke med børnene om**”.* (FI nr. 4:40).
- Anna 78 år:** *“De ved ikke hvad de skal sige. Selv om de er **velmenende** osv., **så forstår de det jo ikke**. Altså, det kan man sådan se og høre på dem”.*
- Erik 82 år:** *“Ja ja, **de ved ikke, hvad det handler om**”.*
- Anna 78 år:** *“Inderst inde så tænker man: **Du forstår ikke et hak**”.* (FI nr. 1: 27-31).
- Laura 67 år:** ***Det er jo ikke alt man egentlig kan snakke med familien om, når man som mig er blevet alene. Og også lidt, fordi jeg føler, at hvis man snakker med familien, så er der det her med: Er det forståelse? Er det medlidenhed? Eller er det fordi... nå, ja, men det skal nok gå, ikke? Men det er jo ikke det, man har brug for at høre**”.* (FI nr. 4:5).

Præsentation af kernekategorien det offentlige

Kernekategorien **det offentlige** med tilhørende underkategorier præsenteres her kun i tekst, da den endelige fremstilling med citater sammenkobles med kernekategorien til analysen af, **hvad** det offentlige bruges til. Således præsenteres analyserne af **hvem** og til **hvad** samlet.

Kernekategorien det offentlige

Det offentlige omfatter flere aktører og opererer på flere arenaer. Analysen viser, at det offentlige inddrages som en naturlig aktør i skabelsen af indhold og mening i hverdagen efter ægtefællens død, uanset hvor god kontakt der er med primære relationer. Eksempler på aktører i denne kategori er offentligt ansatte med forskellige funktioner. Arenaer kan betegnes som ikke-menneskelige aktører og er eksempelvis eksisterende tilbud som aktivitetscentre, ældreboliger, hospice, plejehjem etc.

Disse arenaer tillægges (ofte ubevidst) en betydning af den ældre efterladte. Arenaerne tillægges en betydning gennem deres tilgængelighed, eksempelvis ældrevenlige forhold, gode busforbindelser, åbent i dagtimer etc., hvilket har betydning for skabelsen af en ny hverdag.

Det offentlige nævnes af alle de interviewede, i forhold til tiden før og/eller efter dødsfaldet, som en vigtig og betydningsfuld aktør. Den betydning, **det offentlige** tillægges, betones forskelligt. Analysen viser en sammenhæng mellem hjælp fra **det offentlige** før ægtefællens død, og efterfølgende forventninger til **det offentlige** i den nye hverdag efter ægtefællens død. Offentlige aktører tillægges en rolle qua den rolle, de har haft i den sidste tid af ægtefællens levetid. Der opstår, ifølge ældre efterladte, en relation, og i mange tilfælde et behov og en forventning til, at oplevelser omkring sygdomsforløbet og dødsfaldet kan deles med de offentligt ansatte efter dødsfaldet.

De informanter, der mistede deres ægtefælle pludseligt, beskriver kontakten med det offentlige som betydningsfuldt for perioden efter dødsfaldet. Eksempelvis den måde ambulancefolkene har ageret på, eller modtagelsen på hospitalet i forbindelse med dødsfaldet.

I andre tilfælde tillægges offentlige aktører først en betydning efter ægtefællens død.

Samlet viser analysen, at ældre efterladte tillægger det offentlige en afgørende betydning for skabelsen af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død. Det offentlige kan inddeles i tre underkategorier: **Direkte kontakt med det offentlige, tilbud faciliteret af det offentlige, tilbud visiteret af det offentlige.** Underkategorierne omfatter både aktører og arenaer. Det offentliges rolle er ofte ubevidst, dette primært i de eksempler, hvor tilbud er faciliteret eller visiteret af det offentlige. Ofte beretter informanterne så selvfølgelig om et tilbud fra det offentlige, at den ældre ikke er bevidst om, at tilbudet er relateret til det offentlige. Ældre efterladte beskriver en forventning til det offentlige, og omtaler det offentlige som en naturlig aktør i sygdomsforløbet og i skabelsen af den nye hverdag.

Direkte kontakt med professionelle, offentligt ansatte

Analysen viser, at størstedelen af de interviewede havde direkte kontakt med professionelle fra det offentlige inden dødsfaldet og i tiden efter. Offentlige ansatte kan helt konkret være: Ansatte i hjemmeplejen, ledere og ansatte på plejehjem, ledere og

ansatte på aktivitetscentre, palliative teams, ansatte på hospice, sundhedspersonale på sygehus, læger og ambulancefolk.

Den direkte kontakt med det offentlige før dødsfaldet beskrives som en stor hjælp. Analysen viser, at den direkte kontakt med offentligt ansatte fortsat tillægges en stor betydning i hverdagen efter dødsfaldet. Offentligt ansatte, der ydede praktisk hjælp, lindrende pleje til og aflastning af den pårørende, blev forbundet med lettelse og forståelse af situationens byrde og alvor, samt var omsorgsgivende og tryghedsskabende. De ældre der oplevede, at hjælpen udeblev eller blev frataget dem i ægtefællens sygdomsforløb, beskriver et svigt og en skuffelse. Samtidig oplever ældre efterladte et stort svigt ved manglende opfølgning fra de involverede offentligt ansatte under sygdomsforløbet.

Andre får først kontakt med det offentlige efter dødsfaldet. Dette er ofte på aktivitetscentre eller igennem hjemmeplejen.

Karakteristisk for underkategorien: Direkte kontakt med professionelt offentligt ansatte er, at det er relationen mellem den ældre efterladte og den professionelle, der beskrives som betydningsfuld.

Tilbud facilitet af det offentlige

Analysen viser, at mange ældre efterladte benytter tilbud, der er faciliteret af det offentlige i skabelsen af en meningsfuld hverdag. Idet der er tale om tilbud faciliteret af det offentlige, er disse allerede eksisterende og ofte placeret i nærområdet og let tilgængelige. Der er tale om tilbud på aktivitetscentre, plejehjem, hospice og i kirkeligt regi etc. Ældre efterladte beskriver betydningen af at komme steder, hvor de oplever, at rammerne er sat og aktiviteterne er tilrettelagt, hvor der tilbydes aktiviteter, der kan udfylde tiden i en ellers lang hverdag. De ældre efterladte møder herigennem mange ligestillede, som kan udvikle sig til tætte relationer.

De ældre efterladte tager hensyn til hinanden, men har ikke den samme ængstelse for at belaste hinanden, som overfor deres primære relationer. De bruger hinanden til at dele erfaringer og oplevelser omkring sygdomsforløbet, dødsfaldet og den nye hverdag som enke. Samtidig får ældre efterladte, gennem deltagelse af aktiviteterne, en praktisk rolle, som giver dem følelsen af at gøre noget for andre, hvilket de finder stor personlig tilfredsstillelse ved.

Tilbud visiteret af det offentlige

Analysen viser, at ældre efterladte, der grundet funktionsnedsættelser er, tillægger tilbud visiteret af det offentlige betydning for skabelsen af en meningsfuld hverdag. Det er visitering til ældrebolig, der af informanterne beskrives som mest betydningsfuldt. Ligeledes beskrives visitering af hjemmehjælp, og i særdeleshed manglende visitering af hjemmehjælp, som betydningsfuldt for hverdagen efter ægtefællens død. Tilbud visiteret fra det offentlige før ægtefællens død, har ifølge ældre efterladte stor betydning efter ægtefællens død. Det letter eksempelvis arbejdsbyrden under ægtefællens sygdom at få visiteret hjemmepleje, hjælpemidler, en hospiceplads etc. Informanterne beskriver en mental lettelse, en følelse af tryghed og lettelse ved at kunne dele ansvaret med professionelle gennem visiteret offentlig hjælp, hvilket beskrives som betydningsfuldt for hverdagen efter ægtefællens død.

Der er ikke tale om en relation mellem ældre efterladte og visitator. Dermed adskiller kategorien sig fra de to andre kategorier under det offentlige, idet ældre efterladte ikke har en længerevarende kontinuerlig kontakt med visitator. Et visiteret tilbud fra det offentlige tilbyder i sig selv ingen relation, men muliggør afsættet for hjælp og støtte, enten gennem hjælp fra offentligt ansatte, eller som afsæt til at møde og danne nye relationer med andre ældre.

Sammenfatning af kernekategori det offentlige

Den aktør ældre efterladte tillægger størst betydning ud over de primære aktører er **det offentlige**.

Det offentlige tillægges af ældre efterladte flere egenskaber. Dette er illustreret i tre underkategorier.

- Tilbud faciliteret af det offentlige
- Direkte kontakt med det offentlige
- Tilbud visiteret af det offentlige

Den detaljerede præsentation af kernekategorien **det offentlige** med citater, kombineres med analyseresultaterne fra analysen af til **hvad**, for mere illustrativt at vise til **hvad og hvorfor** ældre efterladte tillægger **det offentlige** betydning til at skabe indhold og mening i hverdagen efter ægtefællens død.

De tre underkategorier fra kernekategorien **det offentlige** benyttes som operationelle begreber i den samlede analyse.

Samlet analyse af hvem og hvad

Indledningsvis beskrives først hvordan vi kom frem til kernekategorien af, til **hvad** ældre efterladte tillægger det offentlige betydning for skabelsen af en meningsfuld hverdag.

Fra indikatorer til udvikling af kernekategori

Ved mætningen af indikatoren fremkom de første mønstre af, til **hvad** ældre efterladte bruger det offentlige. Vi fik ligeledes mere viden om, til **hvad** ældre efterladte bruger det offentlige, parallelt med analysen af, **hvem** ældre efterladte bruger udover primære relationer.

Vi har sideløbende lavet memoer og diagrammer over mulige indikatorer og kategorier af, til **hvad** det offentlige bruges. Som i de tidligere analyser har vi kodet empirien gentagende gange. Her indskrev vi i stikordsform de første ideer, vi fik om, til **hvad** ældre efterladte bruger det offentlige (se bilag 4).

Efter afslutningen af den åbne fase af analysen af, **hvem** ældre efterladte tillægger betydning, stod det klart, at det offentlige var kernekategorien i **hvem**-analysen. Derefter begyndte vi for alvor analysen af til **hvad**. Ved gennemlæsning og kodning af empirien af til hvad ældre efterladte bruger det offentlige til i skabelsen af en ny hverdag udarbejdede vi endnu et skema (se bilag 5).

Dette skema gjorde det tydeligt for os, at vi i besvarelsen af til **hvad** det offentlige bruges, ubevidst var begyndt også at svare på, **hvorfor** ældre efterladte tillægger det offentlige betydning. Empirien gav os således nye supplerende forklaringer på **hvorfor** det offentlige benyttes af ældre efterladte til skabelsen af en ny hverdag, udover forklaringen om at de primære relationer ikke er tilstrækkelige.

Herefter lavede vi sideløbende memoer og skemaer, hvor vi noterede vore fund omkring **hvorfor**. Analysen af **hvorfor** illustreres implicit i præsentationen af analyserne af **hvad** og **hvem**, og præsenteres således ikke som en selvstændig analyse.

Udvælgelse af kernekategori

I afslutningen af den åbne fase, og inden den endelige udvælgelse af kernekategorien, havde vi i analysen af til hvad ældre efterladte tillægger det offentlige betydning otte kategorier.

Ældre efterladte bruger det offentlige til:

- At føle sig bekræftet
- At føle sig værdifuld
- At være bindeled til noget
- At skabe relationer
- At være noget for andre
- At få tiden til at gå
- At få bekræftet, at den nye tilværelse er svær
- At dele minder

Vi troede længe, at det var kategorien **det offentlige bruges til at skabe relationer**, der var kernekategorien. Vi kunne ikke indfange essensen, og kodede derfor empirien endnu engang. Corbin og Strauss skriver: "There are missing links in the logic" (Corbin & Strauss 2008:274). Igennem endnu en gennemlæsning, komparation og konceptualisering af feltnoter og empiri nuanceredes in vitro koden **bindeled**. Det fremstod nu tydeligt hvor omfattende en betydning, det offentlige har som **bindeled** for at skabe **relationer**. Dermed viste analysen, at ældre efterladte i tiden efter ægtefællens død, bruger **det offentlige som bindeled til at skabe relationer** for at opnå en meningsfuld hverdag. Kernekategorien indeholder både begreberne **bindeled** og **relationer**. Kernekategorien omfatter således både **hvem** indenfor det offentlige, der er bindeled, og til **hvad** relationerne benyttes.

Vi havde efter udvælgelsen af kernekategorien seks underkategorier tilbage, der alle omhandlede til **hvad** ældre efterladte tillægger det offentlige betydning. De vigtigste egenskaber fra de enkelte kategorier sammenfattede vi i tre underkategorier. Dette var muligt ved komparation af forskelle og ligheder af koder og egenskaber, som vi tidligere havde noteret i de feltnoter vi kontinuerligt havde udarbejdet under gennemlæsningen af empirien og analysen.

Præsentation af kernekategorien: Det offentlige er bindeled til at skabe relationer

Det offentlige er bindeled til at skabe relationer, der kan give indhold og mening i hverdagen. Tilbud fra det offentlige giver mulighed for at møde andre mennesker, både andre ældre og professionelle. Der knyttes venskaber, hvor ældre efterladte støtter hinanden, eksempelvis i at komme på aktivitetscenteret eller deltage i holdaktiviteter. Det offentlige er ligeledes bindeled til, at ældre deltager i aktiviteter, der har betydning for andre, eksempelvis at lave mad, hvilket yderligere giver dem følelsen af stadig at kunne bruges til noget og at være noget for andre. Mange af de relationer, der skabes, betegnes af de ældre efterladte som primære relationer, der har stor betydning for den enkelte. Ligeledes er det offentlige bindeled til at de ældre efterladte deltager i aktiviteter, der giver mulighed for at få tiden til at gå, indgå i socialt samvær eller blot at blive underholdt. Fælles for denne type aktiviteter er, at det er uforpligtende og ofte involverer perifære relationer.

Det offentlige er bindeled til at skabe relationer:

- Hvor ældre efterladte kan tale om og få forståelse for, hvor forandret hverdagen er efter ægtefællens død
- Hvor ældre efterladte kan være noget for andre og føle sig bekræftet i hverdagen efter ægtefællens død
- Hvor ældre efterladte kan få tiden til at gå, indgå i socialt samvær og dele oplevelser med andre

Analysen viser, at det offentliges funktion som **bindeled** foregår på både bevidst og ubevidst plan. Ligeledes foregår det offentliges funktion som **bindeled** på flere arenaer og blandt flere aktører i det offentlige. Det offentlige kan have en konkret støttende funktion, og i andre tilfælde visitere eller facilitere det offentlige tilbud, der fungerer som **bindeled** til at ældre efterladte kan skabe **relationer**, der giver indhold og mening i hverdagen.

Præsentation af den samlede analyses resultater af hvem, til hvad og hvorfor ældre efterladte tillægger det offentlige betydning

I præsentationen af den samlede analyse kombineres kernekategorierne fra de to analyser af **hvem og hvad**, med tilhørende underkategorier.

Det offentlige er bindeled til at skabe relationer hvor ældre efterladte kan	Det offentlige (hvem) er bindeled
tale med andre og få forståelse for hvor forandret hverdagen er efter ægtefællens død	Den offentlige ansatte er relationen
	Det offentlige faciliterer aktiviteter hvor det er muligt, at skabe relationer
	Det offentlige visiterer tilbud som giver mulighed for at skabe relationer
være noget for andre og føle sig bekræftet	Den offentlige ansatte er relationen
	Det offentlige faciliterer aktiviteter hvor det er muligt, at skabe relationer
	Det offentlige visiterer tilbud som giver mulighed for at skabe relationer der bruges til
få tiden til at gå, indgå i socialt samvær og dele oplevelser med andre	Den offentlige ansatte er relationen og bruges til
	Det offentlige faciliterer aktiviteter hvor det er muligt, at skabe relationer der bruges til
	Det offentlige visiterer tilbud som giver mulighed for at skabe relationer der bruges til

Det offentlige er bindeled til at skabe relationer, hvor ældre efterladte kan tale om og få bekræftet, hvor forandret hverdagen er

Analysen viser, at ældre efterladte har brug for bekræftelse og genkendelse af den store forandring, der er i hverdagen efter ægtefællens død. Det offentliges tilbud er bindeled til at møde andre mennesker (eksempelvis offentligt ansatte og ligestillede), hvor sygdomsforløbet, dødsfaldet, tanker, forandringer og udfordringer i forbindelse med skabelse af hverdagen efter ægtefællens død, kan deles med andre.

Analysen viser, at ældre efterladte ofte ikke ønsker at vække bekymring hos de primære relationer, og beskytter og skåner dem. Samtidig føler mange, at de primære relationer ikke har forståelse for sorgens tyngde og hvor massiv forandringen af hverdagen er. Andre ligestillede og offentligt ansatte får derved en stor betydning. De ligestillede kan relatere sig til oplevelsen af at være enke. De offentligt ansatte har en professionel tilgang, og de ældre efterladte skal ikke tage følelsesmæssige hensyn til de offentligt ansatte, og kan derfor fortælle om de negative følelser ved sorgen og forandringen ved at være alene, uden forbehold og hensyn.

Endvidere viser analysen, at offentligt ansatte, der har været en del af afdødes sygdomsforløb, tillægges stor betydning.

Ældre efterladte bruger derfor det offentlige til at skabe og indgå i relationer, hvor de får bekræftelse i, hvor forandret hverdagen er.

In vitro kode: Hvorfor det offentlige efterspørges til at få bekræftet, hvor forandret hverdagen er/ hvorfor der er brug for andre end primære relationer

Sonja 65 år: *"...Men når så min søn han kom, sådan lige i starten, eller egentlig lang tid efter. Ligeså snart han kom ind af døren, så begyndte jeg at græde. Så snakkede vi lidt, og så lavede jeg lidt op... Så tænkte jeg: Åh nej, det var også synd. **Din mor er sådan en rigtig tudemarie. Så sidder man dér og har dårlig samvittighed, (...)** når jeg har været alene. For så skulle man ligesom ikke tage hensyn til. Så kunne det få frit løb. Så skulle **man ikke tage hensyn til, hvad tænker folk nu,** eller det som vi har talt om før. I havde jo også et godt liv. Kan vi ikke snakke om noget andet? **Du må da også være kommet over det.** Det er sådan noget, andre folk de tænker. De ved ikke hvad det vil sige. Det tænker man sådan over at tage hensyn til". (I nr. 5:126-128).*

Laura 67 år: *"Min **familie er meget opmærksomme på, at jeg ikke skal føle mig alene,** og jeg skal bare komme ud af huset. Og **de (familien) er glade, når de hører, at jeg er til noget,** fordi så ved de, at jeg ikke sidder og grubler derhjemme... Men jeg er så heller ikke bange for at sige til dem, hvis jeg har haft en dag eller to, hvor jeg synes, at jeg bare har været nede i kulkælderen... uden at de med det samme skal sige: Vi kan da godt lige komme i eftermiddag, eller... Men det er ikke det, jeg har brug for... for så tror jeg, **at det går over i, at det bliver medlidenhedsbesøg man får. Og det er ikke det, jeg har brug for.** Jeg har brug for dem, når de har lyst til at komme, og ikke fordi at de skal komme. (FI nr. 4:92)*

Niels 77 år: *"Men det har været en svær tid, og jeg synes det var en svær tid, fordi der er så **meget, jeg skal lære. Nyt, ikke?** Og som jeg siger til dig:*

Jeg er 77 år... og der er så mange ting. (...) **Jeg kan bare ikke klare det, som hun kunne klare.** Jeg kan ikke gøre ordentligt rent. Jeg kan ikke... Så er der blomster. Hvor meget vand skal blomster have? Hvor tit skal de have vand? Og sådan noget, ikke? Altså. **Der kunne jeg jo godt have haft... Det ved jeg ikke, om man kunne have haft sådan en folder,** man kunne have lukket op og kigget. (...) Nej så længe, at jeg kan selv, så vil jeg gerne selv. Men jeg ville jo godt have haft et kursus.

Interviewer: "Hjælp til at lære det?"

Niels 77 år: Ja, jeg ville jo godt, at der var **nogle, der havde lært mig det.** Jamen, jeg kan sgu da nok finde ud af at støvsuge, men ved du hvad? .Jeg skal også vaske sengetøj, ikke? Ved du hvad? Sådan en klovn som mig... Og nu griner du nok, og det må du også gerne, men ved du hvad? Prøv at stå med sådan en stor dyne og så skal du have dynebetræk på sådan et apparat, ikke? **Og du har aldrig prøvet det før, vel?** Altså for fanden, ikke? (griner) Det går der da lang tid med. Men altså. Det har jeg da fundet ud af. (FI nr. 8:63, 80, 82).

Laura 67 år: "...vi ligesom brug for at snakke med andre om. Og det synes jeg, at vi bruger hinanden til. Det synes jeg i hvert fald er en støtte.. Det er jo **ikke alt man egentlig kan snakke med familien om, når man som mig er blevet alene.** Og også lidt, fordi jeg føler, at hvis man snakker med familien, så er der det her med: **Er det forståelse? er det medlidenhed?** eller er det fordi.. nå, ja, men det skal nok gå, ikke? Men det er jo ikke det, man har brug for at høre. **Man har brug for bare at snakke om dagligdagen for at komme videre, og det synes jeg vi er gode til.** Også med de andre, som kommer i centret". (FI. Nr. 4:5).

Peter 90 år: "Men der er bare noget der er... **Vi kom sammen med en masse mennesker,** men lige der, så var der nogle stykker den seneste tid, de er bare... (...) **De er ligesom blevet væk.** Det er bare noget kedeligt noget. (...) Det ved jeg ikke, men **de er ikke mandfolk. Det er lige som om de ikke tør.** Eller det ved jeg ikke". (I nr. 1:53-57).

Niels 77 år: *”Og så kan du godt se. Når hun så pludselig dør for mig på den her måde... mit livs kærlighed, så **bliver du alene, fuldstændig alene. Skal tage stilling til alverdens ting og sager. Og der er sgu bare ingen hjælp at få nogen steder.** (...) Jeg kan da ikke lade mit liv pludselig gå ud over mine børn. At det er mine børn, der skal til at finde ud af: Hvad skal den gamle? Hvad skal vi gøre ved ham? Min datter er nok den hårdeste... (...) Men **hun var på et tidspunkt meget bange for mig, fordi jeg havde ikke lyst til at være her mere**, hvis jeg skal være helt ærlig. Det havde jeg virkelig ikke. Det havde jeg virkelig ikke. Og jeg skal sgu også indrømme, at jeg har også perioder nu, hvor **jeg satme er helt nede i kælderen**”. (I nr. 8:54-56)*

Direkte kontakt med en offentlig ansat er relationen til at tale om og få forståelse for, hvor forandret hverdagen er efter ægtefællens død

In vitro kode: Føler sig forstøet og hjulpet af offentligt ansatte

Laura 67 år: *”Ja. Nu kommer jeg så også på flere centre, og specielt det center, hvor xxx har gået, der er de meget **opmærksomme omkring mig**, og hvor når jeg kommer og hvorfor jeg ikke kommer. De kan godt finde på at ringe og sige: Ved du hvad, kommer du ikke herved og afslutter weekenden? (...) Det er ligesom om, det er blevet sådan, hvor **de ligesom siger: vi skal lige samle op på hende der, og se om hun har det godt, ikke? Det kalder jeg omsorg.** (FI nr. 4:157).*

Sonja 65 år: *”Nå men så tog jeg mig sammen en dag, og tog ind i XXX centeret for ligesom at se. Jeg vidste godt, hvad der foregår derinde. Men jeg tænkte, at nu skal jeg til at hjemmefra. Og så kom jeg til at tale med XXX (ansat) derinde, og **vi fik en god snak... og så fortalte jeg dem jo det hele, at jeg var blevet alene og alt det der**”. (I nr. 5:64-68).*

Laura 67: *”Det er de ansatte, ja. Og jeg synes, **de er fine til at tage hånd om os**, hvis der er noget. Og **de kan mærke, hvis der er noget.** Det gælder både mig og Gerda. De kan mærke det på os. (...) Ja, så kommer de lige og klapper på skulderen og siger: Hallo, har du det ikke*

godt i dag, eller? (...) Ja, og det synes jeg er **dejligt, at personalet kan aflæse os** og vi kan da godt gå forbi hinanden. Det er da ikke hver dag, at vi får et klap på skulderen. Det er heller ikke det, vi har brug for. **Men de observerer, at vi har det måske ikke lige så godt i dag**". (FI nr. 4:55-59)

Niels 77 år: "Derimod vil jeg sige, at oppe på hospice: Nej for fanden, hvor var de rare og flinke. Og en af de der sygeplejerske, som havde meget med xxx at gøre, sag-de til mig: Xxx, sagde hun så, når der er gået cirka en måned, **sagde hun, må jeg så ringe til dig?** (...) Og så ringede hun til mig **en aften jeg sidder inde og hænger i bremsen noget så grusomt**, for det gjorde jeg på det tidspunkt. Meget. **Hun ringer til mig, og hun snakker med mig i telefonen i over en time** du, hvor vi snakker om alle, alle, alle, alle mulige ting, og alt sådan og så videre. Hvordan jeg mente, jeg kunne komme videre. Altså, **det var virkelig, virkelig en hjælp**, som jeg var meget, meget glad for". (I nr. 8:106-107).

Gustav 92 år: "Jamen hende lederen der er der oppe, hun havde sagt, at jeg bare skulle komme derop. Det havde hun sagt flere gange. (...) Jeg gik jo derop (efter konens død). (...) Hun kom stadig ud og **gav mig et klem** og sagde: Du er **stadig velkommen** til at komme her. (...) Jeg synes det har **betydet ret meget**, fordi de har været så flinke og imødekommende. Og sådan har de alle været. Nogle af dem har jeg jo bedre kunne med en andre. Der var specielt en af dem, som rigtig forstod min kones behov". (I nr. 7: 59-63).

In vitro kode: Føler sig svigtet

Marie 74 år: "Ja, der var i hvert fald et par stykker af dem (hjemmehjælpere), som **jeg nok kunne have haft brug for at snakke med (berørt)** (...) ved, at de (hjemmehjælpere) kom her så meget". (I. Nr. 9:132-134).

Niels 77 år: "Jeg er **skuffet over xxx kommune**. Eller i hvert fald over jer, der skal holde lidt øje med, hvordan vi gamle, vi kommer videre. Fordi, som jeg siger: Jeg er 77 år. Jeg mister mit livs kærlighed lige pludselig. Og så **står jeg mutters alene med alle, alle, alle, alle problemer og alle,**

alle ting. Og der kommer sagoneme ikke nogen og spørger. (...) Og **jeg ved ikke engang, hvor jeg skulle gå hen, hvis jeg vil have noget hjælp.** Jeg ved ikke, hvor jeg skulle gå hen. Hvis jeg havde lyst til at sige: Jeg kunne egentlig godt tænke mig at få noget hjælp til sådan... **hvordan kommer jeg videre, og hvad gør jeg med det?**". (FI nr. 8:114-115).

Niels 77 år: "Jeg kunne have ønsket, at hun (hjemmehjælperen) var kommet og **havde spurgt mig efter... spurgt lidt ind til: Hvordan har du det, xxx? Hvordan tror du, at du kan komme videre nu?** (...) Nu pludselig stod jeg alene. Hun kunne måske godt have **spurgt mig, om jeg havde brug for sådan en overlevelse, altså en aflastning til at komme i gang.** (...) Altså, jeg siger ikke, at de skulle komme og overtage rengøringen.. i mit hus og så videre. Men måske godt ville have **hjulpet mig i gang til at komme videre, ikke?** Hun gik jo bare. Og så tænker jeg på: Jamen, jeg kunne jo godt have tænkt mig og... Hvad skal jeg nu? Ikke? For fa'en: Hvor får jeg noget mad henne? Hvordan køber man ind? Jeg ved godt, at man siger, at **så skal man trække på sine børn,** og det har jeg så også gjort i begyndelsen. Men **det vil jeg ikke ret gerne**". (FI nr. 8:103-104).

Sonja 65 år: "Det jeg så ville sige om palliativt team. **Så hørte jeg intet fra palliativt team.** Og jeg havde fået at vide, at palliativt team, de var der for min mand, mig og min søn under og efter sygdomsforløbet. **Jeg hørte intet!** (pause).

Interviewer: *Hvad ville det have betydet for dig, at du havde hørt fra dem?*

Sonja 65 år: (Pause) At, ehm, at jeg ligesom havde fået snakket forløbet igennem med hende sygeplejersken. **Der følte jeg et svigt.** Jeg skrev så til palliativt team. Så ringede hun så til mig. Jeg sagde så, at jeg var skuffet over dem. (...) Der var lukket! **Han var slettet!**". (I nr. 5:20-22, 38).

Niels 77 år: "Da xxx var død, **så kom hende fra hjemmeplejen.** Jeg tror hun kom dagen efter og satte sig her på stolen. Min datter var her, og jeg var her. Vi sad bare og hængte i bremsen. Og det var så hende fra hjemmeple-

jen, der var kommet en gang imellem og kigget til xxx. **Der satte hun sig bare her og sad og kiggede på mig** sådan og så... Nåh, jamen **det var så det, og så... Og så gik hun igen**. Og så tænkte jeg: Nå, men hun kommer nok igen, men hun kom aldrig mere. Der kom ikke nogen. Der er ingen, der har fulgt op på det, synes jeg, Det er jeg **lidt skuffet over egentlig, at man så lynhurtigt bliver overladt til sig selv**". (I nr. 8:7-9).

Marie 74 år: "Og der var så - og det gjorde jeg opmærksom på ude på hospice - at der var lavet nogle ting for efterladte, som var døde på hospice. **Men man glemte dem, der var i hjemmet, som var med i det palliative team**. Og det fortalte jeg dem engang, jeg var derude. Fordi, de gjorde jo det sådan to, tre gange om året, at så inviterede de alle efterladte, hvor præsten var til stede og socialrådgivere og så videre. Og det opdagede jeg så... **Selvom vi havde haft så stærk tilknytning til hospice, så blev vi ikke inviteret**. Jeg blev så inviteret efterfølgende til det". (I nr. 9:13).

Niels 77 år: "Og så skal jeg få ro i hovedet (betonet, nedgørende). **Hvordan fanden får du ro i hovedet?** Du har lige mistet dit livs kærlighed (betonet) Alt-så. Hallo (betonet, vredt). Jeg er ikke psykolog. Jeg er elektriker. Men hvordan fanden vil du have, at jeg skal få ro i hovedet? (betonet, halv-vredt) Så skriver hun (psykolog) så... Det er hende, der har skrevet det, det er ikke mig selv. Så skriver hun: Du skal sidde nede ved vandet og drikke kaffe, og så skal du tage xxx med i dit hjerte. **Jamen for fanden, hun er der hele tiden. Hun kommer aldrig ud**". (FI nr. 8:85).

Tilbud facilitet af det offentlige skaber relationer, hvor det er muligt at tale om og få forståelse for, hvor forandret hverdagen er efter ægtefællens død

In vitro kode: Ældre efterladte møder andre, der forstår deres situation

Laura 67 år: "Det kommer bare lige pludselig. Og der er det jo så klart, at man, som jeg siger, i **det fællesskab, som vi jo får efterhånden, kender hinanden** og kan aflæse hinanden og sige: Ved du hvad... Nu skal du lige have fred. Vi kan godt se, der er et eller andet, men vi lader hende liiige være lidt. Og så måske en time efter, så henvender man sig til én igen. Jeg sy

nes, **vi er gode til at aflæse hinanden**. Men også igen det, at man kender hinanden, og **man ikke er bange for at sige, når man er ked af det**". (FI nr. 4:67).

Viola 91 år: "Jamen vi har det så dejligt her, vi kunne ikke få et bedre sted (aktivitetscenter) at komme. Jeg er også kommet en del på et andet center, det er også godt, men knap så stort, men også skønt. Det her er et dejligt sted, det er det. **Og det betyder meget at komme sådan et sted og tale med andre. (...) Det betyder, at der altid er nogen, man kan snakke med, og der er altid nogen, der har det værre end en selv**. Nu kan du bare se xxx, mistede sin mand og eneste datter, og det er jo ikke så langt tid siden". (FI. Nr. 3:16-18).

Marie 74 år: "Men vi fik sådan et fællesskab, hvor at... og der måtte man jo gerne sidde og være ked af det og fælde en tåre og **kunne snakke om tiden på hospice, og hvordan vi havde det bagefter. Hvordan vi havde følt, da vi pludselig ikke skulle herud mere**". (I nr. 9:59).

Peter 90 år: "Besøgsven. (...) Der kommer en i eftermiddag. (...) Det var en fra amtet eller kommunen, der var her (visitor). Er det xxx, hun hedder? Hun kommer og besøger ældre, hvis de vil. Efter en vis alder og en vis tid (...) Når de bliver 75, så kommer de. (...) Det er bare det. Det var lige bagefter. Det var der vi manglede... (...) Det var der, vi skulle have besøgsvennen. (...) **Da jeg blev alene, der havde jeg mere behov for det. Nu er jeg mere fri, og kan nemmere tænke**". (I nr. 1:71-85).

Margrete 87 år: "Øh, de ringede til mig, og sagde, at nu havde de en besøgsven til mig, det var lige efter XXX var død. (...) Det var hjemmeservice... hjemmehjælp, **og jeg tænkte, det var da egentlig dejligt nok, for jeg havde jo ikke rigtig nogen, jeg kunne tale med**". (FI nr. 3:391).

Det offentlige visiterer tilbud, som skaber relationer, hvor ældre efterladte kan tale om og få forståelse for, hvor forandret hverdagen er efter ægtefællens død

In vitro kode: Ældreboliger

Lise 90 år: *"Så havde jeg jo heldigvis hende, jeg har kendt fra hun var 6 år. Nu havde jeg sådan en nabo her, hed fru XXX. Hun havde brækket hende arme, og skulle sættes sammen, og hun kunne ikke skrælle kartofler og lave sovs. **Så sagde jeg til hende. Vil du ikke komme over og se, hvad jeg skal have til aften. Jo jo det ville hun godt. Så spiste hun med. "Jamen skal vi ikke til at spise sammen?, sagde jeg til hende". Jo jo det kunne vi godt. Hun lavede noget hun kunne varme. Datteren hun sagde også til mig. Det var dig der holdt mor i live de sidste år. **Vi var som to røde køer"** (griner) (Taler om en veninde hun har fået ved at bo i ældrebolig). (...) Det kan godt sige dig, sådan noget som jeg **havde med hende**, det er faktisk **guld værd!** (...) **En at dele hverdagen med, en at spise sammen med. Altså ligesom at have en at spise sammen med"**. (I nr. 6: 46,95, 105).***

Erik 82 år: (bor i ældrebolig) *"Det har jeg nu også, da jeg mistede min kone. Nu en af naboerne hun havde mistet sin mand, da hun var 30 år. Hun **forstod .. det virkelig**, når vi snakkede sammen. Jo der var jeg heldig i den retning"*.

Ida 65 år: *"Du har **nogen at læsse** af på"*.

Erik 82 år: *"Men jeg har det mange gange **ikke godt med mig selv**, og det er fordi jeg synes , åh jeg kunne have gjort meget mere ...". (FI nr. 1: 177-179).*

In vitro kode: Manglende forståelse fra det offentlige for den forandrede hverdag

Carl 85 år: *"Sidste vinter der faldt jeg i mit badeværelse... spurgte om ikke **jeg kunne få et kaldeapparat, fordi jeg er bange for at falde, nu hvor jeg er alene...** Det kunne jeg ikke, **når jeg ikke havde rengøringshjælp"**. (FI nr. 2: 113).*

Det offentlige er bindeled til at skabe relationer, hvor ældre efterladte kan være noget for andre og føle sig bekræftet

Analysen viser, at ældre efterladte ved ægtefællens død, mister den daglige oplevelse af at indgå i en relation, hvor de har betydning for et andet menneske og naturligt bliver bekræftet, udover at være eksempelvis mor eller far og bedsteforældre. Analysen viser, at ældre efterladte beskriver, at dagen ikke længere har naturligt indhold som at gå på

arbejde eller passe børn, og der kan ligeledes være fysiske begrænsninger.

Analysen viser, at ældre efterladte beskriver det som betydningsfuldt at indgå i relationer, hvor de får mulighed for at være noget for andre, og at bidrage til at andre mennesker får det bedre. Ved at være noget for andre, føler mange ældre efterladte sig bekræftet og betydningsfuld.

Relationerne opstår ofte sekundært ved eksempelvis deltagelse i et aktivitetstilbud faciliteret af det offentlige.

In vitro kode: Hvorfor det offentlige efterspørges til at skabe relationer, hvor man kan være noget for andre og føle sig bekræftet

Gustav 92 år: (taler om en fest på det plejehjem, hvor hans kone døde) *”Det er noget af det, der viser dig, at der er nogen, **der gider en**”.*

Interviewer: *”Hvad betyder det for dig, at der er nogen der gider dig?”.*

Gustav 92 år: *”Jamen det betyder jo, at man **ikke bare er nul og niks**, og at der er nogen, der interesserer sig for ens ve og vel”. (I nr. 7:76-77).*

Viola 91 år: *”Sådan er livet jo. Vi har bare overlevet så længe, at vi har **efterlevet de andre**”. (FI nr. 3:10).*

Peter 90 år: *”Men der er bare noget der er... **Vi kom sammen med en masse mennesker**, men lige der, så var der nogle stykker den seneste tid, de er bare... (...) **De er ligesom blevet væk**. Det er bare noget kedeligt noget. (...) Det ved jeg ikke, men **de er ikke mandfolk. Det er lige som om de ikke tør**. Eller det ved jeg ikke”. (I nr. 1:53-57).*

Direkte kontakt med en offentlig ansat er relationen til, at ældre efterladte kan være noget for andre og føle sig bekræftet

In vitrokode: Mulighed for at være noget for andre og/eller at føle sig bekræftet

Lillian 77 år: *”Ja, (pause) **jeg fik jo en buket derovre fra centeret**, hvor I er, og så fik jeg en buket fra 5 andre, som også var i centeret herovre (pause, græder) ...**Jeg synes det var dejligt, for hans skyld**”. (FI nr. 3:244-245).*

Laura 67 år: *"Men så **ville hun** (ansat i aktivitetscenter) **godt, hvis jeg ville låne mig**, fordi der var nogle, der ikke skulle med til julefrokost d. 17., om jeg så kunne være med der og sidde og **underholde dem lidt**. Og **det er dejligt, at de kan ringe og spørge om jeg vil det**, så man kan bruge et par timer på det. Så føler man ligesom om, at der er nogle, der har brug for mig". (FI nr. 4:157).*

Lise 90 år: *"**De** (ansatte aktivitetscenter) **kommer altid hen og omfavner mig og sådan** (smiler højt). Lige så snart at jeg kommer der, så er de der. (...) Så **er man godt li'et. Så kan de godt lide en**. (...) Nej **de betyder meget for mig, og jeg betyder noget for dem**". (I nr. 6:109-113).*

Gustav 92 år: *"**Jamen hende lederen, der er der oppe, hun havde sagt, at jeg bare skulle komme derop**. Det havde hun sagt flere gange. (...) Jeg gik jo derop, jeg skulle forbi hende kontor, så sagde hun altid: Goddag xxx, og kom ud og gav mig et klem".*

Interviewer: *"Og hvad så da din kone døde?"*

Gustav 92 år: *"Nøjagtig på samme måde. **Hun kom stadig ud og gav mig et klem og sagde: Du er stadig velkommen** til at komme her. (...) Det har **betydet ret meget**, fordi de har været så flinke og imødekommende. Og sådan har de alle været". (I nr. 7:57-63).*

Gustav 92 år: *"De der piger der (ansatte på plejehjemmet), **de kommer jo bare hen**. Kom, nu skal vi ud og danse en tur. (...) Det betyder det, **at der er nogen, der gider have men en at gøre (græder)**. (...) Jeg syntes det var en god oplevelse, det syntes jeg. (...) Min datter havde sagt til nogle af dem, de kommer sammen med: **Da min far kom hjem, var han i sådan en lidt opløftet stemning**". (I: 7:71-75).*

**Tilbud facilitet af det offentlige skaber relationer,
hvor ældre efterladte kan være noget for andre og føle sig bekræftet**

Marie 74 år: *"Vi var også ude at spise et par gange sammen **i den første gruppe der var, hvor at vi hyggede os**, og hvor vi jo alle sammen var*

alene, både mænd og kvinder. Og det var også rigtig godt. Men en af gangene, **der mødtes de herhjemme hos mig, og hvor de lige fik lidt at spise eller lidt at drikke. Og så gik vi ud på det sted, jeg havde bestilt**, hvor vi skulle spise". (Taler om en sorggruppe på hospice). (I. nr. 9:73).

Kirstine 76 år: "... Så tror jeg, at jeg faldt sammen, hvis jeg skulle sidde deroppe. Nu kvinde 67 år og mig, **vi står faktisk for porcelænshistorien, og går ned og brænder og sådan noget, og holder styr på skidtet** (griner)". (FI. nr. 4:2).

Laura 67 år: "Jeg vil så også sige, at det er igennem centret, at vi har lært hinanden at kende, og igennem porcelænsmalning, at vi har lært hinanden at kende, og vi føler begge to, at vi er blevet nogle gode veninder. **Vi støtter hinanden i problemer - også hvis vi har noget at grine af, så kommer det også med.** Det er ikke kun de alvorlige ting, vi snakker om, det er ...". (FI nr. 4:3).

Laura 67 år. "Jeg synes det (at der er andre ligestillede i aktivitetscenteret) betyder meget for mig. (...) Så **kommer man ligesom til at betyde noget for hinanden**, synes jeg. (...) For mig betyder det altså, at man betyder noget for nogen, at man ikke står alene. **Man er ikke alene i verden, som man jo ind imellem føler, at man er, fordi nu er du jo i gåseøjne "enke"**. Du er kun 67, og så er du blevet enke". (FI nr. 4:35-36).

Sonja 65: "Så så jeg en dame, som jeg også har set til yoga... Og så gik hun ligesom forbi mit bord ... **Så sagde jeg til hende: Ved du hvad, du må altså gerne have lov til at sidde her ved mig**, sagde jeg så. "Jamen det vil jeg da gerne", sagde hun så. **Jeg gjorde det, for sådan ligesom at hjælpe hende.** Fordi det synes jeg er så rart. Det ville jeg gerne, at nogen havde sagt til mig. For jeg synes det er rart, i stedet for, at der sidder en ved det bord og en ved det bord.(...) **Fordi jeg ved, hvor meget det betyder.** (I nr. 5:81-82).

- Ida 65 år:** "Men ok, der har vi også givet **hinanden et spark**".
- Signe 87 år:** "Ja det er flot".
- Anna 78 år:** "Arbejder I begge to på sygehuset?"
- Ida 65 år:** "Jeg siger jer, Gerda hun skubbede på, helt til sidst".
- Kvinde 87 år:** "Jamen det var godt XXX".
- Ida 65 år:** "Det havde jeg tænkt på mange, mange gange. Lige pludselig".
- Signe 87 år:** "Det er jo det vi trænger til, lige at **få det skub**".
- Ida 65 år:** "Ja ellers gør man det ikke".
- Gerda 75 år:** "Til møde derude, der sagde de, at de manglede en".
- Signe 87 år:** "Vi har **brug for de skub**. Der er jo ikke andre til at give dem. Man kan sætte sig ned og sige: Det er så trist det hele, og der er ikke nogen, der holder af mig mere. Men det hjælper bare ikke, for så kommer du ikke ud af stedet". (FI nr. 1: 61-73).

Det offentlige visiterer tilbud, som skaber relationer, hvor ældre efterladte kan være noget for andre og føle sig bekræftet

- Lise 90 år:** "...Nu havde jeg sådan en nabo her (i ældrebolig). Hun hed fru Jensen. Hun havde brækket sine arme og skulle sættes sammen, og hun kunne ikke skrælle kartofler og lave sovs. **Så sagde jeg til hende: Vil du ikke komme over og se, hvad jeg skal have til aften? Jo, jo det ville hun godt. Så spiste hun med. Jamen, skal vi ikke til at spise sammen? sagde jeg til hende.** Jo, jo det kunne vi godt. Hun lavede noget, hun kunne varme. Datteren hun sagde også til mig: Det var dig, der holdt mor i live de sidste år. **Vi var som to røde køer** (griner). (I nr. 6:41).
- Lise 90 år:** "Uh... det var dejligt. **Det er dejligt at være to.** fordi også tid. Nu er **der så en ovre i de røde her (ældreboliger), hun er dement. Vi begyndte også at spise lidt, så begyndte jeg at besøge hende lidt. Så er der en anden en, som også er alene. Så gik jeg over til dem og siger: Du skal have nogle rester**".
- Interviewer:** "Du opsøger fællesskabet?"
- Lise 90 år:** "Ja, det er vejen det går. Og "æ lier det godt" og "de lier det godt". (I nr. 6: 57-59).

Agnes 79 år: *"Hvis det er noget, de aldrig får deroppe, og de får ikke tarteletter og sådan noget deroppe. **Så det har de fået to gange de tre her** (naboer i ældreboliger). To på denne side og så hende derinde. **Det bedste xxx ved, det er når jeg laver en omelet med røget flæsk og purløg. Det får de heller aldrig fra centralkøkkenet.** Det kan ikke lade sig gøre". (...) Og **når jeg så kommer: Det var vel nok godt.** Skal vi snart have tarteletter igen? Jamen, det skal vi. (...) Det fik de så også alle tre. (I nr. 3: 195-199).*

Agnes 79 år: *"**Jeg har en nabo** (i ældrebolig). **Han kommer sommetider med noget...** ja, sådan lidt til mig. Og så nogle aviser, Ekstrabladet og sådan noget, han har købt. Men det er lang tid siden, han har været her. **Det synes jeg er pænt af ham, at han bliver ved med at komme.** Han blev 80 her i... Ham har vi boet nabo med hele tiden derhenne.(I nr. 3: 220-210).*

Lillian 77 år: *"**En gammel dame, der boede her** (i ældrebolig), der også var syg, hun var så ok. (...) Jeg tror hun var afholdt af os alle sammen.*

Viola 91 år: *"**Hun var godt til at snakke med. Hun havde selv mistet...** Hun havde også selv haft en trist skæbne, men det snakkede hun aldrig om. Hun havde altid ondt af andre... Vi var så kede af det alle sammen, da hun døde". (FI nr. 3: 230-243).*

Det offentlige er bindeled til at skabe relationer, hvor ældre efterladte kan få tiden til at gå, indgå i et socialt samvær og dele oplevelser med andre

Analysen viser, at tiden efter ægtefællens død, kan være lang og svær at fylde ud. Den naturlige "smalltalk" med ægtefællen er væk. Dagene er lange, og der udtrykkes et behov for at blive afledt fra sorgen, og at have noget at se frem til. Som tidligere nævnt viser analysen, at ældre efterladte beskriver, at dagen ikke længere har naturligt indhold som at gå på arbejde eller passe børn, og der kan ligeledes være fysiske begrænsninger.

Mange praktiske gøremål er blevet færre ved eksempelvis flytning, fordi man er flyttet til noget mindre, ikke længere laver mad hver dag, har fået hjemmehjælp til rengøring, havehjælp osv.

Analysen viser, at ældre efterladte oplever, at kontakten og besøgene fra de primære relationer, efter et stykke tid vender tilbage til samme leje som før ægtefællens død. Mange ældre efterladte beskriver, at hvis de ikke selv er opsøgende, kan der gå flere dage uden de har kontakt med andre mennesker.

Ældre efterladte beskriver, at det er betydningsfuldt at deltage i aktiviteter, hvor man kan få tiden til at gå, indgå i et socialt samvær og samtidig dele oplevelserne med andre mennesker.

In vitro kode: Hvorfor det offentlige efterspørges

Marie 74 år: *”Og derfor **kom der jo et meget stort tomrum bagefter**. Du har nogle dage med at arrangere bisættelse og få hele... med skifteret og sådan. Der har vi så, ved det, at vi har hver vores børn, der har vi haft testamente... Og man skulle samle alt det. Og det går tiden jo med. Og **når så det er ovre, alt det der, hvad skal du så?** Så må jeg sige: De tre sommer måneder, de er faktisk de værste for mig”. (I nr. 9:63).*

Signe 87 år: *”**Vi havde også både have derhjemme og en kolonihave... nå ja... vi havde både det ene og det andet (griner), og min mand han slæbte mad hjem, jeg skulle sylte og henkoge... Henkogte bønner og ærter og jeg ved ikke hvad... og pærer. Vi havde sådan et stort pæretræ. De var gode her om vinteren, når de var henkogte. (...)** **Nej, det var ikke dåser. De var henkogte. Jeg havde en stor henkogningsgryde**”. (FI nr. 3:337-340).*

Niels 77 år: *”Så når jeg kom hjem, så råbte jeg: Hej xxx. Og så hængte jeg mit tøj, og så gik jeg ud, og så lavede jeg te, og så kom jeg jo ind med bakken. Og **så satte vi os ned, og så snakkede vi om, hvordan hun har haft det, og hvordan jeg har haft det. Og nu, når jeg kommer hjem, så er der fandme ingen**. Nu er jeg begyndt at tænde lyset, for der er helt mørkt herude, og **der er ikke nogen at snakke med**”. (FI nr. 8:58).*

Laura 67 år: *”Og jeg sidder ikke og forventer, at nu har jeg ikke min søn - Han bor*

bare i xxx - og så **kan jeg ikke forstå, han ikke er her i 14 dage. Jamen det kan jeg jo godt.** Han har jo sin egen familie... Det var også igen det der med, at **vi sidder her, og vi har tiden, men vi glemmer jo, hvordan vi selv havde det, dengang vi havde små børn** at gøre ved. Der ville vi jo heller ikke fare nogen steder om aftenen, vel? Den indstilling har jeg, **at de skal komme, når de har lyst, og så er det en glæde, at de kommer**". (FI nr. 4:98).

Direkte kontakt med en offentligt ansat er relationen til at ældre efterladte kan få tiden til at gå og dele oplevelser med andre

Gustav 92 år: "De her plejehjem, plejepersonalet der kom her. Og dem har jeg et godt forhold til stadigvæk. Og jeg kommer op (til det plejehjem hvor konen døde) stadigvæk. Og jeg skal... **de har inviteret mig med en tur til Mallorca** nu her i næste måned, i oktober. **Der er jeg sådan kommet og har været med til små sammenkomster og sådan nogle ting, oppe på plejehjemmet. Det har hjulpet mig rigtig meget,** for de er så søde og så flinke. Akkurat ligesom da min kone var deroppe, og det er det... jeg får jo knus deroppe, hver gang jeg kommer". (I nr. 7:102-103).

Sonja 65 år: "**Så fortalte XXX** (en ansat på aktivitetscenteret), **at hun har yoga herinde hver tirsdag eftermiddag. Det skulle du tage og prøve.** Og så tænkte jeg: Det sker der ikke noget ved. Så tog jeg derind igen om tirsdagen, hvor de tog godt imod mig". (I nr. 5:64-68).

Laura 67 år: "Hvis der er et eller andet arrangement, og de har ikke set, at jeg har meldt mig til, enten det er et foredrag, eller... så har jeg ikke meldt mig til, fordi jeg måske ikke har set det eller lige lagt mærke til det i det blad, man selvfølgelig får... Så **kan de godt finde på at sige: Der er noget harmonikaspil, eller der er noget jazz... Er det noget, du er interesseret i?** Så skal du få en billet til det. **Det kalder jeg omsorg.** Bare det, at de tænker på en. Hvad laver du? Eller hvordan har du haft det? Eller hvis der er nogle ture eller arrangementer, **så kan de også godt finde på at ringe og sige: Skal du med på den og den tur?**". (FI. Nr. 4:157,163).

Tilbud facilitet af det offentlige skaber relationer, hvor ældre efterladte kan få tiden til at gå, indgå i socialt samvær og dele oplevelser med andre

Viola 91 år: *"Ja, **det betyder meget at have nogen at tale med.** Jeg har selvfølgelig også mine to piger, der betyder meget. Og **der er altid søde damer.** Og dem der leder det, de er også dejlige. Ja det er de i hvert fald. (...) De går alle sammen ind og tager os. (FI nr. 3:20-23).*

Viola 91 år: *"Vi spiser altså inde i caféen her, og sommertider inde i pyramiden, og det er altså middagsmad. (...) Og så **drikker vi kaffe og har det dejligt og hyggeligt**".*

Interviewer: *"Det her med at have det fællesskab med at spise sammen. Hvorfor vælger I at spise her, og ikke spise hjemme?"*

Viola 91 år: *"Det er nok **samværet med andre**". (FI nr. 3:288-300).*

Gerda 94 år: *"**Samværet med andre mennesker!**"*

Margrete 87 år: *"Ja, så kommer man da ud **i stedet for at sidde derhjemme og kukke...**"*

Lillian 77 år: *"Det er heller **ikke til at sidde derhjemme og se fjernsyn hver eneste dag**".*

Viola 91 år: *"Nej, det bliver man snart **træt af...**" (FI nr. 3:370-374).*

Agnes 79 år: *"Og så er **der jo nogle aktiviteter deroppe på xxx (plejehjem).** Vi har en forening, der hedder xxx's venner, og der **går jeg så også op, hvis det er noget, der interesserer mig.** I morgen er vi inviteret til høstfest heroppe. Men vi er bare inviteret, os hernede. Det er så sammen med beboerne. (...) Om torsdagen er der xxx's venner, og om onsdagen er der xxx – altså det er plejehjemmet. Jeg går derop, hvis der er noget, der interesserer mig. Det er fra kl. 14 til kl. 16". (I Nr. 3:155).*

Viola 91 år: *"Ja, så er vi også med til at lave mad her på centeret en gang om ugen. Og det kan du tro, at **det er dejligt, det er det. Det er i hvert fald skønt,** det er det". (FI nr. 3:343).*

Sonja 65 år: *“Og så kom jeg jo i gang med yoga. Så er jeg kommet til at tale med en anden dame derinde, som også er alene. Og så sagde hun til mig, ikke også: Ved du hvad? **Skulle vi ikke tage at gå ned i caféen** efter det her yoga og så få en kop kaffe? Og så er det blevet til, at hver tirsdag, efter det her yoga så går vi to ned i caféen og får en kop kaffe. Jeg må sige, det er ikke så meget yogaen, der trækker mig. Det er sådan noget senior yoga. Det er lige så meget det **at komme hjemmefra. Jeg skal noget. Og så den der hyggelige kop kaffe**”. (I nr. 5:70).*

Kirstine 76 år: *“At komme herved i centret. Det er det, der giver mig mest mening. Det kan jeg ikke undvære. (...) **Jeg sidder og maler om mandagen, tirsdag går jeg til keramik, onsdag går jeg til maling, og torsdag går jeg til keramik.** Og om torsdagen har jeg også med at køre ned med det, der skal brændes fra malingen. Og det henter jeg så op fredag eftermiddag. **Så jeg har faktisk noget at lave, undtagen lørdag og søndag.** (FI nr. 4:13-16).*

Det offentlige visiterer tilbud, som skaber relationer, hvor ældre efterladte kan få tiden til at gå og dele oplevelser med andre

Agnes 79 år: *“Jeg går rundt her (ved ældrebolig). Der er jo fliser hele vejen op. Og så er det, at xxx dernede, så når jeg går tilbage: **Kom lige ind og snak i fem minutter.** Jamen, det gør jeg så. Så på den måde synes jeg **hurtigt, at jeg kom til at kende nogen**”.*
(I Nr. 3:173).

Agnes 79 år: *“Der kommer ikke sådan nogen ind og besøger mig herinde (i ældrebolig) til mig. Nej. **Xxx kommer i hans kørestol. Når døren så står åben: Er der nogen hjemme?** Skal du ikke ud i dag? Så går jeg altid ud. **Så sidder vi tit herude og deler en øl og en snak en times tid** herude, hvor der har været så godt vejr”.* (I Nr. 3:223).

Sammenfatning

Vi har nu afsluttet den åbne og selektive fase, og har besvaret de tre forsknings-spørgsmål. Vi har afdækket, at ældre efterladte tillægger andre end primære relationer betydning for skabelsen af en meningsfyldt hverdag efter ægtefællens død. Vi har afdækket, at ældre efterladte tillægger seks aktører betydning for skabelse af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død. Vi har afdækket, at det offentlige ud over de primære relationer er den mest brugte aktør. Det offentlige bruges, i følge ældre efterladte, som bindeled til at skabe relationer med forskelligt formål.

Før vi præsenterer teorien fra resultatet af den teoretiske fase, vil vi præsenterer en diskussion af, hvad en teori er. Ligeledes vil vi redegøre for hvilken type teori, vi i en grounded theory optik har formuleret.

7. Teoriafsnit

Hvad er og skal en teori?

Der er ikke indenfor sociologien enighed om, hvad en teori skal indeholde, eller på hvilket abstraktionsniveau en teori kan agere. Der foregår en generel diskussion om, hvilken rolle sociologien har, og om hvorvidt teorier kun kan beskrive virkeligheden, eller om de også kan være foreskrivende. Weber er kendt for blandt andet at tage denne diskussion. Han diskuterer forholdet mellem videnskabelig erkendelse (**er**) og videnskabelige værdier (**bør**), og deres respektive pladser i forhold til videnskabeligt arbejde (Weber 2003). Webers omtale af et værdifrihedskrav er centralt i denne diskussion. Værdifrihedskravet er ofte blevet fremsat som et forsvar for videnskaben - et krav, der skal holde alt uvidenskabeligt, underforstået som værdiløst, fra videnskabelige, redelige undersøgelser (dansksociologi.dk). For det første var det ikke videnskaben, men værdi-sfæren, som Weber ønskede at forsvare mod videnskaben. For det andet mente han ikke, at værdier, forstået som forskerens subjektivitet, kan adskilles fra samfundsforskning. Det der er af betydning er, hvordan videnskabelig forskning anvendes. *"Man kan ikke drage gyldige slutninger, om det der **bør** være, alene ud fra præmisser om det der **er**"* (dansksociologi.dk).

Vores undersøgelse bidrager med en større indsigt i, hvad ældre efterladte søger, når de skal skabe en ny hverdag efter ægtefællens død. Der kan vel ligefrem være tale om, at undersøgelsen fordrer et fokus på, og en diskussion af, hvilke tiltag, der skal til, for at forebygge mistriivsel i den nye hverdag som enke. Alligevel er vores undersøgelse ikke en foreskrivelse af, hvordan forebyggende sociale indsatser til ældre efterladte **bør** se ud, men et vigtigt indlæg i debatten og en eventuel udarbejdelse heraf.

Som Weber mener vi ikke, at det er videnskabens opgave at blande sociologi med moral og politik. Videnskab kan belyse, hvorvidt problemstillinger **er**. Men **bør**, og dermed hvorvidt og hvad der skal gøres, overlades til politikerne eller socialarbejderne etc. *"Hvad vi nu videre kan tilbyde den pågældende som hjælp til at træffe dette valg er: Viden om betydningen af det han tilstræber. Vi kan lære ham, hvordan de mål, som han tilstræber og vælger mellem, hænger sammen, og hvad de betyder"* (Weber 2003:70).

Citatet udtrykker Webers tanker om forskerens rolle som en neutral person, der kan

identificere og vælge mellem egnede metoder i forhold til at opnå viden om et bestemt mål.

Juul lægger vægt på, at sociologien bør have en mere kritisk tilgang. Han mener, at det er socialvidenskabens fornemmeste opgave at interessere sig for samfundet som det **er** og **bør** være, og dermed rejse konkrete kritiske problemstillinger (Juul 2010:91). Dette er Weber ikke modstander af, så længe det er værdierne, der er forskningsobjektet, og ikke forskerens egne vurderinger, der bliver centrale for undersøgelsen. Han erkender, at så længe der er tale om samfundsforskning, vil det emne, som forskerne udvælger, på den ene eller anden måde have betydning for ham selv og hans publikum, og derfor være af et værdiladet forhold (dansksociologi.dk).

Er det muligt at lave værdifrie undersøgelser?

Weber har desværre aldrig udtalt sig om, hvordan forskere operationelt kan forholde sig værdifrit i forhold til metoden. Fuldstændigt værdifrie undersøgelser anser vi for at være et ideal. Det er vores mål, at den udviklede teori ikke skal være forevisende. Men implicit vil den som sagt have et skær af fordringer om forbedringer af den nuværende tilstand for ældre efterladte, alene ud fra det faktum, at vi har lavet undersøgelsen. Vi har valgt et problemfelt, ældre efterladte, fordi vi ser en problematik, hvor flere ældre efterladte lever i mistriivsel. Vi kan derfor ikke beskrive os selv som helt værdifrie. Selve undersøgelsens analyse af empirien er værdifri i det omfang, at den i fænomenologisk forstand, og gennem en tilgang funderet i grounded theory, er befriet fra vores personlige erfaringer, indignation eller hypoteser om, hvad og hvori problemet består. Vi er enige med Weber i, at de endelige socialpolitiske beslutninger er politikernes eller socialarbejdernes og ikke forskernes. Vores teori vil omhandle **er**, for som Weber skriver: *“Videnskaben skal ikke anmase sig til at tro, at den kan levere alle de nødvendige præmisser til at afgøre, hvordan nogen bør være”* (dansksociologi.dk).

Abstraktionsniveau for den udviklede teori

Hvilke former for teorier mener vi, kan emergere fra empirien i en grounded theory optik, og hvilken type teori har vi udviklet?

Glaser og Strauss skriver, at grounded theory er et opgør med testning og verificering af teori. *“Det var tillige sigtet at befri den kvalitative forskning for beskyldninger om subjektivitet og tilfældigheder, ved at sikre en solid metodologisk basis”* (Bryderup 2010:45, Glaser et.al. 1967). *“Glaser og Strauss definerer teori som forbindelse mellem begreber, kategorier og dimensioner”* (Bryderup 2010:45).

Hartmann skriver generelt om teorier:

”Indenfor de empiriske videnskaber har en teori til opgave at beskrive virkeligheden. Den er en slags billede eller en repræsentation af, hvordan man tror virkeligheden er. En teori beskriver naturligvis ikke hele virkeligheden, men bare en del af den. En sådan virkelighed, eller et afgrænset område af virkeligheden, kaldes for teoriens domæne” (Hartmann 2005:28).

Hartmann fortsætter og konkluderer, at teorier, funderet i data *”placrer sig altså imellem mindre arbejdshypoteser og altomfattende store teorier”* (Hartmann 2005:28). Når der udvikles teorier med udgangspunkt i grounded theory, bliver der således ikke udviklet grand theory om et generelt fænomen (Guvå og Hylander 2005:12, Olsen 2002:81). Derimod udvikles viden om det undersøgte forskningsområde. Merton beskriver dette som middle-range theories. (Bryderup 2010:47).

Teori, der udvikles i dette speciale, beskriver virkeligheden som den fremstår for ældre efterladte, om den betydning de tillægger det offentlige for skabelse af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død. Teorien vil have en ”middle-range” rækkevidde, og forventes at kunne være generelt dækkende for andre end de interviewede informanter. Det er dels de anden ordens konstruktioner, hvormed empirien hæves fra det konkrete til det abstrakte, der argumenterer for dette, samt vore overvejelser og begrundelse for valg af informanter. Ligeledes, og måske endnu vigtigere, er der jfr. det fænomenologiske begreb intersubjektivitet, en fælles oplevelse af, at virkeligheden mellem individer i en lignende situation, hvor: *”... der er mange individer, der placerer sig i nærheden af hinanden og derfor får en høj grad af fælles erfaringer...”* (Jørgensen 2008:229). Det er netop disse fælles erfaringer, teorien afspejler. Strauss og Corbin skriver om den mulige generaliserbarhed af funderede teorier: *”The idea is to raise the concept of the study to a more abstract level, where it can have broader applicability, but at the same time remain grounded in data”* (Corbin 2008: 102).

Dette giver afsæt til dette speciales næste diskussion. Hvilken type teori er det, vi mener at kunne genere på baggrund af vores forskningsfelt, undersøgelsesspørgsmål og indsamlede empiri?

Faktisk eller formel teori

For at definere hvilken type teori, vi mener at kunne udvikle på baggrund af empirien,

har vi hentet inspiration i begreberne **faktiske** og **formelle** teorier, og ligeledes begreberne **enheder** og **processer**. Både Glaser og Strauss, og senere Strauss og Corbin, arbejder med disse begreber (Hartmann 2005, Guvå og Hyllander 2005).

Definitionen på faktiske teorier er, at disse omhandler en bestemt gruppe mennesker. Formelle teorier beskriver et bestemt fænomen. Corbin og Strauss eksemplificerer dette med, at en faktisk teori eksempelvis kunne omhandle huskøberes oplevelse af handler, hvorimod en formel teori kun omhandle handler generelt (Corbin et.al. 2008:102-103).

Det er afgørende, at vi træffer valget om, hvilken teori vi søger at udvikle, da dette vil have betydning for, hvilke informanter vi søger: *"It is the approach to data collection, that is different"* (Corbin 2008:102). I grounded theory søges netop de informanter, der menes at kunne sige mest muligt om fænomenet.

Udvikling af en faktisk teori med generelt sigte

Vi har udviklet en teori, der kan afdække undersøgelsesspørgsmål 2 og 3

Forskningsspørgsmål 2

Hvem tillægger ældre efterladte en betydning for skabelse af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død?

Forskningsspørgsmål 3

Til hvad tillægger ældre efterladte det offentlige en betydning for skabelsen af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død?

Der kan argumenteres for, at undersøgelsesspørgsmålet indeholder både en faktisk gruppe, defineret som "ældre efterladte", og fænomenerne "hverdag" og "det offentlige". Spørgsmålet er således, som i Strauss og Corbins illustration af dilemmaet om faktisk eller formel teori, hvor vores teori placerer sig.

Da det ikke er fænomenet at skabe "en meningsfuld hverdag", uanset alder, eller bare generelt, hvad det vil sige at skabe en meningsfuld hverdag, vi undersøger, ej heller det offentliges betydning generelt, udvikles en **faktisk** teori med et generelt sigte om, hvilken betydning ældre efterladte tillægger det offentlige for skabelsen af en ny hverdag efter ægtefællens død.

At afgrænse og definere en faktisk gruppe kan være udfordrende, for hvad, og hvor bredt dækker den faktiske gruppe? Undersøgelsen arbejder med en gruppe af mennesker, ældre, defineret som en faktisk gruppe: Mennesker over 65 år, bosiddende i Danmark, der har mistet deres ægtefælle. Denne gruppe defineres i undersøgelsen som "ældre efterladte".

Betyder denne indsnævring, at den udarbejdede teori kun siger noget de informanter, hvorfra der er indsamlet empiri? Det mener vi ikke. Hartmann beskriver generelle faktiske teorier om: "... *noget, der er mere generelt end for et snævert domæne... En generel faktisk teori kan handle om mennesker, der har en sygdom, uanset hvilken sygdom, der måtte være tale om*" (Hartmann 2005:74). Præciseringen af den faktisk definerede gruppe "ældre efterladte", hjælper os til at definere om, hvem vi konkret mener at kunne sige noget generelt om. Vi mener med teorien, at kunne sige noget generelt om ældre efterladdes oplevelse og meningstillæggelse af dels fænomenet "hverdagen efter ægtefællens død" og ligeledes det offentliges betydning".

Sammenfatning

I forhold til nærværende undersøgelse betyder dette, at der udvikles en faktisk generel teori om ældre efterladte, funderet i den indsamlede empiri.

Enheder og processer

I grounded theory arbejdes der yderligere med begreberne **enhed** og **processer**. **Enheder** beskriver hvordan det er at være noget (ældre efterladt), og teorier om **processer** retter sig imod, hvordan det er at *blive* noget (at blive ældre efterladt).

Det har været udfordrende at indplacere vores undersøgelse i disse kategorier, da netop vores undersøgelse lægger sig et sted midt i mellem.

Vi definerer "at skabe en ny hverdag efter ægtefællens død" som en proces hen imod at skabe "ny hverdag" som "ældre efterladt". Rent faktisk og tidsmæssigt indtræder den nye hverdag i det øjeblik ægtefællen dør. Dette kunne tale for en teori om enheder. Omvendt handler Forskningssspørgsmålene hvem og til hvad ældre efterladte tillægger betydning for skabelsen af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død, hvorfor vi mener, at der må være tale om udvikling af en procesteorie. Det er noget, der sker over tid.

Empirien beskriver, hvordan ældre efterladte, ofte i forbindelse med ægtefællens sygdom, får kontakt med det offentlige, eksempelvis igennem en plejehjemsplads, hjemmehjælp, hospice etc. Denne kontakt ekspanderer ofte, således at det offentlige inddrages og anses som en naturlig del af hverdagen. I andre tilfælde, er det det offentlige manglende tilstedeværelse, der italesættes og efterlyses. Herved bekræftes de ældres forventning om det offentlige deltagelse. I begge tilfælde er der tale om en udvikling af et forhold, eller en efterlysning af et forhold, til det offentlige.

Sammenfatning

Nærværende projekt søger at udarbejde en generel faktisk teori om ældre efterladtes oplevelse af det offentlige betydning for processen: at skabe en meningsfuld hverdag i perioden efter deres ægtefælles død.

Empirisk funderet teori

Empirisk funderet teori om, hvilken betydning ældre efterladte tillægger det offentlige for skabelsen af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død

En forandret hverdag efter ægtefællens død

De fleste ældre, der mister deres ægtefælle, beskriver en intens sorg. På trods af, at dødsfaldet ofte er ventet, er ældre efterladte ofte uforberedte på de store forandringer, ægtefællens død medfører i hverdagen. Mange ældre efterladte betegner ægtefællens død som deres livs største omvæltning.

Den første tid lige efter dødsfaldet

Den første tid efter ægtefællens død går ofte med at planlægge eksempelvis bisættelse/begravelse, stillingtagen til boskifte, og andre praktiske gøremål. Der er en naturlig kontakt og opmærksomhed fra familien, venner, præsten etc. Mange ældre efterladte har i denne periode endnu ikke forstået, hvor omfattende forandringen af hverdagen er blevet.

Efter den første tid oplever mange ældre efterladte, at opmærksomheden, besøgene og omsorgen fra de primære relationer aftager. Ældre efterladte oplever fortsat, at sorgen på dette tidspunkt er den samme, eller endda mere intens.

Primære relationer er en stor hjælp, men det er ikke nok

Kontakten med de primære relationer beskrives som

- **Uvurderlig hjælp og ubetinget tilstedeværelse**
- **Mulighed for at dele minder**

Ældre efterladte får ofte den omsorg, hjælp og praktisk bistand de ønsker og forventer fra deres primære relationer.

Det følelsesmæssige bånd til de primære relationer kan medføre en ambivalens i forhold til, hvor meget og til hvad, ældre efterladte ønsker at involvere de primære relationer i hverdagen efter ægtefællens død. En vigtig faktor er, at hverdagen, på næsten alle områder er forandret for den ældre, hvorimod hverdagen forbliver den samme for ældre efterladtes primære relationer.

Der er en ambivalens i forholdet til primære relationer efter ægtefællens død, og nogle ældre efterladte oplever, at de

- **Tager hensyn og ønsker at skåne primære relationer**
- **I nogle tilfælde bevidst fravælger de primære relationer**

Ældre efterladte ønsker ofte ikke at belaste eller påvirke deres primære relationer med deres sorg. Ældre efterladte har ofte stor forståelse og respekt for, at de primære relationer selv er i sorg, og har en travl hverdag, og ønsker ikke at belaste dem yderligere.

Ældre efterladte forventer ikke, at de primære relationer kan forstå eller afhjælpe tabet mere end de allerede gør. Ældre efterladte tager hensyn og ønsker at skåne primære relationer fra bekymringen om, hvor svær og forandret den nye hverdag er.

Det offentlige er en betydningsfuld aktør i skabelsen af en ny hverdag for ældre efterladte

Der er flere årsager til, at ældre efterladte inddrager det offentlige i skabelsen af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død. Kontakten til, og hjælpen fra, primære relationer er for mange ældre efterladte ikke tilstrækkelig til at skabe en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død. Ældre efterladte tillægger derfor andre aktører, og i særlig grad det offentlige, en stor betydning for skabelse af indhold og mening i den nye hverdag som enke.

Begrebet: "det offentlige", er dækkende for de institutioner og personer, der nævnes af ældre efterladte, eksempelvis kommune, aktivitetscenter, ældrebolig, hjemmeplejen, lægen etc.

Ældre efterladte har nået en alder, hvor mange af dem, de tidligere ville have brugt og delt svære situationer med, selv er syge, har en syg ægtefælle eller er døde.

Ældre, der mister sin ægtefælle, oplever ofte ensomhed, mangel på sociale relationer og manglende indhold og mening i hverdagen.

Det er både på bevidst og ubevidst plan, at de ældre efterladte inddrager offentlige aktører i skabelsen af en ny hverdag. Selvom ældre efterladte har tæt kontakt med nærmeste familie og et ressourcestærkt netværk, beskriver ældre efterladte, at det offentlige er en støtte og bidrager til at skabe mening og indhold i hverdagen efter ægtefællens død.

Det offentlige er bindeled til at skabe relationer

Det offentlige er bindeled til at skabe relationer

- Hvor ældre efterladte kan tale om og få forståelse for, hvor forandret hverdagen er efter ægtefællens død.
- Hvor ældre efterladte kan være noget for andre og føle sig bekræftet i hverdagen efter ægtefællens død.
- Hvor ældre efterladte kan få tiden til at gå, indgå i socialt samvær og dele oplevelser med andre.

Direkte kontakt med professionelle, offentligt ansatte er en betydningsfuld relation for ældre efterladte

Professionelle, offentligt ansatte har betydning i den direkte "en-til-en" relation. Ældre efterladte beskriver offentligt ansatte som fortrolige, hvor man kan dele svære emner, uden at skulle tage et følelsesmæssigt hensyn. Det er betydningsfuldt, at offentligt ansatte indbyder til samtaler, henvender sig til ældre efterladte og inviterer dem til at deltage i aktiviteter. Det er betydningsfuldt, at offentligt ansatte italesætter ægtefællens død og spørger til den nye hverdag.

Relationen, der opstår mellem offentligt ansatte og den pårørende til den døende, har stor betydning for perioden efter ægtefællens død.

Der opstår ofte en betydningsfuld relation til de offentligt ansatte, der tog del i den sidste pleje af den afdøde ægtefælle. Der er tale om en relation, hvor den ældre efterladte delte private og følsomme emner med en fremmed (offentlig) person.

Ældre efterladte beskriver et asymmetrisk afhængighedsforhold. De er ført sammen, grundet en situation: ægtefællens sygdom. Den offentligt ansattes relation til den ældre efterladte er betinget af ægtefællens sygdom. Omvendt er den ældre efterladtes relation til den offentligt ansatte betinget af det kaos og tyngde, som ægtefællens sygdom og forestående død medfører. En psykisk belastning, som ikke ophører ved ægtefællens død. Derimod ophører den offentligt ansattes tilstedeværelse ofte ved ægtefællens bortgang, da dennes tilstedeværelse alene var knyttet til pleje af ægtefællen.

Den ældre efterladte kan sidde tilbage med en oplevelse af en brudt relation og et behov for at tale om, og dele oplevelsen af forløbet med den offentligt ansatte. Manglende kontakt efter ægtefællens død kan opleves som svigt og ligegyldighed.

Denne inkongruens mellem den ældre efterladtes og det offentlige forståelse af situationens og relationens betingelser, kan få en markant negativ betydning for den ældre efterladtes skabelse af en ny hverdag. Den manglende opfølgende kontakt kan blive kilde til frustration eller afmagt, når en relation som den ældre efterladte forventede ville fortsætte efter dødsfaldet, ophører uden en afslutning.

I de tilfælde, hvor der fra offentlig side følges op på ægtefællens død, oplever ældre efterladte forståelse og anerkendelse for sorgen og forandringen i hverdagen.

Ældre efterladte tillægger det betydning, at offentligt ansatte i eksempelvis aktivitetscentre eller hjemmeplejen drager omsorg, giver et knus, spørger til den ældre efterladtes hverdag etc.

Det offentlige faciliterer mulighed for at skabe relationer

Det offentlige faciliterer, gennem eksisterende tilbud, mulighed for at indgå i relationer. Det kan eksempelvis være aktivitetscentre, plejehjem, hospice og i kirkeligt regi etc., hvor det er muligt at dele oplevelser og få tiden til at gå samme med andre mennesker. Tilbud faciliteret af det offentlige kan ligeledes give grundlag for betydningsfulde venskaber, hvor ældre efterladte oplever at være noget for andre og at føle sig

værdsat. Mange ældre efterladte, der deltager i aktiviteter faciliteret af det offentlige, knytter her nye relationer, som de tillægger stor værdi og betydning. Nogle af de nye relationer kan udvikle sig til primære relationer. Ældre efterladte kan bruge de relationer til at dele erfaringer og oplevelser omkring sygdomsforløbet, dødsfaldet og den nye hverdag som enke.

Det er betydningsfuldt for ældre efterladte at kunne komme steder i nærområdet, der er let tilgængelige, og hvor de oplever, at rammerne er sat og aktiviteterne er tilrettelagt, hvor der tilbydes aktiviteter, der kan udfylde tiden i en ellers lang hverdag.

Det offentlige visiterer tilbud, der giver mulighed for at skabe relationer

Tilbud, der grundet funktionsnedsættelser er, visiteret af det offentlige, eksempelvis ældrebolig og genoptræningstilbud, giver mulighed for at møde nye mennesker, der kan blive til meningsfulde relationer. At bo i en ældrebolig, øger sandsynligheden for at indgå i nye relationer og møde andre efterladte. Ældreboligers arkitektoniske udformning og indretning, med et lettilgængeligt miljø, og en beboersammensætning af mange ældre, samt det, at boligerne er forbundet indbyrdes, og eventuelt også forbinder dem til et plejehjem eller et aktivitetscenter, har en (ofte ubevidst) afgørende betydning for, at den ældre efterladte benytter offentlige tilbud og skaber sociale relationer.

Konkrete forslag til forbyggende arbejde for at forebygge ældre efterlattes mistrivsel

- Opfølgende og afsluttende samtale efter dødsfaldet med den offentligt ansatte, der har været involveret i den sidste tid.
- Et øget fokus fra offentlig side på at palliation indbefatter sorgarbejde.
- Kommunalt tilbud om et hjemmebesøg hos ældre efterladte efter ægtefællens død, for at identificere de efterladte, der har behov for støtte med henblik på forebyggelse af mistrivsel.
- Invitation fra det lokale aktivitetscenter efter ægtefællens død.
- Offentligt ansatte kan være et afgørende bindeled til at informere, vejlede og guide ældre efterladte om de tilbud og muligheder, der foreligger i offentligt regi eller fra interesse- og patientforeninger, eksempelvis besøgsvenner, aktiviteter og sorggruppetilbud.

8. Konklusion og perspektivering

Konklusion

Dette speciale har afdækket, at ældre efterladdes potentielle mistrivsel kan betegnes som et socialt problem, og kan afhjælpes eller forebygges igennem socialt arbejde.

Specialets undersøgelse viser, at ældre efterladte tillægger andre end primære relationer betydning for skabelsen af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død. Den mest omtalte aktør, ud over de primære relationer, er det offentlige. Det offentlige er i denne kontekst de institutioner og personer, som ældre efterladte tillægger betydning.

Det offentlige er bindeled til at skabe relationer, hvor ældre efterladte kan skabe mening og indhold i hverdagen efter ægtefællens død. Det offentlige tillægges betydning på tre måder:

- Direkte kontakt med professionelle
- Tilbud faciliteret af professionelle
- Tilbud visiteret af det offentlige

Specialets undersøgelse viser, at ældre efterladte tillægger fem aktører, ud over primære relationer, betydning for skabelsen af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død. Den betydning ældre efterladte tillægger det offentlige, er således ikke enestående. Andre aktører kan og bidrager til at skabe en meningsfuld hverdag for ældre efterladte.

Specialets undersøgelse viser, at ældre efterladte beskriver det offentlige som kompletterende til de primære relationer. Ældre efterladte bruger det offentlige, fordi de ikke ønsker at belaste deres primære relationer, og skåner og beskytter dem fra sorgens dybde og varighed. Undersøgelsen viser, at ældre efterladte ikke forventer og ikke ønsker, at deres primære relationer alene kan eller skal skabe en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død.

Ældre efterladte bruger det offentlige rigtig meget – både bevidst og ubevidst. Det offentlige omtales som en naturlig og forventet aktør i tiden efter ægtefællens død. Det offentlige bruges, fordi det udbyder tilbud til ældre, og tillægges dermed en stor betydning efter ægtefællens død. Det offentlige tilbyder tiltag og indsatser, som ikke bevidst er udarbejdet med det formål at støtte ældre i skabelsen af en ny hverdag og

forbygge mistrivsel, men ved at benytte eksisterende tilbud, skabes dette, og mistrivsel forebygges.

Det offentlige bruges som bindeled til at skabe relationer, hvor ældre efterladte

- kan tale om og få forståelse for, hvor forandret hverdagen er efter ægtefællens død
- kan være noget for andre og føle sig bekræftet
- kan få tiden til at gå, indgå i socialt samvær og dele oplevelser med andre

Sammenfattende kan det konkluderes, at ældre efterladte tillægger andre end primære relationer betydning for skabelsen af en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død. Det offentlige er den vigtigste sekundære aktør, og kompletterer, sammen med andre aktører, det de primære relationer kan tilbyde. Det offentlige benyttes, fordi ældre efterladte ønsker at beskytte primære relationer, og samtidig har ting de ikke ønsker at involvere primære relationer i. Det offentlige benyttes, fordi det tilbyder eksisterende og veletablerede tilbud, der bruges til at skabe relationer, som kan skabe mening og indhold i hverdagen.

Perspektivering

Vi har med denne undersøgelse og empirisk funderede teori udviklet, hvad vi mener, er et kvalificeret bidrag til udvikling af tilbud til forebyggelse af mistrivsel blandt ældre efterladte. Vi har afdækket, at ældre efterladte på flere områder indenfor det offentlige beskriver, at der udføres socialt arbejde, der har stor betydning for at skabe en meningsfuld hverdag efter ægtefællens død.

Undersøgelsen viser, at det ikke nødvendigvis kræver flere ressourcer fra det offentlige at lave en indsats, der afhjælper mistrivsel hos ældre efterladte. Tværtimod viser undersøgelsen, at mange allerede udbudte tilbud fra det offentlige, bruges af ældre efterladte til at skabe en meningsfuld hverdag. En omorganisering og udvidelse af eksisterende tilbud til ældre generelt kan naturligt involvere sorgarbejde, og dermed hjælpe til at forebygge mistrivsel hos ældre efterladte.

Vores teori henvender sig bredt, både til ældre selv, pårørende, professionelle og på

socialpolitisk niveau. Den har en stor anvendelighed i praksis. Den har både en deskriptiv og forklarende karakter. Vores afdækning af forholdet mellem primære relationer og det offentlige giver ny viden til debatten om, hvordan vi må forstå den forandrede hverdag efter ægtefællens død.

Den indeholder desuden beskrivelser fra de ældre af konkrete tiltag, som de efterlyser, og som allerede vil kunne udføres i praksis indenfor den eksisterende lovgivning og inden for eksisterende struktur og tilrettelæggelse af det sociale arbejde rettet ældre i Danmark.

Vi håber således, at vores undersøgelse kan skabe fokus på de initiativer indenfor det offentlige, der allerede nu fungerer, og skabe fokus på og viden om de steder, hvor ældre efterladte efterspørger tilbud fra det offentlige.

9. Referenceliste

- Boolsen**, M. W. 2010: "Grounded theory". I: Brinkmann, S. og Tanggaard, L.: "Kvalitative metoder, en grundbog". Hans Reitzels Forlag. København
- Brinkmann**. S. & Tanggaard. L. **2010**. Kvalitative metoder – en grundbog. Hans Rietzels F 2010. København K. DK.
- Bryderup**, I. M. 2010: "Ungdomskriminalitet, socialpolitik og socialpædagogik - Biografiske interview med unge om straf og behandling". Forlaget KLIM, Aarhus N.
- Corbin**, J. og **Strauss**, A. **1998**: Basics og Qualitative Research – 2e. Sage Publication.
- Corbin**, J. og **Strauss**, A. **2008**: Basics og Qualitative Research 3e. Sage Publication.
- Dalsgaard**, K. M. , Jacobsen, M. H. og Wansele, J, F. **2013**: Dødens dualitet. I: Omsorg – Nordisk tidsskrift for pallitiv medicin. N1. 1 – 2013 Bergen. Fakkbokforlaget.
- Brünner**, R.N. og Andersen **2011**: Er gamle mennesker sorg andenrands sorg? I: Palliativt Videnscenter 2011: Når to bliver til én. Omsorg for ældre efterladte. Palliativt Videnscenter.
- Bergmark, A. & Lundström, T (2006)**: Mot en evidensbaseret praktik? - Om färdretningen i socialt arbete. Socialvetenskaplig tidsskrift, nr. 2. 2006.
- Campbell**. D. **1978**: Qualitative knowing in action research. In P.Brenner og M. Brenner: the social contexts of method London. Croom Helm.
- Ejrnæs**. M og **Guldager**. J. : Helhedssyn og forklaring i sociologi, socialt, sundhedsfaglig og pædagogisk arbejde. Akademisk forlag **2010**
- Ejrnæs**. M. & Monrad.M. **2013**. Sociale problemer og teorier i: Guldager. J. & Skytte.M. 2013. Socialt arbejde – teorier og perspektiver. Akademisk Forlag. København. DK
- Guldager**. J. & **Skytte**. M. **2013**. Socialt arbejde – teorier og perspektiver. Akademisk Forlag. København. DK

- Guvå. G. & Hylander. I. 2005.** Grounded Theory - et teorigenererende forskningsperspektiv. Hans Rietzels Forlag. København K. DK
- Hartman, J. 2005:** Funderet Teori. Udvikling af teori på empirisk grundlag. KBH. Aliena.
- Højlund, P. & Juul, S. 2009:** Anerkendelse og dømmekraft i socialt arbejde. KBH. Hans Rietzelsforlag.
- Jacobsen, M, H. 2013:** Gerontofobi. I: Omsorg – Nordisk tidsskrift for pallitiv medicin. N1. 1 – 2013 Bergen. Fakkbokforlaget.
- Jacobsen. M.H., Kristiansen. S., & Prieur.A. 2002** Liv, fortælling, tekst . Strjftog i Ivalitativ sociologi. Aalborg Universitetsforlag. Aalborg. DK.
- Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. 2005:** Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv. KBH. Hans Reitzels Forlag.
- Jørgensen, A. 2008:** Hermeneutik, fænomenologi og interaktionisme – tre sider af samme sag. I: Jacobsen, M.H og Pringle, K. At forstå det sociale. KBH: Akademiske Forlag.
- Juul, S. og Pedersen, K.B. 2012:** Samfundsvidenskabernes Videnskabsteori. En indføring. KBH: Hans Rietzels Forlag.
- Krogstrup. H.K. 2001:** Kampen om evidens. Hans Rietzels forlag
- Kvale, S. og Brinkmann, S. 2009:** InterView – Introduktion til et håndværk. KBH: Hans Rietzels Forlag.
- Høgsbro, K. 2009:** http://www.soc.aau.dk/fileadmin/user_upload/FoSo/Arbejds-papirer/Nr9-Detsociale-arbejdes-praksis.pdf
- Lundgaard, C. 2013:** Forebyggende hjemmebesøg, I: Palliativt Videnscenter 2013: Når to bliver til én. Omsorg for ældre efterladte. Palliativt Videnscenter.

Nissen, M. A, Pringle, K. & Uggerhøj, L. **2012**: Magt og forandring I socialt arbejde. KBH: Akademisk Forlag.

Nissen, M. A. **2010**: Nye horisonter i socialt arbejde – En refleksionsteori. KBH: Akademisk Forlag.

Olsen, H. **2002**: Kvalitative kvaler. Kvalitative metoder og danske kvalitativ interviewundersøgelses kvalitet. DK: Akademisk Forlag.

Olsen, H. **2003**: Kvalitative analyser og kvalitetssikring. Sociologisk forskning nr. 1. s. 68-103

Palliativt Videnscenter. 2013: Når to bliver til én. Omsorg for ældre efterladte. Palliativt Videnscenter.

Payne. M.: Teorier i socialt arbejde. Hans Reitzels forlag 2005

Pawson. R. **2006**: Realist methodology: the Building Blocks of Evidence. Kap. 2. Evidence-based policy. A Realist Perspektiv.

Platz M, Swane C. **2012** Ind og ud af social ensomhed i alderdommen: Analyse af data fra Ældrebasen. www.egv.dk; http://www.egv.dk/media/57422/ind_i_og_ud_af_ensomhed_analyse.pdf

Rieper. O. & **Hansen**. O. F. **2007**: metodede-batten om evidens. KBH: AKF

Rubington. E. & **Weinberg**. M.S. 2011: The study of social problems, Oxford university press. Kap. 1.

Simons. H. **2004**: Utilizing Evaluation Evidence to Enhance Professional Practice. Evaluation 10 (4) s. 410-429.

Swane, C. E. og **Tellervo**, J. **2013**: "Når to bliver til én" – omsorg for ældre efterladte. I: Omsorg – Nordisk tidsskrift for palliativ medicin. N1. 1 – 2013 Bergen. Fagbokforlaget.

Swane 2013: Fagblad gerontologi nr. 4. 2013

Zahavi, D. 2010: Fænomenologi. Roskilde Universitets Forlag.

Weber, M(2003): Max Weber udvalgte tekster(red) Heine A, Bruun H og Kaspersen L. København. Hans Reitzels forlag.

Ph.d. afhandlinger og forskning:

O'Connor, M. 2006: Ph.d. afhandling Aarhus Universitet. ([http://pure.au.dk/portal/da/publications/a-quantitative-psychological-study-of-posttraumatic-stress-disorder-in-elderly-bereaved-people-and-the-impact-of-personality-on-the-grief-reaction\(51827db0-c242-11de-a30a-000ea68e967b\).html](http://pure.au.dk/portal/da/publications/a-quantitative-psychological-study-of-posttraumatic-stress-disorder-in-elderly-bereaved-people-and-the-impact-of-personality-on-the-grief-reaction(51827db0-c242-11de-a30a-000ea68e967b).html))

Guldin, M.2012: Ph.D. afhandling. Aarhus Universitet. http://cap.au.dk/fileadmin/www.cap.au.dk/PDF/Phd_afhandling_Bereavement_in_Healthcare.pdf [www.pavi.dk\(3\)](http://www.pavi.dk(3)) (<http://www.pavi.dk/forskningogudvikling/andreprojekter/12-08-09/2898741458.aspx>).

www.PAVI.dk (3)

http://www.pavi.dk/Libraries/Projekter_forskning_og_udvikling/At_v%c3%a6re_p%c3%a5r%c3%b8rende.sflb.ashx

Artikler:

www.b.dk

<http://www.b.dk/nationalt/krisehjaelp-til-efterladte-aeldre>

www.kristeligt-dagblad.dk 2012

<http://www.kristeligt-dagblad.dk/artikel/436551:Danmark--Hjaelp-paa-vej-til-aeldre-i-sorg>

www.kristeligt-dagblad.dk 2014

<http://www.kristeligt-dagblad.dk/artikel/546005:Danmark--Opgoer-med-forstaaelsen-af-sorg>

dansksociologi.dk

<http://dansksociologi.dk/artikler/Hans%20H%20B.pdf>

Hjemmesider

www.danske-seniorer.dk

<http://www.danske-seniorer.dk/site/om-os/>

www.socialrdg.dk

<http://socialrdg.dk/Default.aspx?ID=4905>

www.dst.dk

<http://www.dst.dk/da/Statistik/emner/doedsfald-og-middellevetid/doedsfald.aspx>

www.egv.dk

http://www.egv.dk/media/57425/ind_i_og_ud_af_ensomhed.pdf

www.folkekirken.dk

[http://www.folkekirken.dk/folkekirkens-arbejde/sorggrupper/.](http://www.folkekirken.dk/folkekirkens-arbejde/sorggrupper/)

www.gerontonet.dk

http://www.geronet.dk/default2.asp?active_page_id=57

www.pavi.dk

www.pavi.dk(1)

[http://pavi.dk/Libraries/projekter/Doedssted_i_Danmark_i_perioden_2004-2006.sflb.ashx\)](http://pavi.dk/Libraries/projekter/Doedssted_i_Danmark_i_perioden_2004-2006.sflb.ashx)

www.pavi.dk(2)

(<http://www.pavi.dk/efterladte/uddannelsesbog.aspx>)

www.sst.dk

http://www.sst.dk/publ/Publ2011/SYB/Palliation/PalliativeIndsats_anbef.pdf

www.marselisborg.org:

<http://marselisborg.org/Files/Files/Aktivtaeldreliv/Rapporter/Aeldre-og-ensomhed-hvem-hvorfor-og-hvad.pdf>

www.retsinfo.dk

Socialstyrelsen(1)2013

<http://www.socialstyrelsen.dk/aeldre/forebyggelse-og-sundhed/filer/ProjektbeskrivelseForebyggelseafselvmordsadfrdblandtdreOffentliggjort.pdf>

Socialstyrelsen(2)2013

<http://shop.socialstyrelsen.dk/collections/aeldre/products/aeldre-i-risiko-for-nedsat-funktionsevne-sociale-indsatser-der-virker>

www.who.int

<http://www.who.int/cancer/palliative/definition/en/>

10. Bilag

Bilag 1. A

Eksempel på fremsendt mail

Hermed et udkast til vores færdige teori om, **hvilken betydning ældre efterladte tillægger det offentlige for skabelse af en ny hverdag efter ægtefællens død.**

Inden du læser teorien, er det vigtigt for os, at understrege, at teorien kun siger noget om det offentliges betydning, og hvorfor det offentlige tillægges en betydning for ældre efterladte.

Teorien er resultatet, af analysen af kvalitative interviews med 28 ældre efterladte.

Vi vil gerne bede dig, tænke over og skrive et par linjer om hvorvidt du kan

- Genkende noget af det der er formuleret i teorien
- Finder teorien anvendelig for dit arbejde med ældre efterladte

Bilag 1. B: svar fra informanter

- *Det er spændende læsning.*

Jeg kan sagtens genkende det beskrivende. Det er netop det, der blev talt om i "Sorggruppen", og hvad jeg oplever med enker jeg har forbindelse til.

Jeg kan fuld ud give dig medhold i, at det offentlige skal spille en større rolle vedr. at være bindeled til at skabe relationer og have en mere aktiv rolle i forhold til efterladte.

Jeg håber du kan bruge mit svar

Svar fra Enke

- *Jeg kan genkende det allermeste af det, I skriver. I rammer virkelig plet.*

Bilag 1 C: Svar fra professionelle og politikere

- *Hvor er det godt at I har afdækket DET, jeg vidste det heller ikke. Jeg ved at det er virkelig hårdt arbejde I er i gang med lige nu, fortsat rigtig god arbejdslyst. Jeg glæder mig til at se det færdige resultat og jeg håber at I vil sende det til mig, jeg vil tage Jeres resultat med mig i min undervisning til efterladte og også i det små spørge ind til, hvem i det offentlige som havde betydning for hvordan de mestrede deres nye tilværelse.*

Sorggruppeleder

- *Spændende læsning og jeg genkender det hele: Problemer, behov og forklaringer - alle genkendelige.*

Projektleder Palliativt Videnscenter

- *Jeg kan genkende alle problemstillingerne og finder også teorien anvendelig i arbejdet med ældre efterladte. Jeg har disse kommentarer:*

Ja, der er brug for en eftersnak med de professionelle, som man tit har fået et nært forhold til. Denne eftersnak kan så føre til, at bolden gives videre fra disse omsorgspersoner til fx:

- *Aktivitetscentre*
- *Visitor med henblik på at flytte i ældrebolig (forudsat den efterladte opfylder kriterierne herfor)*
- *Formidling af kontakt til frivillige organisationer, som har besøgsvenner eller tilbud om samvær. Vi har i Ældre Sagen fx mange tilbud, der retter sig til ensomme og efterladte. De fremgår af vores hjemmeside. Søg lokalafdelinger og find den på Danmarkskortet, hvor der er kontaktoplysninger. Der er fx livsmodskurser, suppekøkkener, værksteds- og madlavningsaktiviteter for mænd osv.*

Summa summarum er der i virkeligheden brug for, at kommunerne etablerer enkerådsgivninger, som samler de tilbud kommunen har til ældre efterladte, hvad enten de er mænd eller kvinder.

Chefkonsulent ældresagen

- *Jeg kan nikke bekræftende til mange af de dimensioner omkring tab af ægtefælle i alderdommen, som du beskriver. Eksempelvis har jeg også i mit speciale om sorg efter tab af en ældre partner også konkluderet, at mange ældre efterladte søger at skåne deres omgivelser (herunder bl.a. tætte relationer som børn) for deres sorg, fordi de ikke føler at sorgen er berettiget, fordi deres omgivelser har deres eget liv og fordi ikke vil belemre dem med brok. Det betyder at de kommer til at betragte deres sorg som en andenrangssorg.*

Interessant og meget relevant afsnit om hvordan aktører i det offentlige system dels kan være værdifulde i forhold til at hjælpe den efterladte i sorgen, dels hvordan de kan fungere som et bindeled til at skabe nye sociale relationer blandt ligsindede ældre efterladte. Jeg savner dog en mere fast definition af, hvad du mener med 'det offentlige', som det er beskrevet nu er det meget flydende. Måske du kan lave en kort begrebsafklaring øverst i det pågældende afsnit.

Det kunne være spændende at dykke mere ned i de ældre efterladtes relationer til hhv. omsorgspersonale (den asymmetriske relation) og til andre ældre efterladte (en mere ligesindet relation) – har begge relationer sin berettigelse, hvad kan de to forskellige relationer bidrage med ift hinanden?

Du beskriver hvilken rolle forskellige aktører fra omsorgssektoren har for den ældre efterladte. Det får mig til at tænke på den store gruppe af ældre efterladte, som ikke er i direkte kontakt med det offentlige system, fx fordi der ikke har været omsorgspersonale inde over i forbindelse med ægtefællens død, fordi de ikke er visiteret til hjemmehjælp, fordi de ikke går i aktivitetscenter mv. Og hvad med den gruppe af ældre efterladte, som ikke håndterer ægtefællens død ved at søge ud i nye sociale sammenhænge, men som har brug for et skub i den 'rigtige' retning?

Ældreforsker

- *De beskrevne forhold er genkendelige for mig - især beskrivelsen af betydningen for relationen mellem professionel og efterladt. Jeg oplever meget hvordan kontaktens betydning fortsætter efter dødsfaldet. Vi laver typisk et opfølgende besøg hos den efterladte indenfor 1-2 uger efter dødsfaldet. Aht vores ressource anvendelse, er det ikke muligt at tilbyde flere kontakter efterfølgende.*

Psykologer taler om kompliceret sorg hos den efterladte (Maibrit Guldin). Jeg tænker ofte på, om vi som hjsGPL kunne bidrage til at spotte og evt reducere denne risiko for den efterladte, ved at vi i efterforløbet havde mulighed for fortsat at bevare kontakten til denne?

Det skulle i så fald være muligt gennem en længere periode - op til ½-1 år efter dødsfaldet, med naturlig afvikling efter den efterladdes sorgproces.

Palliationsygeplejerske

- *Jeg har haft tid til at læse jeres udkast igennem. Jeg kan bestemt genkende pointerne i teorien. Der er ikke det store behov for den professionel umiddelbart efter ægtefællens død. Her er den nære familie som regel til stede hjælper med at det praktiske. Det jeg ofte hører og fornemmer er, at når familien så trækker sig, oplever den efterladte som regel et store tomrum/sorg og har her brug for noget støtte. Det giver meget god mening, at den efterladte søger professionelle eller andre udefrakommende.*

Ang. Relevansen. Jeg syntes bestemt det er relevant. Egentligt kunne jeg håbe at arbejdet med de efterladte blev prioriteret lidt højere, så sygeplejen kunne få lidt større del i sorgprocessen. Både for at tage større del i den mere komplicerede sorg men også fordi jeg som regel mærker relationen er meget betydningsfuld.

Sygeplejerske i hjemmeplejen

Bilag 2

Alle informanter har set dette opslag, og har, enten gennem andre eller selv, kontaktet os og sagt ja til at deltage.

Vi søger informanter i forbindelse med vores speciale på Kandidatuddannelsen i Socialt Arbejde.

Da vi gerne vil have en bred vifte af informanter, søger vi informanter forskellige steder, eksempelvis private netværk, ældresagen, hjemmeplejen, aktivitetscentre osv.

Vi søger ældre mennesker, der har mistet sin ægtefælle. Informanterne skal være over 65 år. Det er ikke afgørende hvornår de har mistet deres ægtefælle.

Vi søger informanter til interviews om **betydningsfulde faktorer for perioden efter ægtefællens død**. Vi søger informanter til individuelle interviews og til at deltage i et gruppeinterview. Det er vigtigt at understrege, at det ikke er den følelsesmæssige proces, vi vil spørge inde til og tale om. Derimod er det mere en reflekterende samtale om, hvad ældre efterladte har anset som værdifuldt for deres sorgproces, og hvad der kunne have været brug for eller været hjælpsomt.

Målet med undersøgelsen er at skabe mere viden om, hvad ældre efterladte efterspørger.

Vi kan ikke aflønne eventuelle informanter.

Bilag 3

Aktører/arenaer
Aktivitetsmedarbejdere/ offentlig ansatte
Medarbejder plejehjem
Lederen af plejehjemmet
Hjemmet
Plejehjem/ aflastning/indlæggelse
Aktivitetscenter
Hjemme sygeplejerske
Hjemmehjælp
Palliativt team/ sygeplejerske
Hospice
Privat praktiserende læger/ vores egen læge
Speciallæge
Hospitalsansatte sygeplejersker/ læger
Ambulance folk
Visitor § 75 SL
Forebyggende hjemmebesøg
Besøgsven
Bevilligende visitation
Sorggruppe
Ældre boliger
Venner mødt efter ægtefællens død
Øvrige visiterede offentlige tilbud/ genoptræning
Venner
Nogen man kender før dødsfaldet
Arbejds Kollegaer
Nogen man kender før dødsfaldet

Rejseklub
Campingplads
Bedemand
Præst
Nevøer og niecer
Familie (søskende/ svigerfamilie/ svigerinde mm.)
Børn

Bilag 4

Somatisk -kompensation af fysiske nedsættelser
Spise - mad leveret, spise aktivitetscenteret
Der er en lettelse ved automatisk at modtage offentlige tilbud/ dem der ikke har fået efterspørg.
Forberedt på dødsfaldet
Fremtiden- forberedt-erkendelse-accept
Mening/ indhold
Overgangen pårørende til efterladt
Hvorfor behov for nye relationer
Forberedelse på fremtiden

Bilag 5

Mulig kategori/ til HVAD	Citater/ invivo koder	In vitro koder/ indikator/ HVORFOR
Somatisk tilstand/ Begrænset af sin alder		<p>Aldersbetinget somatiske funktions nedsættelser (både fysisk og psykisk).</p> <p>Giver begrænsninger</p> <p>Som giver behov for hjælp</p> <p>Hvor andres hjælp kunne have haft betydning</p>
<p>Der er en lettelse ved automatisk at modtage offentlige tilbud/ dem der ikke har fået efterspørg.</p> <p>Få hjælp når man har brug for det.</p> <p>Ikke føler man får hjælp når man havde brug for det</p>	<p>”Vi skulle endelig snakke dybt hele tiden. Det syntes vi var rigtig svært. Rigtig svært endda. Men da så de ting var ovre, og de havde lært, at vi havde det på vores måde på det...”</p> <p>At lægen kom uanmeldt</p> <p>Vidste hvor jeg kunne få hjælp/ sikker på at kunne få hjælp</p> <p>En uden følelser</p>	<p>Tryghed og lettelse</p> <p>Uventet tryghed og lettelse.</p> <p>Aflastet.</p> <p>Ikke alene</p> <p>Hjælp så man ikke står alene.</p> <p>Dækker over situationer man ikke kan stå alene med.</p> <p>Ikke at stå med det alene.</p> <p>Tidsmæssige dimension: Både før og efter.</p>
Forberedt på dødsfaldet Fremtiden- forberedt-erkendelse-accept	<p>Aflastning/ plejehjem</p> <p>Jeg har haft mit liv</p> <p>Dårlig forberedelse</p> <p>Lettelse pga. smerter</p>	<p>Den efterladte var mentalt forberedt på dødsfaldet.</p> <p>Der havde ofte været kontakt/ hjælp med det offentlige.</p> <p>Lang sygdoms forløb.</p> <p>Tidsmæssige dimension der ligger før dødsfaldet.</p>
personlighed	<p>Altid haft nemt ved at komme i snak Æ ka æ ska æ vil</p> <p>Skulle videre</p>	<p>Karakterstyrke, påvirker egen fortælling.</p> <p>Fokus på de gode karakterer/ styrker ved egen personlighed.</p>

		Tillægger sin egen personlighed/ positive tilgang til livet betydning for hvordan de har håndteret ægtefæl- lens død.
<p>Mening/ indhold efter ægtefællens død.</p> <p>Være noget for andre</p> <p>At blive bekræftet</p>	<p>Flytningen</p> <p>Datterens sygdom</p> <p>Være noget for andre</p> <p>Lave til andre</p> <p>snakke med nogen</p>	<p>Effekten af at gøre noget meningsfuldt, betyder, at de føler sig bekræftede</p> <p>Og blive bekræftet i at man stadig er et værdifuldt menneske.</p> <p>At man kan bidrage, og at folk vil en.</p> <p>Meningsfuld aktivitet.</p> <p>Det giver helt basalt indhold i hverdagen.</p> <p>Det vi ser, er at det der synes som basalt indhold faktisk har en større betydning. Der får det offentlige virkelig en rolle, i og med det er de tilbud de visitere til/ facilitere og i nogle tilfælde er den direkte faktor (ved personlig kontakt.) der kan gøre denne forskel.</p>
<p>Forandring ved overgangen pårørende til efterladt</p>	<p>Tomrum</p>	<p>Der er en markant forandring i hvor meget kontakt man har med andre mennesker lige efter ved livets afslutning og lige efter dødsfaldet og perioden efter dødsfaldet.</p> <p>Der findes ingen automatisk visitering til hjælp efter ægtefællens død => manden er død/ slettet dermed er den efterladtes problem formelt også slettet.</p> <p>Det man ofte får bagefter er ofte praktisk hjælp.</p> <p>Både fra pårørende og professionelle.</p> <p>De pårørende vil nok gerne hjælpe? Men de ÆE ønsker ikke den hjælp pga. roller mm. Beskriver hensyn/ rollen som forældre/ forskellige tab.</p>

Behov for nye relationer	De andre/ nye relationer dør. Tomt hus vænner sig ikke til at være alene.	
Forberedelse på fremtiden (på at blive gammel)	Det betyder noget, at kende nogen, inden man skal flytte i på plejehjem eller ældre bolig.	
Bindeled til at komme i gang.		
Spise	Hurtigt/ noget der skal overstås Spise/ lave mad til andre Svært at spise	